

T.C.

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Ceren KAYASELÇUK

EYLÜL - 2013

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE
SES DÜŞMELERİ

CEREN KAYASELÇUK

TARAFINDAN

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EYLÜL 2013

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL
Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığımı beyan ederim.

Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN (YBU, Yeni Türk Dili)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yeni Türk Dili)

Yrd. Doç. Dr. Nihal ÇALIŞKAN (YBU, Yeni Türk Dili)

Yrd. Doç. Dr. Hülya GÖKÇE (YBU, Yeni Türk Dili)

Yrd. Doç. Dr. Akartürk KARAHAN (YBU, Yeni Türk Dili)

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Ceren KAYASELÇUK

İmza :

ÖZET

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SES DÜŞMELERİ

Kayaselçuk, Ceren

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN

Eylül 2013, 201 sayfa

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi yazı dilinde meydana gelen ses düşmesi olayları incelenmiştir. Ses düşmesine uğrayan kelimelerin tespitinde bilinen klasik örnekler yerine, edebî eserlerden doğal ve kullanımdaki örnek cümleler esas alınmıştır. Ses düşmelerinin tespiti için otuz üç tane roman, hikâye ve şiir kitabından oluşan eser taranmıştır. Buradan bulunan 4229 adet cümlede ses düşmesine uğrayan kelimeler tespit edilerek ses düşmelerinin bir sınıflandırması yapılmış, bu sınıflandırma içerisine yerleştirilen cümleler kendi kategorileri içinde ulaşılmalarının kolaylığını sağlamak amacıyla alfabetik olarak dizilmiştir. Sınıflandırma esnasında ses düşmeleri öncelikle ünlü ve ünsüz düşmeleri olarak kategorize edilmiştir. Daha sonra bunlar kendi içerisinde kelime başı, ortası veya sonunda meydana gelen düşmelere göre sınıflandırılmıştır. Kategorilerin en sonunda da *büzülme*, *hece düşmesi* ve *kaynaşmaya* yer verilmiştir.

Gramer kitapları ve makalelerde *ses düşmesi* konusu henüz tam bir sonuca bağlanamamıştır. Terimlerin tam olarak hangi örnekleri karşıladığı belirlenememiştir. Bu konu için kullanılan terimler; *ses düşmesi*, *ses düşmeleri*, *hece düşmesi*, *iç ses düşmesi*, *ön ses düşmesi*, *son ses düşmesi*, *büzülme*, *büzüşme*, *kaynaşma*, *ünlü düşmesi*, *ünsüz düşmesi*, *ünlü çatışması* vb. şeklindedir. Görüldüğü gibi alanda bir kavram çokluğu yaşanmaktadır. Bulunan örnek cümlelerle bu çokluk bir düzen içerisinde verilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Türkçesindeki ses düşmelerini araştırmaktır. Bu genel amaca hizmet eden diğer amaçlar şu şekilde özetlenebilir:

Türkiye Türkçesi ile ilgili gramer kitaplarında yer alan bu konuyla ilgili bilgileri bir araya getirmek; ses düşmelerini Türkiye Türkçesi yazı diliyle 1908-2013 yılları arasında yayımlanmış edebî eserlerde tespit etmek; ses düşmesine uğramış canlı örnekleri bir sınıflandırmaya tâbi tutmak; ses düşmelerinin sebepleri ve sonuçlarını tartışmak; ses düşmeleri üzerinde yeni bakış açıları oluşturmak; gramer kitaplarında tam anlamıyla oturmamış görünen ses düşmesi olaylarına daha geniş ve farklı pencerelerden bakılmasını sağlamaktır.

Çalışmamızın baş kısmında ilgili literatür taranmış ve mevcut bilgiler bir araya toplanmıştır. Bu bilgiler, kendi içinde tasnif edilmiştir. Daha sonra, inceleme bölümünde doğal ve kullanımdaki örnekler tasnif edilerek değerlendirilmiştir. En son kısımda ise, elde edilen sonuçlar ve veriler ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın sonunda ise terimler dizini ve kaynakça yer almıştır.

Sonuç olarak Türk dilinin genel yapısında ses düşmeleri eğilimi çok yüksektir. Bu eğilimin özünde; kullanım sıklığına bağlı olarak doğal değişimler vardır. Zaman içinde ortaya çıkan bu değişimler, ses düşmelerini beraberinde getirmektedir. Söz konusu eğilimin bir başka sebebi, doğal dilbilgisel süreçler yanında en az çaba yasası ve kolay söyleyiş arayışıdır. Bizce, diğer önemli bir sebep ise, tezimizin asıl bulgusu olan *estetik duygusudur*. Türkçe Sözlük'te (2011: 821) estetik; *sanatsal yaratının genel yasalarıyla sanatta ve hayatta güzelliğin kuramsal bilimi, güzel duyu, bedii, bediiyat; güzellik duygusu ile ilgili olan; güzellik duygusuna uygun olan* anlamlarına gelmektedir. Türkler, tarih boyunca estetiğe hep önem vermişlerdir. Bu bağlamda Türkçe de estetik bir dil olarak gelişimini sürdürmüştür. Ses düşmeleri, söz konusu estetik arayışın doğal sonuçlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, ses düşmesi, ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi

ABSTRACT

THE CASES of DELETION in TURKEY TURKISH

Kayaselçuk, Ceren

MA, Turkish Language and Literature Department

Supervisor: Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN

September 2013, 201 pages

This study investigated the cases of deletion in the written language of Turkey Turkish. To determine the words those undergone deletion, instead of common classic examples, natural and still-in-use sample sentences from literary works were scrutinized in our study. Thirty three novels, story and poetry books were screened out to identify the instances of deletion. The words containing the incidents of deletion were determined in 4483 sentences extracted from those literary works. After the classification of those words in relation to deletion types, the sentences within different categories were ordered alphabetically on the purpose of easier access to them in their own groups. The cases of deletion were, firstly, classified as vowel deletion and consonant deletion. Then these two separate categories were re-categorized according to the place of deletion in the words: deletion occurring at the beginning, at the middle, and at the end of the word. Finally, after presenting the reader with all these categories, the cases of contraction, haplology and fusion were included.

The issue of deletion has not been agreed upon a general consensus in the grammar books and related articles. Which terms exactly identify which examples have not been specified, yet. The terms used for this topic are to be: deletion, the cases of deletion, haplology, syncopation, aphaeresis, apocope, contraction, fusion, vowel disappearance,

consonant disappearance, syneresis, etc. As can be inferred, multiplicity of the concepts is existent in the field. With the example sentences in current study, this multiplicity was tried to be given within a specific regularity.

The aim of present study is to explore the instances of deletion in Turkey Turkish. Our other goals serving for this chief purpose can be summarized as following:

Bringing together the relevant information in different grammar books of Turkey Turkish, identifying the cases of deletion in Turkey Turkish taking part in literary works published between 1908- 2013, classifying the living examples of deletion, discussing the causes and consequences of deletion, creating new perspectives on the subject, looking from a broader perspective to the discussions about deletion which have not seemingly come to an end, yet.

The relevant literature was reviewed and compiled together at the very beginning of this study. All of the related materials were sorted out according to their own main heading. Then, the natural and still-in-use examples were evaluated after their proper classification. In the final section, an overall assessment was held in the light of the results obtained and of the data presented. The bibliography and index terms took part at the end of this study.

After all, the cases of deletion are to be widespread in the overall structure of Turkish language. In the core of this trend, natural changes arising in association with the usage frequency should be mentioned. These changes observed in the time being, obviously, bring out deletion. Another reason for the prevalence of deletion, along with the natural grammatical processes, is the law of least effort, that is to say, the search for easy pronunciation. In our opinion, another key reason, which is also our thesis' principal assertion, is to be the feeling of aesthetic. In Turkish Dictionary (2011: 821) aesthetics means both theoretical science of beauty in art and in life with the general laws of artistic creation, nice sense, aesthetic, related to the sense of beauty; appropriate sense of beauty. Turks have been placing great importance on aesthetics throughout the course of history. In this regard Turkish has also continued its own growth as an aesthetic language. The instances of deletion are natural consequences of this quest for aesthetics.

Key Words: Turkey Turkish, deletion, vowel disappearance, consonant disappearance.

Anneme...

TEŞEKKÜR

Bu çalıőmamda benden hiçbir yardımını esirgemeyen ve daima benimle birlikte bu yolda yürüyen, sabrını her zaman en üst noktada tutan değerli hocam ve danıőmanım Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN'a, çalıőmamda beni her zaman destekleyen ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Funda TOPRAK, Yrd. Doç. Dr. Nihal ÇALIŞKAN, Yrd. Doç. Dr. Hülya GÖKÇE ve Yrd. Doç. Dr. Akartürk KARAHAN'a; tez çalıőmam süresince bana her zaman destek olan değerli arkadaşlarıma ve desteği, sevgisi ve sabrı ile daima yanımda olan, yürüdüğüm bu yolda hiçbir zaman yanımdan ayrılmayan sevgili annem Kevser TAŐYÜREK'e sonsuz teőekkürü bir borç bilirim.

Ceren KAYASELÇUK

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İTHAF	viii
TEŞEKKÜR	ix
İÇİNDEKİLER	x
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xiv
YÖNTEM	xv
TARANAN ESERLER LİSTESİ VE KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1
SES KAVRAMI	1
SES DÜŞMESİ KAVRAMI	5
İNCELEME	21
A.Ünlü Düşmeleri	22
1.Kelime Başında Ünlü Düşmeleri (Apheresis)	23
DEĞERLENDİRME	25
2.Kelime İçinde Ünlü Düşmeleri(Syncopation)	26
a.Vurgusuz Orta Hece Dar Ünlü Düşmeleri	26
a.1.Yönelme Durumu Eki Alanlar	28
a.2.İyelik Eki Alanlar	28
a.3.Tarihî Çoğul Eki +An Ekini Alanlar:.....	46
a.4.Kelime Birleşmeleri Sonucu Oluşanlar.....	47
DEĞERLENDİRME	48

b.Yabancı Kökenli Sözcüklerde Orta Hece Ünlü Düşmeleri	50
b.1.İyelik Eki Alanlar	50
b.2.Birleşik Fiiller	58
b.3.Tamlamalar	63
b.4.Zarflar	64
b.5.Yönelme Durumu Eki Alanlar	65
b.6.Tamlayan Eki Alanlar	66
b.7.Sıfatlar	68
b.8.İsimden İsim Yapım Eki Alanlar	68
b.9.Belirtme Durumu Eki Alanlar	68
b.10.Birleşik Kelimeler	69
b.11.Konuşma Dilinden Yazıya Yansıyanlar	70
b.12.Nispet i'si Alanlar	70
b.13.Bulunma Durumu Eki Alanlar	71
DEĞERLENDİRME	71
c.Ünlü Çatışması (Syneresis)	73
DEĞERLENDİRME	74
d.Kelime İçi Ünlü Düşmesi (Syncope)	76
d.1.İsimden Fiil Yapım Eki Alanlar	76
d.2.Fiilden İsim Yapım Eki Alanlar	77
d.3.Bulunma Durumu Eki Alanlar	79
d.4.İsimden İsim Yapım Eki Alanlar	80
d.5.Konuşma Dilinden Yazıya Yansıyanlar	80
d.6.Fiilden Fiil Yapım Eki Alanlar	81
d.7.İyelik Eki Alanlar	81
d.8.Vurgusunu Kaybedenler	82
DEĞERLENDİRME	83
e.v/y + Dar Ünlü + R Yapısında Ünlü Düşmeleri	84
e.1.Fiilden İsim Yapım Eki Alanlar	84
e.2.Fiilden Fiil Yapım Eki Alanlar	89
DEĞERLENDİRME	93
f.+le Eki İle Yapılan Türetmelerde Ünlü Düşmeleri	95
DEĞERLENDİRME	99

g.Geniş Ünlü Düşmeleri	100
g.1.Bulunma Durumu Eki Alanlar	100
g.2.Çıkma Durumu Eki Alanlar	103
g.3.Diğer Düşmeler	104
DEĞERLENDİRME	106
h.Eklerin Başlarındaki Ünlü Düşmeleri	107
h.1.İdi: i- Fiilinin Hikâyesi	107
h.2.İmiş: i- Fiilinin Rivayeti	116
h.3.İse: i- Fiilinin Şartı	119
h.4.İken: i- Fiilinin Zarf- Fiili	124
h.5.İle Bağlacı ve Edatı	127
DEĞERLENDİRME	131
i.+er Ekiyle Türetilen Fiillerde Ünlü Düşmeleri	133
DEĞERLENDİRME	134
3.Kelime Sonunda Ünlü Düşmeleri (Apocope)	135
a. Ünlü Düşmeleri	135
a.1. Dar Ünlüyü Düşürenler	135
a.2. Geniş Ünlüyü Düşürenler	136
DEĞERLENDİRME	136
b.Tamlamalarda Düşme.....	137
DEĞERLENDİRME	137
B.Ünsüz Düşmeleri	138
1.Kelime Başında Ünsüz Düşmeleri (Apheresis)	138
a.Ünsüz Düşmesi	138
DEĞERLENDİRME	140
2.Kelime İçinde Ünsüz Düşmeleri (Syncope).....	141
a.Ünsüz Düşmesi	141
a.1.Kelime Gövdesinde Düşme	142
a.2.Eklerde Düşme	143
a.3.Kelime Birleşmelerinde Düşme	143
DEĞERLENDİRME	145
b.Tekleşme	147
DEĞERLENDİRME	148

3.Kelime Sonunda Ünsüz Düşmeleri (Apocope).....	149
a.Ünsüz Düşmesi	149
DEĞERLENDİRME	151
b.Küçültme Eki İle Sonundaki Ünsüzü Kaybedenler	153
DEĞERLENDİRME	156
c.+(e) l Ekiyle Türetilen Fiillerde Meydana Gelen Düşmeler	157
DEĞERLENDİRME	169
d.Sonun t Sesi İle Biten Kelimelerin Birleşmesi Sonucunda Oluşan Ünsüz Düşmeleri.....	171
d.1.Ettirgen Çatıda Olanlar	172
d.2.Çoğul Eki Alanlar	172
d.3.Kelime Birleşmeleri İle Oluşanlar	172
DEĞERLENDİRME	173
e.Gırtlak Sesinin Düşmesi	175
DEĞERLENDİRME	175
C.Büzülme (Contraction)	177
DEĞERLENDİRME	180
D.Hece Düşmesi(Haplology)	181
DEĞERLENDİRME	184
E.Kaynaşma(Fusion)	185
DEĞERLENDİRME	186
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	187
TERİMLER DİZİNİ	196
KAYNAKÇA	198

GRAFİKLER DİZİNİ

Sayfa No:

Grafik 1.	Ünlü Düşmeleri	22
Grafik 2.	Kelime Başında Meydana Gelen Ses Düşmeleri.....	22
Grafik 3.	Kelime İçinde Meydana Gelen Ünlü Düşmeleri	26
Grafik 4.	Kelime Sonunda Meydana Gelen Ünlü Düşmeleri	135
Grafik 5.	Ünsüz Düşmeleri	138
Grafik 6.	Kelime İçinde Meydana Gelen Ünsüz Düşmeleri	141
Grafik 7.	Kelime Sonunda Meydana Gelen Ünsüz Düşmeleri	149
Grafik 8.	Büzülme, Hece Düşmesi, Kaynaşma	177

YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi yazı dilinde meydana gelen ses düşmesi olayları incelenmiştir. Ses düşmesine uğrayan kelimelerin tespitinde bilinen klasik örnekler yerine, edebî eserlerden doğal ve kullanımdaki örnek cümleler esas alınmıştır. Ses düşmelerinin tespiti için otuz üç roman, hikâye ve şiir kitabından oluşan eser taranmıştır. Buradan bulunan 4229 adet cümlede ses düşmesine uğrayan 4500 kelime tespit edilerek ses düşmelerinin bir sınıflandırması yapılmış, bu sınıflandırma içerisine yerleştirilen kelimeler kendi kategorileri içinde ulaşılmalarının kolaylığını sağlamak amacıyla alfabetik olarak dizilmiştir. Sınıflandırma esnasında ses düşmeleri öncelikle ünlü ve ünsüz düşmeleri olarak kategorize edilmiştir. Daha sonra bunlar kendi içerisinde kelimenin başı, ortası veya sonunda meydana gelen düşmelere göre sınıflandırılmıştır. Kategorilerin en sonunda da *büzülme*, *hece düşmesi* ve *kaynaşmaya* yer verilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda ses düşmesi konusunun henüz tam bir sonuca bağlanamadığı görülmüştür. Alanda bir kavram çokluğu ile karşılaşmıştır. Bulunan örnek cümlelerle bu çokluk bir düzen içerisinde verilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Türkçesindeki ses düşmelerini araştırmaktır. Bu genel amaca hizmet eden diğer amaçlar şu şekilde özetlenebilir:

Türkiye Türkçesi ile ilgili gramer kitaplarında yer alan bu konuyla ilgili bilgileri bir araya getirmek; ses düşmelerini Türkiye Türkçesi yazı diliyle 2008-2013 yılları arasında yayımlanmış edebî eserlerde tespit etmek; ses düşmesine uğramış canlı örnekleri bir sınıflandırmaya tâbi tutmak; ses düşmelerinin sebepleri ve sonuçlarını tartışmak; ses düşmeleri üzerinde yeni bakış açıları oluşturmak; gramer kitaplarında tam anlamıyla oturmamış görünen ses düşmesi olaylarına daha geniş ve farklı pencerelerden bakılmasını sağlamaktır.

Çalışmamızın baş kısmında elde edilen sayısal veriler grafiklerde özetlenmiştir. Daha sonra ilgili literatür taranmış ve mevcut bilgiler bir araya toplanmıştır. Bu bilgiler, kendi içinde tasnif edilmiştir. Daha sonra, inceleme bölümünde doğal ve kullanımdaki örnekler tasnif edilerek değerlendirilmiştir. En son kısımda ise, elde edilen sonuçlar ve veriler ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın sonunda ise terimler dizini ve kaynakçaya yer verilmiştir.

TARANAN ESERLER LİSTESİ VE KISALTMALAR

1. **M:** Miras, Memduh Şevket Esenal, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Ankara, Temmuz 2003
2. **KGK:** Kendi Gök Kubbemiz, Yahya Kemal Beyatlı, Yapı Kredi Yayınları, Onuncu Baskı, İstanbul, Mart 2006
3. **S:** Safahat, Mehmed Âkif Ersoy, Akçağ Yayın, Beşinci Baskı, Ankara, 2007
4. **YÖ:** Yeditepe Öyküleri, Abidin Dino, Can Yayınları, İkinci Basım, Aralık 2007
5. **İs:** İstanbullular, Buket Uzuner, Everest Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, Şubat 2007
6. **EB:** Efruz Bey, Ömer Seyfettin, Bilgi Yayınevi, On İkinci Basım, Ankara, Mart 2008
7. **YYM:** Yetmiş Yaşım Merhaba, Aziz Nesin, Nesin Yayınevi, Birinci Basım, İstanbul, Temmuz 2008
8. **KK:** Kiralık Konak, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İletişim Yayınları, Kırk Birinci Baskı, İstanbul, 2008
9. **C:** Cemile, Cengiz Aytmatov, Ötüken Neşriyat, On Beşinci Basım, İstanbul, Ekim 2009
10. **JT:** Jön Türk, Ahmet Mithat Efendi, Lacivert Yayıncılık, İstanbul, Mart 2009
11. **İBY:** İstanbul'un Bir Yüzü, Refik Halid Karay, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2009
12. **GZ:** Geniş Zamanlar, Ayşe Kulin, Everest Yayınları, Otuz Yedinci Basım, İstanbul, Mart 2010
13. **K:** Kapı, Mustafa Necati Sepetçioğlu, İrfan Yayıncılık, Yirmi Dokuzuncu Baskı, İstanbul 2010
14. **AER:** Abdullah Efendi'nin Rüyaları, Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yayınları, Dokuzuncu Baskı, İstanbul, Ekim 2011
15. **KY:** Korkunç Yıllar, Cengiz Dağcı, Ötüken Neşriyat, On Altıncı Basım, İstanbul, Ekim 2011
16. **KA:** Küçük Ağa, Tarık Buğra, İletişim Yayınları, Yirmi Birinci Baskı, İstanbul, 2012
17. **Sem:** Semaver, Sait Faik Abasıyanık, Yapı Kredi Yayınları, Otuz İkinci Baskı, İstanbul, Mart 2011

18. **BDD**: Başıma Dağlar Düştü, Osman Çeviksoy, Akçağ Yayın, Üçüncü Baskı, Ankara, 2011
19. **Ş**: Şıpsavdi, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Everest Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, Mart 2011
20. **Üİ**: Üç İstanbul, Mithat Cemal Kuntay, Oğlak Yayıncılık, On İkinci Baskı, İstanbul, 2011
21. **GH**: Gönül Hanım, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Elips Kitap, Yedinci Baskı, Ankara, Ocak 2011
22. **İ**: İskender, Elif Şafak, Doğan Kitap, Yüz Yirmi Beşinci Baskı, İstanbul, Eylül 2011
23. **AH**: A'mâk-ı Hayâl, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Efendi, Şûle Yayınları, İstanbul, Nisan 2011
24. **YK**: Yağmur Kaçağı, Attilâ İlhan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, On Dokuzuncu Baskı, İstanbul, Haziran 2011
25. **DG**: Dalkavuklar Gecesi- Z Vitamini, Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Neşriyat, Beşinci Basım, İstanbul, Nisan 2011
26. **O**: Osmancık, Tarık Buğra, Ötüken Neşriyat, Kırk Yedinci Basım, İstanbul, Ekim 2012
27. **MSE**: Mor Salkımlı Ev, Halide Edip Adivar, Can Yayınları, Onuncu Basım, İstanbul, Eylül 2012
28. **ŞS**: Şah ve Sultan, İskender Pala, Kapı Yayınları, Altıncı Basım, İstanbul, Temmuz 2012
29. **MB**: Mahur Beste, Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yayınları, Onuncu Baskı, İstanbul, Mart 2012
30. **L**: Lâ, Nazan Bekiroğlu, Timaş Yayınları, Yirminci Baskı, İstanbul, Kasım 2012
31. **SK**: Sırça Köşk, Sabahattin Ali, Yapı Kredi Yayınları, On Beşinci Baskı, İstanbul, Kasım 2012
32. **Y**: Yalnızız, Peyami Safa, Ötüken Neşriyat, İstanbul
33. **YD**: Yaprak Dökümü, Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp Kitabevi, İstanbul

GİRİŞ

SES KAVRAMI

Ses, en genel tanımıyla dilin en küçük birimidir. Bu birim, dilin temel yapı taşıdır. Sesler, dilin temelini oluşturmada ve sesbirimlerini meydana getirmektedir. Bu bakımdan Türk dilinin anlatıldığı gramer kitaplarında sesin tanımı oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye Türkçesine ait gramer kitaplarındaki *ses* kavramıyla ilgili tanım ve bilgileri aşağıya alıyoruz:

Vecihe Hatipoğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (1972) adlı çalışmasında *sesin* tanımını şöyle yapar: “(Fr. Phoneme, son; İng. sound, phonem; Alm. Laut, Sprechlaut) (Derl. Fonem, ses unsuru, seslik, ün) Kulağın duyabildiği titreşim.” (s. 81).

Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi* (1979) kitabında *ses*ten şöyle bahseder:

Hava titreşiminin kulakla duyulmasına *ses* diyoruz. İnsanların anlaşma araçlarından en önemlisinin, gelişmeye en elverişli olanının *seslenme* olduğunu; konuşmanın ve dillerin bu *seslenmelerden* doğduğunu gördük. *Sesler*, akciğerlerden gelen havanın gırtlaktaki kırılgılara çarpmasıyla, onları titreşmesiyle çıkar. Pek hızlı olan bu titreşim, saniyede 400 resim çekebilen aygıtlarla ancak saptanabilir (s. 32).

Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde (1989) *sesi* şu şekilde tanımlar: “(Osm. Savt; Fr. Voix, son). Ciğerlerden gelen havanın etkisiyle *ses* çıkarma organlarında oluşan, kulağın algılayabildiği titreşim.” (s. 125).

Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi* (1993) adlı eserinde şunları söyler:

Ses, genel olarak, yalnızca işitme organlarımızla duyduğumuz dış izlenimlerin tümüdür. *Ses*, esnek bir cismin –ki bu çok kere havadır– hızlı gidip gelmesiyle yani titreşimiyle meydana gelir. Havanın titreşimi, çevreye yayılıcıdır. Bu yayılma, *ses dalgaları* halinde oluşur. Bu dalgalar, işitme sinirlerimize çarpar ve bunların duyarlılığı ile beynimizdeki işitme merkezine geçer.

Ses bilgisinde **ses**, insan gırtlığındaki *ses kırılgılarının* titreşimiyle meydana gelen biçimlenmiş basit bir selendir. *Ses*, bir dilin en basit gerecidir, öğesidir (s. 67).

Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi* (2004) adlı gramer kitabında *ses* ile ilgili bölümde şunları söylemiştir:

Yalın bir tanımla *ses*, titreşimle oluşan, insan kulağıyla ya da duyarlı aygıtlarla algılanan her tür hava titreşimidir. İnsan sesi, gırtlaktan aygıtlarla dudaklara uzanan yolda biçimlenip

gelişen belli titreşimlerdir. Aynı seslerden oluşan birimler, toplumun bütün bireylerinde aynı kavramı yansıtacak biçime yerleşir. Böylece dilin yapı taşları oluşur. Dil olgusunun çıkış noktası bu evrimlerdir. Böylece bir sözleşme, bir uzlaşma aracı olan dil ortaya çıkar. Sözcükler seslerden oluşur. Bir dildeki sesler de birer gösterge sayılırlar. Yerleri, birbirleriyle olan ilişkileri aracılığıyla değer kazanırlar (s. 116).

Tuncer Gülensoy, *Türkçe El Kitabı* (2000) adlı gramer kitabında ses ile ilgili olarak ayrıntılı bir şekilde bilgi ve örnekler vermiştir:

En küçük gramer birliklerinden en büyük birlik olan cümleye kadar dili meydana getiren bütün şekillerin bünyesinde **ses** adını verdiğimiz en basit dil unsurları bulunur. Bu unsurlar bazen tek başlarına, çok defa da yan yana gelerek canlı cansız varlıkları, mefhumları ve durumları karşılayan kelime dediğimiz dil birliklerini, dil unsurlarını, dil şekillerini meydana getirirler. Kelime anlamlı veya görevli ses veya sesler topluluğudur.

Dil bilgisine göre ses, ciğerlerden gelen havanın etkisiyle, ses organlarından oluşan ve yayılarak kulakla duyulabilen titreşimdir. Bu geniş anlamı ses kavramı içinde seda ve gürültüde vardır. Ağız ve burun yoluyla çıkan ses, ham sestir. Buna seda denir. Seda dil bilgisine göre hiçbir şey ifade etmez. Seda, ağızda özel bir amaç ve gayretle istenen kalıba dökülür ve işlenirse ses haline gelir. Yani ses, sedanın yontulmuş, tesfiyeden geçmiş, kalıplanmış, kısaca bir amaç için işlenmiş şeklidir. Bunu daha kısa şöyle de söyleyebiliriz: Ses, isteğe göre şekillenmiş sedadır (s. 308).

Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde (2002) *ses* maddesini şöyle açıklamıştır: “1- [Alm. Laut] [Fr. son] [İng. sound] [es.t. savt]: Kulağın algıladığı titreşim. 2- [Alm. Stinne] [Fr. voix] [İng. voice] [es.t. sada] : Akciğerlerden gelen havanın etkisiyle sesleme örgenlerinde oluşan titreşim.” (s. 167).

Volkan Coşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi* (2010) adlı gramer kitabında ses kavramını şöyle açıklar:

İnsanoğlu hayatının hemen hemen her anında ses ile iç içedir. İnsanoğlunun işittiği sesler, esas olarak harmonik ve harmonik olmayan türdendir. Ancak, bu iki türün karışımından meydana gelmiş sesler de vardır. Ses, anlamlı sesler topluluğunun en küçük birimidir ve bu topluluğu oluşturan seslerin görevleri birbirinden farklıdır. Sesler, kendilerine has nitelikleri ve nicelikleriyle, anlamlı ses birimlerini oluşturmakla görevli en küçük birimlerdir ve dilde her biri çok değerlidir. Sesler, aynı zamanda anlamlı birimlerdir; kelimelerin oluşumunda, rastgele bir araya gelmemeleri ve kendilerine özgü nitelik ve niceliklerinin olması, onların birer anlamlı birim olduğunu göstermektedir. Fonetik-semantik ilişkili araştırmalar, bunu ortaya koymaktadır. Kelimelerin oluşumunda asıl etkili olan, seslerin sahip olduğu anlamlardır... (s. 28).

Hanifi Vural ve Tuncay Böler, ortaklaşa yayımladıkları *Ses ve Şekil Bilgisi* (2012) adlı gramer kitabında ses kavramını şöyle açıklamıştır:

Akciğerlerden gelen havanın ses yolunun herhangi bir noktasında boğumlanması ile oluşan ve yayılarak kulakta, bir ünlü olarak veya bir ünlü ile birlikte algılanan titreşime **ses** denir. Evrende yer alan –ister canlı olsun ister cansız- varlıkların çıkarabileceği ses sayısının sınırsız olduğundan bahsedilebilir. İnsan denilen harikulade varlık herhangi bir doğal dilde yer alan seslerden çok daha fazlasını çıkarabilecek bir ses aygıtına sahiptir. Fakat insanın konuşma adı verilen eylemi gerçekleştirirken kullandığı ses sayısı sınırlıdır ve konuşma

sırasında oluşan ses boğumlanmış, yani bir şekle bürünmüştür. İşte boğumlanmış ve belirli bir şekil almış bu sese **işlenmiş ses** adı verilir. Dil malzemesi olan ve sayısı sınırlı olan bu sese nispetle, tabiattaki diğer seslere **ham ses** denir (s. 53).

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı* (2005) adlı eserlerinde ses ve özelliklerini şöyle açıklamışlardır:

Konuşma dilinin söylenip işitilebilen en küçük parçasına ses denir. Ama bu en küçük parça bir varsayımdır. Çünkü konuşma sırasında sesler gerçekte birbirinden ayrı söylenmezler, aralarında herhangi bir doğal kesinti yoktur. Tersine konuşma, devamlılık gösteren bir süreçtir. Ancak belli fonolojik incelemeler sonucu soyut sesler, dilin ayrılabilen parçaları ortaya çıkarılabilir.

Ciğerlerden gelen havanın çıkarılması sırasında, havanın gırtlaktan itibaren herhangi bir yerde tıkanması, hava yolundaki çeşitli daralmalar, sürtünme, kapanma, sızma, ses tellerinin titreşip titreşmemesi, dilin dişlere, damağa değip değmemesi, dudakların durumu vb. gibi çeşitli durumlar seslerin niteliğini belirler. Sesler, bu çıkış biçimlerine göre çeşitli benzerlik veya farklılıkları göz önünde bulundurularak sınıflara ayrılırlar (s. 150).

Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* (2005) adlı gramer kitabında “Seslerin Sınıflandırılması” başlığı altında, ses kavramından şöyle bahseder:

Ses, havanın titreşmesiyle oluşan, insan ve/veya hayvanlarda işitme duygusunu harekete geçiren, kimi zaman da ancak özel aygıtlarla saptanabilen fiziksel dalgalardır. Ses dalgaları, ses yolunda bulunan organların istemleri sonucunda oluşan akustik basınç dalgalarıdır. Bu dalgalar, işitme organı ve sınırları aracılığıyla beyindeki işitme merkezine aktarılır. İşitme, dilin temelidir. Duyu organları fiziksel enerjiyi sinirsel enerjiye dönüştürür. Dilin en küçük birimi olan sesi, doğadaki diğer ses ve gürültülerden ayıran en önemli nitelik, onun, insana özgü biçimlenmiş bir fiziksel nicelik oluşudur (s. 250-251).

Erol Barın ve Celal Demir, ortak olarak hazırladıkları *Türk Dil Bilgisi* (2006) eserinde sesin tanımına şu şekilde yer vermişlerdir:

Hava titreşiminin kulakla duyulma derecesine **ses** denir. Tabiattaki canlı ve cansız bütün varlıklar ses çıkarır. Ancak canlı varlıkların çıkardığı seslerin cansız varlıkların çıkardığı seslerden önemli bir farkı vardır. Canlıların çıkardığı sesler maksatlardır. Bunlardan insanların çıkardığı sesler ise maksatlı olmaktan başka biçimlenmiş ve standart hale gelmiş seslerdir. Konuşma dilindeki bütün sesler hep aynı şekilde ve hep aynı tonda çıkarılır. Aksi olsaydı anlaşma sağlanamazdı (s. 165).

Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (2009) adlı eserinde sesi ayrıntılı bir şekilde şöyle açıklamıştır:

Fizik biliminde ses adı verilen geçici olay, titreşim’le elde edilir. İki ucundan gergince tutturulmuş bir telin ya da sicimin ufak bir vuruş ya da çekmeyle verdiği ses, bu varlıkların hava içinde yaptıkları, titreşim dediğimiz hareket sonucunda oluşur; havada (ya da yerine göre, başka bir ortamda) yayılarak kulağımıza gelen ses dalgalarıyla duyulur. “Ses dalgaları, su yüzeyindeki dalgalar, radyo ve ışık dalgaları gibi, dalga hareketi adı verilen fiziksel olaylardan biridir. (Denes-Pinson, s.19; daha geniş bilgi için buraya bkz.) Ses dalgalarında hava parçacıkları, su yüzeyindeki dalgalarda ise su parçacıkları titreşime geçerler. (Denes-Pinson)

Ses dalgalarını oluşturan titreşimler belli sürelerde yinelenen (periyodik) ya da yinelenmeyen, yalın ya da bileşik olarak nitelenir. Bunların en önemlisi, yinelenen titreşimlerdir. En basit yinelenen titreşimden oluşan sese yalın ton denir (Örneğin diyapazonun la sesi veren titreşimleri). Ancak, doğadaki seslerin titreşimleri böyle, uyumlu değildir; gürültü dediğimiz şey de yinelenmeyen titreşimlerden doğar (s. 12-13).

Günay Karaağaç, *Türkçenin Ses Bilgisi* (2010) isimli eserinde sesin özelliklerini şöyle açıklamıştır:

Ses, bir nesnenin titreşmesi sonucunda, nesne ile hava boşluğu arasında oluşan bir enerji türüdür. Ses atmosferde kulağımız tarafından algılanabilen periyodik basınç değişimleridir. Fiziksel boyutta ses; hava, katı, sıvı veya gaz ortamlarda oluşan basit bir mekanik düzensizliktir. Ses, bir maddenin veya maddedeki moleküllerin titreşmesi sonucunda oluşur.

Ses kaynakları titreşerek ses meydana getirir. Titreşim, bir cismin ileri geri gidip gelme hareketidir. Titreşen her şey ses verir veya ses veren her şey titreşir. Titreşen cisimler ses dalgaları meydana getirebilir ve ses dalgalarını iletebilir. Ses üreten varlıklara ses kaynağı denir. Ses madde değil, enerjidir.

Ses, nesnelere titreşiminden meydana gelen ve uygun bir ortam içerisinde (hava, su vb.) bir yerden başka bir yere, sıkışma ve genleşmeler şeklinde ilerleyen bir dalgadır. Dolayısıyla ses, bir basınç dalgasıdır (s. 18-19).

Türkçe Sözlük'te (2011) ses şu şekilde tanımlanmıştır: “a. **1.** Kulağın duyabildiği titreşim, seda, ün. **2.** dil b. Akciğerlerden gelen havanın ses yolunda oluşturduğu titreşim” (s. 2077).

SES DÜŞMESİ KAVRAMI

Vecihe Hatipoğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (1972) adlı eserinde şu bilgileri verir:

Ünlü çatışması (Fr. synérese; İng. syneresis; Alm. Synärese) (Derl. Toplaşma, toplanma) Yan yana gelen iki ünlüden birinin y ünsüzüne dönüşü: neyse > (ne > ise), öyle > (o > ile), fizyoloji > (>fizioloji), gerundiyum > (gerindium), kolokyum > (> collogium) vb. **Ünlü düşmesi** (Osm. Hazf; Fr. ; İng. elision; Alm. Elision, Vokalausstossung) (Derl. Vokal düşmesi, büzme) Ünlü ile biten bir sözcük, ünlü ile başlayan başka sözcükle birleşik sözcük kurarken veya ünlü ile başlayan bir ek alınca, karşılaşan iki ünlüden birinin düşmesi: (ne+asıl) > nasıl, (cuma+ertesı) > cumartesi, (ne+edeyim) > nidem, (gide-im) gide-y-im (gide-m) vb. **Ünsüz düşmesi**: Sözcükte ünsüzün kaybolması: Çiftçi > (çifçi), serbest > (serbes) vb. **İçses düşmesi** (Fr. ; İng. syncope; Alm. Inlaut) Sözcük içindeki bir ünsüzün kaybolması: (arslan) > aslan, serp- > (sep-), çift > (çit) örneklerinde olduğu gibi. **Ses düşmesi** (Fr. chute; İng. disappearance; Alm. Scwund, Ausstossung) (Derl. Düşme, fonem düşmesi, fonem atımı) Sözcükte bir sesin kaybolması: (ısıtma) < sıtma, (ısıcak) < sıcak, çift < (çif) örneklerinde olduğu gibi (s. 99-100).

Tahir Nejat Gencan da *Dilbilgisi* (1979) adlı kitabında “DÜŞME” başlığı altında şunları söylemiştir:

Türkçede, genellikle kökler değişmez; bununla birlikte kimi sözcüklerin çekimlerinde, türeyişlerinde birer sesin düştüğü görülmektedir. Başlıcaları şunlardır:

1)Ağız, burun, karın, omuz, göğüs gibi- ikinci hecelerinin ortasında dar ünlü bulunan-birçok gövde örgeni adlarından sonra ünlü ile başlayan bir ek gelince ikinci hecelerdeki dar ünlüler düşer: Çocuğun ağzı, burnu... Karnım tok... Hısımlık adları olan oğul, kayın sözcükleri de böyledir.

İkinci dar ünlünün:

- Tamlama takısı alan bu ve bunlara benzeyen örgenlerle hısımlık adlarında düşüşü kesindir: Ağzın, burnu, oğlumun kayını...
- Öbür takıların ünlüleri, her zaman orta sesi düşürmüyor. Bu konuda da güzel söyleyiş geleneğine uymak gerek. Örneğin: ... başını dışarı çıkarır. İki genç kadınla burun buruna gelir. BİLLUR KALP (Hüseyin Rahmi Gürpınar)
- Baldır, topuk, boğum... gibi örgen adlarının bir kısmında orta seslerin düşmedikleri görülüyor: Baldırı, topuğuna...

1)Devir-, kıvrır-, çevir-, sıyrır-, kavur-, savur- gibi ikinci heceleri v/y +dar ünlü+r olan eylem köklerinden sonra -i, -im, -inti, -ik yapım ekleri ile edilgenlik eki -il gelince ikinci hecelerdeki dar ünlüler düşer: Devirim> devrim, kıvrırım>kıvrım...

2)Fikir, zikir, şükür, ömür, akıl, zihin, resim, keşif... gibi Arapçadan dilimize geçmiş sözcükler, ünlü ile başlayan bir ek alınca hecelerindeki dar ünlüler düşer.

Fikre, zikre, aklın, zihni, resme, keşfin, şükretmek, sabrediniz... Bu ünlü düşmesi olayına **ORTA HECE YUTUMU** da deniliyor.

- Koku, sızı, yumurta... gibi birkaç ad, **-le** ekiyle türemiş eylem olurken sonlarındaki ünlüler düşmüştür: Koklamak, sızlıyor, yumurtlamış...
- Sarı, sıfatından -er ekiyle eylem türerken ikinci ünlünün düştüğü görülmektedir: Sar(ı)armak.

- 3) **-cik (-cek), -rek** ekleriyle küçültülen adların sonlarında **k** varsa düşer: Küçü(k)cük, ufa(k)cık...
- 4) Ufak, yüksek, alçak, küçük... sözcüklerinden **-(e)l** ekiyle eylemler tüerken sonlarındaki **k**'ler düşmüştür: Ufalmak, yüксеlelim...
- 5) Rast, üst, ast... sözcükleriyle kurulan bileşiklerde **t**'ler düşmektedir: Rasgele, assubay...
- 6) **Eklerin Başlarındaki Ünlülerin Düşmesi**: Ünlü ile başlayan iki ve daha çok sesli ekler ve takılar iki türdür:
 - 1°) Baş ünlüsü temel yapıdan olan ekler: -en, -ecek, -erek, -içi, -ince, -er, -in, -iş (eylemden ad türeten): Gel-en, yaz-acak, sevin-erek, al-ıcı, ver-ince, sekiz-er, Sevim'in, anlat-ış... Ünsüzlerle biten tabanlılara oldukları gibi gelen bu ekler, ünlü ile biten tabanlara birer kaynaştırıcı ünsüzle eklenirler. Bekleyen, arayacak, söyleyerek, dinleyici, uzayınca, yedişer, Ali'nin...
 - 2°) **Baş Ünlüsü Bağlayıcı Görevinde Olan Ekler ve Takılar**, ünsüzle biten tabanlarda değişmez. Ünlü ile karşılaşınca baş ünlüsü düşer. Bu eğreti ünlüler ayrıç içine alınmıştır:
 - a) İyelik takıları: -(i)m, -(i)n, -(i)miz, -(i)niz: Kardeş-im... Anne-(i)m...
 - b) **-(e)k** ekiyle eylem tabanlarından türemiş sözcükler: Dur-ak...
 - c) Topluluk sıfatı türeten **-(i)z** eki: Beş-iz...
 - d) Sayılardan derece sıfatı türeten **-(i)nci** eki: Bir-inci, üç-üncü...
 - e) Eylemlerin çatı eklerinden ünlü ile başlayan **-(i)n**, **-(i)ş** ekleri: Bil-indi, uç-uşmak...
 - f) Şimdiki zaman kipinin eki **-(i)yor**: Öğren-iyor...
 - g) Geniş zaman kipinin eki **-()r**: Gel-i-r, iç-e-r... (s. 39- 41).

Berke Vardar, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (1980) adlı çalışmasında şu incelemeleri yapmıştır:

işses düşmesi [Alm. Synkope, Ausstossung] [Fr. syncope] [İng. syncope]: Sözcük içindeki bir sesin kullanılmaz olması. (Ör. arslan işses düşmesiyle aslan olmuştur.) **ses düşmesi** [Alm. Schwund, Ausstossung] [Fr. chute] [İng. disappearance]: Bir ses ya da ses öbeğinin sözcük başında, içinde ya da sonunda söylenmez olması (s. 92- 127).

Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (1989) adlı eserinde “Hece Düşmesi, İç Ses Düşmesi ve Ses Düşmesi” başlıkları altında şu bilgileri vermiştir:

HECE DÜŞMESİ (Fr. haplogie). Bir kelimedede arka arkaya gelen ve ses bakımından birbirine benzeyen iki heceden birinin düşmesi. Ör. durur → -dur, yorır → -yor, pekiyi → peki, başlayayım → başlayım, şimdiden → şimden. **İÇ SES DÜŞMESİ (Fr. syncope)**. Kelime içindeki bir sesin kaybolması. İç ses düşmesi, Türkçede daha çok vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi şeklinde ortaya çıkar. Ör. ağızı → ağzı, gönülü → gönlü, yanlış → yanlı, burada → burda, yayılım → yayım, çevire → çevre, kokulamak → koklamak, süpürüntü → süprüntü, geyesi → geysi → giysi, arslan → aslan. **SES DÜŞMESİ (Fr. chute)**. Kelimedede bir ünlü veya ünsüzün söylenmez olması. Ör. ısıcak → sıcak, yanlış → yanlı, kışlağ → kışla. **ÖN SES, İÇ SES ve SON SES DÜŞMESİ** olmak üzere üç çeşidi vardır (s. 83- 86- 126)

Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü* (1992) adlı kitabında ses düşmesi ile ilgili bilgileri çeşitli başlıklar altında inceleyip örneklendirmiştir:

düşme: Çeşitli fonetik etkiler altında, kelimelerin ön, iç ve son seslerinde bulunan ses veya seslerin düşmesi olayı: ısıcak > sıcak, ısıtma > sıtma, umutlu > mutlu, dirilik > dirlik, ilerile- > ilerlemek, oyuna- > oynamak... **ses düşmesi**: (Alm. schwund, ausstossung; Fr. chute; İng. disappearance) Kelimelerin ön iç ve sonlarında bulunan seslerden birinin, çeşitli etkenlerle yitirilmesi olayı. Bunlar ön ses düşmesi, iç ses düşmesi ve son ses düşmesi diye

gruplandırılabilir: ısıcak > sıcak, ısıtma > sıtma, uyukla- > yukla- «uyumak, uyuklamak», dirilik > dirlik, ilerile- > ilerle, aşıla- > aşla-, oyuna- > oyna-, küçükçük > küçücük... **ünlü çarpışması** (Alm. Hiatus; Fr. hiatus; İng. Hiatus) Ünlü ile biten bir kelimenin son sesi ile ünlü ile başlayan bir kelimenin ön sesinin yan yana gelmesi veya türetme ve ekleme durumlarında ve dilimize girmiş yabancı kelimelerde iki ünlünün karşılaşması olayı. Türkçe yan yana çift ünlülere elverişli bir dil olmadığından ünlü çarpışmasını önlemek için ya araya bağlama görevi yüklenen bir koruyucu y ünsüzü getirilir, yahut da ünlülerden biri düşer: ne asıl > nasıl?, Ne edeyim? > nideyim?, Ne ise > ne-y-i-se > neyse, gece idi > gece-y-idi > geceydi... **ünlü düşmesi** (Alm. Vokal-Ausstossung, Elision; Fr. elision; İng. elision) Türlü fonetik etkiler altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesi: diri > diri+lik > dirlik, ileri > ileri+le-> ilerle-, ini+le- > inle-... Ayrıca ünlü çarpışması durumunda da ünlülerden biri düşebilir: ne asıl? > nasıl?, ne için? > niçin?, cuma ertesi > cumartesi vb. **ünsüz düşmesi** Kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste r, n, l, f gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile y, g, ğ, k, h gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayı: büyük+çek > büyücek, alçak+cık > alçacık, ufak +rak > ufarak... (s. 49- 129- 159- 162).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi (1995) adlı makalesinde ünlü ve ünsüz düşmesi için şu bilgileri vermiştir:

Ünlü Düşmesi: İki heceli kelimeleri eklerle genişletme durumunda, vurgusuz orta hece ünlüleri bazen düşer veya değişir: alın/alnım, gönül/gönlü, çevire/çevre, anlıyor> anlıyor, kavuş-ak> kavşak, kokula-> kokla- gibi. **Ünsüz Düşmesi:** r, l gibi akıcı ünsüzlere has, seyrek örnekler veren bir olaydır: ol> o, şol> şu, oltur-> otur-, geltür-> getir-, birle>bile, berk>pek, kurşa-> kuşa- gibi (s. 578- 580).

Fuat Bozkurt, Türkiye Türkçesi (1995) adlı kitabında ünlü ve ünsüz düşmeleri ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

Ünlü Düşmesi: Kimi iki heceli sözlere ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde sözün ikinci hecesinde ı, i, u, ü gibi dar ünlüler düşer. Böylece orta hece yok olur. buna ünlü düşmesi ya da orta hece yutumu denir.

ağız > ağzım, burun > burnum, fikir > fikri, bağır > bağırım, kıvrır > kıvrık, ayır- > ayırık...

İçsesteki ünlü düşmesi, Türkçedeki yabancı kökenli sözcüklerde de görülür. Ancak bu sözler, ünlüyle başlayan ek aldıklarında ve yardımcı eylemlerle kullanıldıklarında, asıl biçimlerine dönerler:

emir, emri, emretmek; kahr, kahrın, kahretmek...

Yukarıdaki sözlerde bir ses yitmiştir. Bu ses olayına “ses düşmesi” adı verilir. Sözdeki seslerden birinin herhangi bir nedenle yitmesidir. Ses düşmesi, genellikle kolay söyleme eğiliminden kaynaklanır. Hem ünlü hem ünsüzler için söz konusudur. Genellikle söz içinde görülür. Konuşmada sık karşılaşılır.

Ünsüz Düşmesi

İşçi elindeki **küçükçek** kabı attı. **Büyücek** bir kova aldı. **Çabucak** sokağa çıktı. **Ufacık** taşların ayağına batmasına aldırma bile.

Koyu yazılı sözler **-cek** eki almışlar. Ama bunların kökleri nasıl?

küçük, büyük, ufak, çabuk

Bir değişim seziyor muyuz?

Türkçede ünsüz düşmesi birkaç değişik durumda görülür.

1. Küçültme bildiren üç biçimbirimin eklendiği köklerdeki ön damak ve art damak k sesleri yiter. Sözcüklere eklenen biçimbirimlerde de sözcüklerde de k sesi bulunur. Bu yüzden söylenişte ses yinelemesi bırakılır. Kolay söyleme eğilimi etkili olur.
 - a. **-cek (-cak):** büyücek (büyük+cek), çabucak (çabuk+cak), ılıcak (ılık+cak), sağlıcak (sağlık+cak)
 - b. **-cık:** küçücük (küçük+çük), ufacık (ufak+cık), ayacık (ayak+çık), yanacık (yanak+çık), yumuşacık (yumuşak+çık), alçacık (alçak+çık), sıcacık (sıcak+çık), toparlacık (toparlak+çık)
 - c. **-rek:** ufakrak (ufak+rak), küçürek (küçük+rek)
2. “Üst, çift, ast, rast” gibi sözcükler, birleşik sözcükler kurdukları zaman sonlarındaki t sesini yitirirler. Düşen bu ses kimi zaman yazımda da gösterilir: üstteğmen > üsteğmen, üstçavuş > üççavuş (s. 46- 48).

Gürer Gülsevin, *Bir Ünsüz Düşmesi Tipi Daha: Ünsüz Yitimi* (2002) adlı makalesinde yeni bir ünsüz düşmesini örnekleyerek açıklamıştır:

Türkçe’de, özellikle ünlülerin açıklık derecelerinin etkisiyle, çeşitli çevre şartlarında ve farklı tiplerde ünsüz kaybolması olayları gerçekleşmektedir. Genellikle “ünsüz düşmesi” olarak verilegelen bu olayların, gerek ünsüzün çevre şartları gerekse kaybolmalarının sonuçlarına bakıldığında farklı farklı türlerde fonetik değişimler olduğu anlaşılır. Birçok gramerde, ünsüz düşmesi olaylarındaki tiplerin farklılıklarına dikkat edilemeden tek başlık altında verildiği görülmektedir. Bazen de birkaç ana başlık altında incelenir.

...Örneklere bakıldığında, hem kaybolan ünsüzlerin çevre şartlarında farklılıklar olduğu, hem de kaybolmaların sonucunda kelimedeki meydana gelen değişikliklerin farklı olduğu görülür. Örnek olarak, söyle- > söle- tipinde, kaybolan ünsüz (y), bir ünlüden sonra gelmektedir. Oysa cephe > cepe örneğinde, kaybolan ünsüz (h), bir ünlüden önce ünsüzden sonra bulunmaktadır. Yani, aralarında bir çevre şartı farkı vardır. Sonuçları itibarıyla da bu iki düşme farklıdır. söyle- > söle- örneğinde ünsüz kaybolunca önündeki ünlü uzamış, cephe > cepe değişmesinde ise ünsüz kaybolduktan sonra çevresindeki ünlülerde herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır.

Bu konudaki en iyi ve pratik sınıflandırma, Osman Nedim Tuna’nın verdiği tasniftir. O. N. Tuna, “ünsüz düşmesi (başta, içte, sonda)”, “kaynaşma”, “geçişme”, “karışma”, “birleşme”, “tekleşme” gibi kaybolmalardan sonra, özellikle ünlülerin açıklıkları sebebiyle, ünsüzlerin farklı çevre şartlarında ve farklı sonuçlar bırakarak düşmelerini “AÇIKLIK UYUMU” ana başlığı altında şu şekilde vermiştir:

Erime (fusion): Bir kelimedeki vokalden sonraki konsonun, o vokalin açıklığı etkisiyle, niteliği silinerek, vokal içinde onu uzatmak suretiyle kaybolmasıdır: sağlam > sâlam; Tefvik > tēfik; var- > vā; sarıg > (sarū) > sarı.

Yutulma (absorption): Bu olayda konson, kendisinden sonraki vokalin içinde erimeye fırsat bulamadan kaybolur. Yutulma ile erime arasındaki fark, istikamet farkıdır: kapgak > kapak, orgak > orak, cephe > cepe.

Büzülme (contraction): İki vokal arasındaki (genellikle kelime içinde) bir sürekli konsonun, bu vokallerle birlikte tek bir uzun vokal haline gelmesidir: bağır- > bār-, kağıt > kāt, sığır > sīr.

Derilme: Bir vokalden sonraki sürekli bir konsonun ve bu konsondan sonraki vokalin, kademeler halinde ilk vokale toplanıp onun içinde erimesi ve bir uzun vokal haline gelmesidir. Çoğunlukla kelime sonunda bulunur. kaşağı > kaşā, buğı > bū.

Yukarıdaki ünsüz düşmesi tiplerinin hepsinde de, çeşitli sebeplerle ünsüzler kaybolmakta; bunun sonucunda bazen geride kalan ünlüler uzamakta, bazı tiplerinde ise uzamamaktadır. O. N. Tuna'nın tasnifinde ve mevcut diğer gramerlerde rastlayamadığımız, ancak, konuşma dilinde meydana gelen bir ünsüz kaybolması türü daha vardır: sarhoş > sāroş, merhaba > mēraha, تنها > tēna, mel'un > mēlun. Bu makalede, mevcut yayımlardaki sınıflandırmalarda rastlayamadığımız yukarıdaki ünsüz kaybolması tipi (sarhoş > sāroş) üzerinde durulacaktır.

Ünsüz Yitimi: Bizim burada adını koymaya çalışacağımız fonetik değişme, kaybolan ünsüzün bulunduğu çevre şartları bakımından “yutulma” olayına, değişim sonucunda uzun ünlü meydana gelmesi bakımından da “erime” olayına benzemektedir.

“Ünsüz yitimi” sonucunda kelimedeki ünlü uzaması meydana gelmesi ilk bakışta “erime” olayına benziyor gibi görünse de, aralarında önemli bir fark vardır. “Erime”de, kaybolan ünsüzün hemen önündeki ünlü uzamakta (sağlam > sālam); “ünsüz yitimi” örneklerinde ise, kaybolan ünsüzün yanındaki ünlüde bir değişme olmamakta, bu ünsüzden uzakta bulunan ünlü uzamaktadır (merhaba > mēraha).

“h” yitimi

rh > r: merhaba > mēraha, merhamet > mēramet

lh > l: melhem > mēlem

nh > n: تنها > tēna

“ayın (‘)” yitimi

l' > l: mel'un > mēlun

Kelime içinde bir ünsüzden sonra gelen “h” ya da “ayın” ünsüzünün kaybolması tesadüfi görülmemektedir. Özellikle kendisinden önce “r”, “l”, “n” seslerinden biri varsa “h” kaybolabilmekte ve kendinden önceki ünsüzün önündeki ünlü uzamaktadır. Eğer “h”den önce gelen ünsüzler yukarıda bahsedilenlerden değilse, ünsüz düştükten sonra kelimedeki herhangi bir ünlüde uzama meydana gelmemektedir. O tür örnekler, bu bakımdan birer “yutulma” örneği oluştururlar.

cephē > cepe

şüphe > şüpe

müşhil > müsil”

Türkçedeki ünsüz kaybolması türleri, gramerlerimizde değişik başlıklar altında incelenmektedir. Birçok ayrı tipteki kaybolma olayını da sadece “ünsüz düşmesi” başlığı altında vermek yaygın bir yanlış haline gelmiştir. Ünsüz düşmelerindeki farklılıklara dikkat edip ayrı başlıklarda inceleyen dilcilerin eserlerinde de verilmeyen bir ünsüz kaybolması olayı daha bulunmaktadır. “Ünsüz yitimi” olarak adlandırmak durumunda kaldığımız bu olay ünsüzün bulunduğu çevre şartı bakımından “yutulma”ya, kaybolurken ünlülerden birini uzatması bakımından da (nispeten) “erime”ye benzemektedir. “Ünsüz yitimi” olayının örnekleri incelendiğinde, özellikle, “r”, “l”, “n”den sonra gelen “h” ünsüzünün kaybolduğu görülür. Arapçadaki “ayın” ünsüzü de “l” sesinden sonra kaybolabilir. “h”den

önceki ünsüzler “r”, “l”, “n” değilse, ortaya çıkan olay “ünsüz yitimi” değil, “yutulma” olmaktadır: cumhur > cumur, cephe > cepe, şüphe > şüpe

“Ünsüz yitimi” olayını şu şekilde formüleştirebiliriz:

Değişme : (K1) V K2 K3 V (K4) > (K1) V K2 V (K4)

terhis > tēris

Ünsüzlerin niteliği : K2 = r, l, n

K3 = h; ayın (s. 133- 136).

Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* (2005) adlı eserinde ünlü ve ünsüz düşmeleri için şunları söylemiştir:

Ünlü düşmesi, sözcüğü oluşturan ünlülerden birinin kaybolmasıdır. Bu ses olayı; ünlünün düştüğü yere göre, sözcük başında, içinde ya da sonunda görülür. Türkçede iki heceli kimi sözcükler, ünlü ile başlayan ek aldıklarında, orta hecede kalan dar ünlüler, özellikle organ adlarında, düşer. Bunun nedeni orta hece ünlüsünün vurgusuz olmasıdır. Konuşma dilinde gazete> gazte> gaste örneğinde olduğu gibi, nadiren geniş ünlü de düşebilir. Orta hece ünlüsünün düşmesi, Türkçenin en yaygın ses olaylarından biridir.

Söz başında: ısıcak > sıcak, ısıtma > sıtma; **söz içinde:** deġenek > deġnek, ar. ahiret > ahret, ilerile- > ilerle-, kavuşak > kavşak, çevirim > çevrim, yanılış > yanlış; **söz sonunda:** güveyi > güvey, şiş kebabı > şiş kebab, dil bilimi > dil bilim, Kadıköyü > Kadıköy Yabancı kökenli emir, fikir, şükür, zehir, kayıp, keşif, nakil vb. sözcükler ünlü ile başlayan ek almaları durumunda, ikincil dar ünlülerin düşmesiyle, kökenlerindeki özgün şekillerine dönerler. Bazen de Far. mumiya > TT mumya örneğinde olduğu gibi özgün dar ünlü kalıcı olarak düşebilir.

Ünsüz düşmesi de, sözcüğü oluşturan ünsüzlerden birinin düşmesidir. Bu ses olayı; ünsüzün düştüğü yere göre, sözcük başında (afesis/prosioposis), içinde (sinkop) ya da sonunda (apokop) görülebilir.

Türkçede /r/, /h/ söylenişi en ‘zor’ ünsüzlerdir, bu nedenle konuşma dilinde düşme eğilimindedir: geliyor>[geliyo], daha>[da:], var>[va:], postahane>[posta:ne], bir>[bi], yemekhane>[yemeka:ne]

Yarı ünlüler /y/ ve /ğ/ de konuşma dilinde düşme eğilimi gösterir: şöyle>[şö:le], yağmur>[y:amur], yağ>[ya:], ağaç>[a:ç], böyle>[bö:le], dağ>[da:] (s. 300- 306- 307).

Ömer Demircan, *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri* (2005) adlı kitabında ses düşmelerini sebepleriyle birlikte açıklamıştır: “Kimi ekler kimi köklerle birleşirken kökün son sesi düşmektedir: alçak: alça-rak, küçük: küçü-rek, ufak: ufarak, ılık: ılıcık...” (s. 62).

Erol Barın ve Celal Demir, birlikte hazırladıkları *Türk Dil Bilgisi* (2006) adlı kitaplarında ünlü düşmesini şu şekilde ele almışlardır:

Kelimede bulunan ünlülerden birinin söylenmemesine “ünlü düşmesi” denir. Ünlü düşmesi, kelimede bir hecenin yok olması demektir. Ünlü düşmesi hem Türkçe kelimelerde hem de dilimize girmiş olan yabancı kelimelerde ortaya çıkan bir durumdur. Bu

kelimelerin birçoğu yaygınlaşarak yazı diline de girmiştir. Ünlü düşmesini şu şekilde sınıflandırabiliriz:

a) Kelime Gövdesinde Görülen Kalıcı Düşme

Örn: yalnız>yalnız, yanlışı>yanlış, ayrıl->ayrıl- ...

*Bazı birleşik kelimelerde görülür:

Örn: (kahve altı) kahvaltı, (ne için) niçin, (ne asıl) nasıl gibi.

** Bazı ünlü ile biten isimler “-la/-le” ekleriyle fiil yapılırken görülür:

Örn: Koku>kokla-, İleri>ilerle-

***Bazı fiillerden yeni kelimeler türetirken fiillerin ikinci hecelerindeki dar ünlüler düşer:

Örn: savur->savrul-, çevir->çevril-, devir-> devril-, devrik, süpür->süprüntü, buyur->buyruk gibi.

Not: Kelimede bir ünlünün düşmesi, hece düşmesi demektir. Çünkü, her ünlü bir hecedir.

b) Kelime Ek Aldığında Oluşan Geçici Ünlü Düşmesi

b.1. Türkçe organ adlarının bazılarında ve bunların dışında iki kelimedede ortaya çıkar: göğüs> göğsü, karın>karnı, bağır>bağrı, boyun>boynu, böğür>böğrü, avuç>avcu, koyun>koyunu, geniz>genzi, beniz>benzi, burun>burnu, alın>alını, beyin>beyni, ağız>ağzı, omuz>omzu

Ayrıca; kayın (kayını) ve oğul (oğlu) kelimelerinde de ünlü düşmesi görülür.

Not: İkilemelerde düşme olmaz.

Örn: Göğüs göğüse, omuz omuza, burun buruna, koyun koyuna...

b.2. Arapça ve Farsçadan dilimize giren kelimeler orijinal şekline döner: isim>ismi, şahıs>şahsı, şehir>şehri, sabır>sabrı, resim>resmi, fikir>fikri...

“ile” Edatı ve “i-mek” Fiilinden Dolayı Ünlü Düşmesi

Türkçede ile edatı ve i-mek fiili kelimeyle birleşince ünlü düşmesi görülür.

“İle” edatı

Örn: Kalem ile>kalemle...

İ-mek Fiili

i-di

gelir idi> gelirdi...

i-miş

sever imiş> severmiş...

i-se

var ise>varsa...

i-ken

yok iken>yokken...

c) İsim Tamlamalarında İyelik Eki Ünlüsünün Düşmesi

Örn: şiş kebabı>şişkebab, tas kebabı>taskebab, zeytin yağı>zeytinyağ, dil bilimi>dilbilim, ruh bilimi>ruhbilim, Kadı Köyü>Kadıköy, Çengel Köyü>Çengelköy, Keçi öreni>Keçiören, dip notu>dipnot, oto parkı>otopark, hücum botu>hücumbot

Aynı şekilde kitaplarında ünsüz düşmesi için şunu söylemişlerdir: “Kelimenin bünyesinde bulunan ünsüzlerden birinin söyleyişte veya ek alma sırasında düşmesine “Ünsüz Düşmesi” denir. Bu, oldukça yaygın bir durumdur.

Örn: yaylak>yayla...

Bazı kelimeler, küçültme eki aldığı anda kelimenin sonundaki “k” ünsüzü düşer.

Örn: ufak-cık>ufacık...

Bazı isimlerden “-l” ekiyle fiil türetilirken de kelime sonundaki “k” ünsüzü düşer.

Örn: yüksek>yüksel-...

Arapçadan dilimize giren bazı isimlerde yan yana olan ünsüzlerden biri düşer.

Örn: Hammam>hamam, Kassap>kasap...

Bunlar ünlüyle başlayan bir ek aldığı anda orijinal haline döner.

Örn: Hacca gitti., Bu bizim sırrımız. vb.

Bazı Türkçe birleşik kelimelerde de kelime ortasında ünsüz düşmesi gerçekleşmektedir.

Örn: üst-teğmen>üsteğmen, ast-subay>assubay(söyleyişte)... (s. 182- 190).

Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi* (2007) adlı gramer kitabında ünlü ve ünsüz düşmeleri için şunları söylemiştir:

Sözcüklere çekim ve yapım eklerinin gelmesi ve birleşik sözcüklerin yapımı sırasında bir ünlünün kaybolmasına ünlü düşmesi denir. Türkçede kökler genellikle değişmez. Ancak, bazı durumlarda bir ünlünün düştüğü görülür. Ünlü düşmesinin görüldüğü durumlar şunlardır:

Organ Adlarında Ünlü Düşmesi

Ağız, burun, alın, omuz, göğüs, beyin, boyun, karın gibi organ adlarının ikinci hecelerinde dar ünlüler bulunmaktadır. Bu sözcüklere ünlü ile başlayan bir ek gelince ikinci hecedeki ünlüler düşer:

ağız → İki gündür **ağzıma** tek bir lokma girmedim.

alın → Hastanın **alınına** ıslak bir bez koydular.

Yabancı Sözcüklerde Ünlü Düşmesi

Arapçadan dilimize geçen bazı yabancı kökenli sözcükler, ünlü ile başlayan bir ek alınca, hecedeki ı, i, u, ü dar ünlüleri düşer: fikir > fikriniz, emir > emri, akıl > aklınız, zehir > zehri, ömür > ömrünüz, bahis > bahsi, zihin > zihniniz, keyif > keyfi, resim > resminiz, keşif > keşfi

Arapçadan Türkçeye geçmiş bu sözcükler, etmek-olmak yardımcı eylemleriyle birleşince ikinci hecedeki dar ünlü düşer: sabır > sabretmek, kasıt > kastetmek, bahis > bahsetmek, hüküm > hükmetmek, meyil > meyletmek, nakil > nakletmek, hapis > hapsetmek, keşif > keşfetmek, kayıp > kaybolmak, emir > emretmek, seyir > seyretmek, zehir > zehrolmak, fikir > fikretmek, şükür > şükretmek, resim > resmetmek

Eklerde Ünlü Düşmesi

Ünlü ile biten bir sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek gelirse, ünlülerden biri düşer: Anne + im > annem, Masa + ımız > masamız, Baba + ınız > babanız, Bahçe + imiz > bahçemiz, İki + inci > ikinci, Yedi + inci > yedinci, Elli + inci > ellinci

Sözcüklerde bazı ünsüzlerin kaybolmasına ünsüz düşmesi denir. Ünsüz düşmesi genellikle yapım ekleri ve çekim eklerinin sözcüklerle birleşmesi sırasında görülür:

yapım eki –cık: sıcak + cık → sıcacık, küçük + cük → küçücük

yapım eki –cak: çabuk + cak → çabucak, büyük + cek → büyücek

Bazı sözcüklerden eylem türetilirken ünsüz düşmesi görülür: büyük > büyümek, küçük > küçülmek, soğuk > soğumak, gevşek > gevşemek (s. 74- 76).

Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* (2009) adlı kitabında “Ses Düşmesi” başlığı altında şu bilgileri vermiştir:

Türkçe kelime veya eklerde, zaman zaman bazı seslerin düştüğü görülür. Bunlar, ya sesli yahut sessiz harf olur yahut da çok seslerden meydana gelebilir.

1 –Sesli harf düşmesi:

Bu olay, iki şekilde kendini gösterir:

1°. Hece sayısı ikiye aşan sözlerde, orta heceye ait sesli harfin düşmesi: (Devirik yerine) devrik, (süpürüntü yerine) süprüntü, (alınım yerine) alnım, (kıvrık yerine) kıvrık, (hepsi yerine) hepsi denmesi gibi.

2°. Sesli harfle biten bir kelimeyi, arızî sesli harfle başlayan bir ek takibederse, bu eke ait sesli düşer: Baba-m, anne-m sözlerinde iyelik zamiri sadece “m” den ibaret değildir; ondan önce duraksız bir “-i” harfi vardır ki düşmüştür. Nitekim “kalemim” sözünde, bu “i” meydana çıkıyor.

2- Sessiz harf düşmesi:

1°. Hece sayısı birden ziyade olan bazı kelimelerde, sessiz harflerden boğazlılar düşer: (Kışlak yerine) kışla, (yaylak yerine) yayla, (yapurgak yerine) yaprak, (tuzlak yerine) tuzla denmesi gibi.

2°. Ottuz, dokuz, sekkiz gibi bazı kelimeler; otuz, dokuz, sekiz halini almıştır.

3- Çok seslerin düşmesi:

“Bir yıldır” yerine “bildir”, “karındaş” yerine “kardeş” denmesi bu türlü bir olaydır.

Not. – Bazı bileşik kelimelerde de ses düşmesi göze çarpar: (Karı ana yerine) karana, (hasta hane yerine) hastane, (ay oğul yerine) ayol, (Karaca oğlan yerine) Karacoğlan, (Deli orman yerine) Delorman, (pek iyi yerine) peki, (eyi vallah yerine) eyvallah, (Hoca oğlu yerine) Hocoğlu denilmesi gibi (s. 289- 290).

Günay Karaağaç, *Türkçenin Ses Bilgisi* (2010) adlı gramer kitabında ses düşmesi ile ilgili bilgileri dört ayrı başlık altında ve zengin örneklerle ele almıştır:

Bunlardan birincisi “Düşme”dir: Bir dil biriminin ortadan kalkması olarak da değerlendirilebilecek düşme olayı, yalnızca ses düşmeleri için kullanılmaktadır. Dolayısıyla, söz diziminde görülen söz çıkarma (ellipsis) ve hece düşmesi (haplology, syncopation) gibi düşme ve ortadan kalkma (segment delation) olayları, bu konunun dışında tutulurlar.

Ses düşmeleri, seslerin kendi özellikleri kadar kendi ortamlarında yer alan komşu seslerle de ilgilidir. Ayrıca, dillerde genellikle düzensiz bir olay olarak ortaya çıkan ses düşmeleri, vurgu ile ilgili görülür.

Ses düşmelerini ön, iç ve son ses düşmeleri olarak görmekteyiz:

Ön ses düşmesi (apheresis):

Bir sözün ilk sesinin veya ilk hecesinin düşmesi. Türkçe bir taraftan l, r, s ile başlayan alıntı sözlerin önünde ünlü türeterek bu sözleri kullanırken, bir taraftan da tam tersi bir işlemle bu seslerin önlerindeki dar ünlüleri düşürmektedir. Aşağıdaki örneklerden de açıkça görüleceği üzere, sızıcı ve akıcı ünsüzlerin önündeki ünlülerde düşme daha fazla olmaktadır. Türkçenin hemen bütün yazı dillerinde tespit edilen ön seste ünlü düşmesi olayıyla ilgili varılan sonuç, bu olayın akıcı ve sızıcı ünsüzlerin önündeki vurgusuz dar ünlülerde yoğunlaştığıdır. Geniş ünlü taşıyan sözlerdeki düşme ise, çoğunlukla bu ünlülerin darlaşması sonucunda olmaktadır. Geniş ünlünün düştüğü çok az örnekle karşılaşırız ki onlar da ağızlara veya son devirlerde yazı dili olma imkânını yakalamış olan şivelerimize ait örneklerdir.

Eski ve yeni Türk yazı dillerinde görülen başlıca ön ses düşmeleri şunlardır: alav > lav ‘alev’; irak > rak ‘ırak, uzak’; iyesiz > ıssız ‘sahipsiz’ ; ubşak > uvşak > ufak > fâk, vak ‘ufak’; uyuku > uyuhu > yuhu ‘uyku’ ; taşık- > çık- ‘çıkmaq’ ; oğlak > lak ‘oğlak’ ; oğlan > ulan > lan ‘oğlan’...

İç ses düşmesi (syncope):

Bir sözün ön ve son sesleri dışında kalan ve o sözün içinde bulunan seslerden birinin düşmesi, iç ses düşmesi olarak bilinir. Bu olay, sözün kısalmasıyla sonuçlanan, ortadaki bir sesin (syncope) veya hecenin (haplology) düşmesi biçiminde görülür.

Bazı şartlarda görülen bu düşme olayı, birkaç yapım ekinin kullanımında, iç ve son ses durumundaki kapanma seslerinin düşmesinde ve alıntı sözlerde görülen bir değişmedir: arslan > aslan, çift > çit, çiftçi > çifçi, rastla- > rasla-, asteğmen > asteğmen, rastgele > rasgele...

Eski ve yeni Türk yazı dillerinde görülen bu düzensiz iç ses düşmeleri yanında, Türkçede bir de düzenli bir iç ses düşmesi vardır ki bu, çekimlik bir düşmedir. Bir sözün çekim eki almasıyla açık hece durumuna düşen orta hecelerin ünlülerinin düşme veya bazen de

değişme eğilimi göstermesi, Türkçenin önemli çekimlik değişmelerinden biridir: gönül-ü-m > gönlüm, oğul-u-m > oğlum.

Son ses düşmesi (apocope) :

Bir sözün son sesinin düşmesi olayıdır. Eski Türk yazı dilleri ile yeni Türk yazı dilleri arasındaki en önemli ses olaylarından biridir.

Bilhassa birden fazla heceli sözlerin sonundaki kapanma ünsüzleri, titreşimsizleşme yanında düşme hareketleri de gerçekleştirmişlerdir. Bu değişmelerin, birkaç örnek dışında anlam ayırıcı özelliği yoktur: yaylağ > yaylak, yayla; tarıllağ > tarla; güveyi > güvey; kapıg > kapı gibi. İkincisi “Eksiltme”dir: **Eksiltme** (ellipsis): Dilin her düzleminde görülen bir olaydır. Bu yüzden, eksiltme; ses, söz, ek veya cümle ögesi eksiltmesi gibi çok değişik yapılarda ortaya çıkabilir.

Türkçede ses eksiltmesi, anlamlık bir değişme yaratmayan ses ve hece düşmeleridir: küçük-çük > küçücük, ufak > ufarak, ısıcak > sıcak, gönülüm > gönlüm vb.

Türkçenin sözlerde görülen eksiltme olayı, birçok dilde görülen ünlü bir anlam olayıdır: düdüklü tencere > düdüklü; yazma eser > yazma; dişli çark > dişli; cep telefonu > cep; sayısal loto > sayısal; bedelli askerlik > bedelli vb.

Türkçenin de eksiltmeli sözleri veya söz cümleleri, eksiltmeye dayanır. Ayrıca, birleşik ve bağlı cümleler de ek ve öge eksiltmelerinin bolca görüldüğü yapılardır: İnsan kimliğimizin ana dilimizle gerçekleştiğini biliyor(duk) ve ona gerekli özeni gösteriyorduk. vb. Üçüncüsü “Hece Düşmesi”dir: **Hece düşmesi** (haplology): Bir sözdeki hecelerden birinin terk edilmesi olayıdır. Ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip düşmesi biçiminde gerçekleşir: pazar ertesi > pazartesi; bar-ur > bar > var; dur- > dur-ur > dur; yorı-r > yor vb. Dördüncü ve sonuncusu ise, “Orta Hece Düşmesi”dir: **Orta hece düşmesi** (haplology, syncopation): Genellikle benzer ve vurgusuz olan orta hecelerin düşmesi olayıdır ve birçok dilde görülür. Türkçenin iç heceleri vurgusuz hecelerdir. Bu yüzden düşme ve değişme eğilimi gösterirler: ağız > ağızı, ağza, ağzın; alın > alını, alna, alınm... (s. 71- 74- 86).

Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi* (2010) adlı kitabında ses düşmesi hakkında bilgiler verip “Orta Hece Düşmesi” başlığı altında incelemeler yapmıştır:

Belirtilen görevinde bulunan bir kelimeye **ile** edatı ulanıp birleşik yazıldığı zaman, belirtilen eki olan **-(s)ı, -(s)i, -(s)u, -(s)ü** olduğu gibi kalır; **ile** ise büyük ünlü uyumuna uyarak **-(yle, -yla** biçiminde) eklenir: (evin) kapısı ile = kapısıyla; (yangın) korkusu ile = korkusuyla; (erik) ağacı ile = ağacıyla; (elbisesi) ile = elbisesiyle ... gibi.

Sonu bir ünlü ile biten bir kelimeye **idi, imiş, ise, iken** ek-fiilleri ya da **ile** edatı ulanıp birleşik yazıldığı zaman, bu ek-fiillerin ve edatın başındaki **i**’ler boğulup **y**’ye çevrilirler: kapı-idi = kapıydı, bahçe-imiş = bahçeymiş, uğultu-ise = uğultuysa, sokakta-iken = sokaktayken, iğne-ile = iğneyle, üzüntü-ile = üzüntüyle

ORTA HECE DÜŞMESİ

Birinci hecesi açık, ikinci hecesi kapalı olan kimi iki heceli kelimelere ünlü ile başlayan bir çekim ya da yapım eki ulanınca, kelimelerin ikinci hecesinin ünlüsü düşer, böylece orta hece kalkmış olur. Düşen ünlü ne söylenir, ne de yazılır. Bu olaya **hece düşmesi** denir: Alını yerine alını, göğüsün yerine göğsün...

Orta hece düşmesi olayını (benim) **fikrim**’de görüyoruz, ama (ben bir) **fikirim**’de göremiyoruz. Hece düşmesi olayı eklerin cinsine de bağlı bir olaydır.

Hece yapıları ne olursa olsun, kimi Türkçe ya da yabancı kelimelerde, kendilerine herhangi bir ek ulanmış olsun olmasın, orta hecenin düştüğünü görmekteyiz: Bura-da = burda, nere-de= nerde, ahiret= ahret...

idi, imiş, ise, iken ek-fiilleriyle **ile** edatı da, ünlü ile biten bir kelimeye ulanıp birleşik yazıldığı zaman, bu ek-fiillerin ya da **ile** edatının ön ünlüleri **y**'ye çevrilir. Böylece, kelimedede bir hece düşmesi görülür.

(Onun) **arabası**, (kedinin) **gözü**, (bahçe) **kapısı** gibi isim takımlarında belirtilen olan ikinci kelimelere ile edatı ulanıp birleşik yazıldığı zaman, bileşik kelimeler büyük ünlü uyumuna uydukları için bunlar her zaman **-yle** ve **-yla** biçiminde söylenir ve yazılırlar. Böylece, bu kelimelerde bir hece düşmesi görülür: (Onun) **arabası ile** ya da **arabasıyla**, (kedinin) **gözü ile** ya da **gözüyle**, (bahçe) **kapısı ile** ya da **kapısıyla**... vb. gibi.

Aynı durumu ünlü ile biten bütün kelimelerde görürüz: **Bahçe ile** ya da **bahçeyle**, **kapı ile** ya da **kapıyla**... gibi (s. 59- 62, 101- 103).

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (2011) adlı kitabında ünlü ve ünsüz düşmelerini şu şekilde ele almıştır: “Ses düşmesi (chute) genellikle kelimeyi kısaltır. Bir sesli düşmesi ise aynı zamanda bir hece düşmesi, dolayısıyla ona bağlı birkaç sesdeşin başka hecelere mal olması demek olur.” (s. 58- 65).

Hanifi Vural ve Tuncay Böler, birlikte hazırladıkları *Ses ve Şekil Bilgisi* (2012) adlı kitaplarında ses düşmesi ile ilgili bilgileri altı başlık altında ve zengin örneklerle ele almışlardır:

Bunlardan birincisi “Büzülme”dir: Bir kelimedede yan yana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin yahut da yan yana bulunan iki kelimededen birincinin son sesi ile ikincinin önsesinin birleşip kaynaşması ve dolayısıyla hece sayısının azalması olayına **büzülme (contraction)** denir. Büzülmede hecelerdeki iki ünlünün bir tek ünlüde veya birden çok hecedeki seslerin tek hecede toplanması söz konusudur: ağabey > /ābi/, ay oğul > ayol, bād-ı heva > bedava, bağırmaq > /bārmak/, bağırsak > /narsak/, bu ara > bura, bu ile > böyle, cuma ertesi > cumartesi, çehar şenbe > çarşamba

Hece düşmesinde her dilde görülen kolay söyleyişe yönelme eğiliminin ve türlü dil olaylarına sebep olan en az çaba kuralının birinci derecede rolü olduğu görülür. Üçüncüsü “Tekleşme”dir: “Dilimizde asli olarak aynı cinsten iki ünsüz yan yana bulunmaz. Ancak bir takım ekleşme, birleşme, türetme gibi ses olayları sonucu aynı cinsten iki ünsüz yan yana gelmektedir (belli, elli, yassı, anne, gömme, ıssız gibi). Bu yüzden dilimize başka dillerden geçmiş bazı kelimelerde rastlanan iç ve son sesteki aynı cinsten iki ünsüzden biri düşer; bu olaya **tekleşme** adı verilir. Tekleşme daha çok Arapçadan Türkçeye geçen kelimelerde görülür. Öte yandan Anadolu ağızlarında görülen tekleşmeler de oldukça fazladır.

Ünlü Düşmesi

Türlü ses etkileri altında kelimenin bünyesinde bulunan ünlülerden bazıları düşer. Buna **ünlü düşmesi** denir. Ünlü düşmesi olayı daha çok iç seslerde görülür. Ön ses ve son ses durumunda ünlü düşmesi olayına az rastlanır.

Ünlü düşmesi demek, kelimenin hecelerinden birinin ortadan kalkması demektir. Bunun sonucunda da o hecenin ünsüzleri öteki hecelere mal olurlar. Yani ünlü düşmesiyle kelime

bir kısaltmaya uğrar. Düşen ünlü bazen beraberindeki ünsüzlerden bir kısmını alarak kaynaşmaya da uğrayabilir.

Ünlü düşmesi, kaynaklarda genel olarak hece düşmesi adı altında ve hecenin yitilmesi olarak yorumlanır. Ancak düşen hecenin bütünü değil bir bölümü, daha doğrusu hecedeki ünlüdür. Yine de ünlü düşmesi sonucu kelimedeki hece sayısı azalmaktadır.

Ünlü düşmesine Türkçe kelimeler yanında, dilimize girmiş olan yabancı kelimelerde de rastlanmakla birlikte bu hadisenin örnekleri daha çok konuşma dilinde görülmektedir. Öte yandan, konuşma dilinde iyice yaygınlık kazanarak yazı diline geçmiş örneklerin sayısı da az değildir.

Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi

İkiden fazla heceli kelimelerde, sonunda ünsüz bulunmayan vurgusuz orta hece ünlüsünün düştüğü görülür. Bu hadise, Türkçede en önemli ve yaygın ünlü düşmesi olayıdır. Bu düşme hem Türkçe hem de alıntı kelimelerde olabilmektedir. Bu dil hadisesinde geçici olanların yanında, kalıcı nitelik taşıyıp yazı dilinde kullanılanlar da vardır.

Kelime Tabanlarında Kalıcı Düşme

ayırı > ayrı, ayırık > ayırık “bir cins ot”, ayırıl- > ayrıl-, ayırım > ayırım, bağırış > bağırış, besilemek > beslemek, birbirine > birbirine, buyuruk > buyruk, buyurul- > buyrul-, бүкүлүм > бүкүлүм, çağırı > çağrı, çağırıl- > çağrıl-, çevire > çevre ... (s. 96- 107).

Ömer Demircan, *Türkçenin Ses Dizimi* (2013) adlı kitabında ünlü ve ünsüz düşmelerini şu şekilde ele almıştır:

SES / HECE DÜŞMESİ

a. Ünsüz Yitimi

i. alç/alçak > alç.ar / alçağ > alçar.ak / alçağ.rak > -/ alça.rak

ii. alç/alçak > ‘alç.ak.cık / alçağ > -/ alçağ.cık > -/ alça.cık

iii. Türkçe köksel hece yapısına aykırı olduğundan, sonunda iki özdeş ünsüz bulunan alıntı (Ar.), tek heceli **YOYY** yapıları sözcüklerin yalnızca **yalın kullanımlarında ve ünsüzle başlayan ekler aldıklarında**, ikiz ünsüzlerinden biri atılır: aff > af > aftan, hazz > haz, hazdan, tıbb > tıp > tıptan, hadd > had, hadsiz, zann > zan > zanlı, hakk > hak > haksız, ... **Eğer bu sözcükler ünlü ile başlayan bir ek alırlarsa** ikiz ünlülerin sonuncusu hece değiştirir ve hece-başı ünsüzlük gereğini karşılar: af.fi, haz.zı, tıb.ba, had.di, zan.nı, hak.kı.i kimi (ar.) alıntı sözcüklerde sözcük / kök içinde peşpeşe gelen özdeş seslerden birinin düştüğü görülürse de: am.ma > ama, ker.re > kere... bu eğilim ya da kural sonekleme sonucu oluşan özdeş ama iki ayrı hecede bulunan ünsüzleri etkilemez: em-me, yas-sı, tut-tur, kireç-çi, bık-kın...

b. Ünlü/hece düşmesi (Haplology)

Gerek sözcüklere eklerin katılmasında, gerekse sözcükten sözcüğe geçişlerde anlamı etkilemeyecek kısaltma ve değişimlere gidilir. Hece yapısını değiştirerek ünlü eksiltme kısaltmalara ünlü yitimi / ünlü düşmesi denir. Bunların hepsi hece eksilmesine neden olur. Bu eksilmede:

i)ya doğrudan doğruya ve hecelemeyle değiştirilerek ünlüler düşer: a.ğız > a.ğız.ım > ağ.zım...

ii)ya peş peşe gelen ünlüler bileşerek aradaki ünsüz düşer: çocu k +u bırak > ço.cu.ğu- > ço.cu:.bırak...

iii)veya aradaki bir ‘ünlü+ünsüz’, ‘ünsüz+ünlü’ düşerek hece eksilmesi olur: pa.zar+er.te.si > pa.zar.te.si...

Bu metin, konu anlattığından, hangi kuralların bileşerek değişime neden olduğu yine de metin dışı kalmaktadır. Burada sunulan üst değişimlerdir, hangi kuralların nerede bir araya geldiğini okur kendi görmeye çalışabilir. Yoksa daha ince ayrımlarla anlatım yalnızca uzmanların anlayıp izleyebileceği bir kurallar dizisi üretti. Bir başka basımda onlar da verilebilir. Hece eksilmelerinin bir bölümü özensiz, hızlı konuşmanın bir sonucudur. Aşağıdaki biçimsel kasılmalar, daha çok orta hecede ve sözlüksel anlatımda varlığı gerekmeyen ünlülerle sınırlıdır. Adlaşmalarda **üç** ve daha çok heceyi **yeterli en kısa biçime** indirgeme eğilimi var: YO.YO.YOY > **YOY.YOY** dönüşümünden de anlaşılabilir gibi ikinci açık hecenin ünlüsü düşer. Zaten bu konumda bir tek (±dar) ünlü karşıtlığı kalır, ötekiler silinir. Eğer oluşacak biçimler ayrı bağlamı ya da ayrı bağlamı ya da ayrı sınıftan ise, ayırım yükü sıfıra iner:ak > akar > **ağar** (eylem) ile ağır > **ağar** (sıfat) için durum böyledir. Beyin* beyen karşıtlığı olmadığı için burada da /i/ nin **ayırım yükü** yoktur. Öyleyse biçim kasılması uygulanabilir, be.yi.nim > bey.nim(Banguoğlu 1974, Aksan vd. 1978). Bu değişimlerin kimileri ölçünlü dilde kullanılmaz.

Örnekler:

i. Ba.ğır > ba.ğırım > bağ.rım, a.ğaç > a.ğa.cım > ağ.cım...

ii. Yemek+i/e > ye.me.ği / e > Onları /onlara ye.me.: götürdü; toprak + ı/a > top.ra.ğı/a > Adam /yağmur topra: iledi.

iii. Süt+nine > süt.ni.ne / süt.ne...

iv. Yanyana gelen benzer iki heceden birinin (öncekinin) düşmesinde bir hece değişimi olmaz (Banguoğlu, 65): sütnine > sütne, şimdiden > şimden, çok **turur** > çoktur.

v. Ayrı sözcüklerin birleşmesinde kasılmayla birlikte uyum da işler: ne **asıl** > na.sıl, ne **için** > niçin / ni:.çin, (ne olur > ‘no:.lur)...

c. Kaynaşma (Contraction / Blending)

Birden çok sözcüğün birleşerek tek bir sözcük biçimine girmelerine kaynaşma deniyor. Katışan sözcükler toplamından uzaklaşan yeni biçim, bir hece düşmesi ve gerekli öteki ses değişimlerini içerir, bileşik biçimden tekil sözcük biçimine iner: ritmik zorlama olmadığı için Türkçede aşırı belirsizlik oluşmaz: sütlü+aş > sütlaç, güllü+aş > güllaç... (s. 91- 95).

Mevcut kaynaklardaki bilgiler ışığında değerlendirildiğinde ses düşmesi; kelimedeki ünlü ya da ünsüzlerin yitilmesi, erimesi, kaybolması veya birleşmesi anlamlarına gelmektedir. Çeşitli kaynaklarda ses düşmeleri çok değişik isimlerle anılmaktadır. Bu kavramların çokluğu ise bir anlam kargaşası meydana getirmiştir. Kaynaklarda genel olarak terimler *ünstüz düşmesi* gibi tek başlık altında incelenmiştir. Düşen seslerin başta, ortada ya da sonda olması; hangi sebeplerle düşmenin meydana geldiği üzerinde çok fazla durulmamıştır. Tahir Nejat Gencan ve Tahsin Banguoğlu ses düşmelerini tek bir başlık altında ele alırken, incelenen diğer gramer kitapları, ünlü ve ünsüz düşmeleri olarak sınıflandırmalar yapmışlardır. Özellikle *kaynaşma, büzülme ve hece düşmesi* başlıkları gramer kitaplarında açıklığa kavuşturulmuş konular değildir. *Kahvaltı, cumartesi, nasıl vb.* örnekler bazen kaynaşma bazen de büzülme başlığı altında ele alınmıştır. Tüm bu veriler

ışığında, kaynaşmada sadece art arda gelen iki sesin birleşip tek bir seste toplanması gözlemlenirken, büzüşmede birden fazla sesin önce kaynaşıp daha sonra hece sayısının azaldığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle *Kahvaltı, cumartesi, nasıl vb.* örnekler kaynaşma grubuna aittir.

Tüm kaynaklarda ortak olarak verilen ses düşmesi iki gruptur: Orta hece düşmesi ve Arapça ve Farsçadan dilimize geçen sözcüklerde meydana gelen ünlü düşmeleri. Bu iki tür düşmenin de ortak sebebi *vurgudur*.

Ses düşmelerini, ünlü ve ünsüz düşmeleri olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Tüm bu verilen bilgileri toplamak gerekirse; tüm araştırmacılar, ses düşmesi olayında kelimelerde birtakım seslerin düştüğü veya kaybolduğu konusunda hemfikirdir. Ancak, seslerin düşme veya kaybolma sebepleri, verdikleri örnekler ve kullandıkları terimler konusunda değişik fikirlere sahiptirler. Araştırmacıların ses düşmeleriyle ilgili yaklaşımları ve kullandıkları terimler şu şekilde özetlenebilir:

- Vecihe Hatipoğlu: Ünlü çatışması, ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi, içses düşmesi, ses düşmesi
- Tahir Nejat Gencan: Düşme, orta hece yutumu, eklerin başındaki ünlülerin düşmesi
- Berke Vardar: İçses düşmesi, ses düşmesi
- Ahmet Topaloğlu: Hece düşmesi, içses düşmesi, ses düşmesi
- Zeynep Korkmaz (Türkiye Türkçesi): Ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi
- Zeynep Korkmaz (Gramer Terimleri Sözlüğü): Düşme, ses düşmesi, ünlü çarpışması, ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi
- Ömer Demircan (Ses Dizimi): Ünsüz yitimi, ünlü/hece düşmesi, kaynaşma
- Süer Eker: Ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi
- Ömer Demircan (Kök-Ek Bileşmeleri): Ses düşmesi
- Erol Barın ve Celal Demir: Ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi
- Mehmet Hengirmen: Ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi
- Kaya Bilgegil: Ses düşmesi
- Günay Karaağaç: Düşme (ön ses, iç ses, son ses), eksiltme, hece düşmesi, orta hece düşmesi
- Haydar Ediskun: Orta hece düşmesi

- Volkan Coşkun: Ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi, hece düşmesi
- Fuat Bozkurt: Ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi
- Tahsin Banguoğlu: Sesdeşlerin düşmesi, seslilerin düşmesi
- Hanifi Vural-Tuncay Böler: Büzülme, hece düşmesi, tekleşme, ünlü çatışması, ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi
- Muharrem Ergin: Ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi
- Mustafa Durmuş: Ünlü düşmesi

İNCELEME

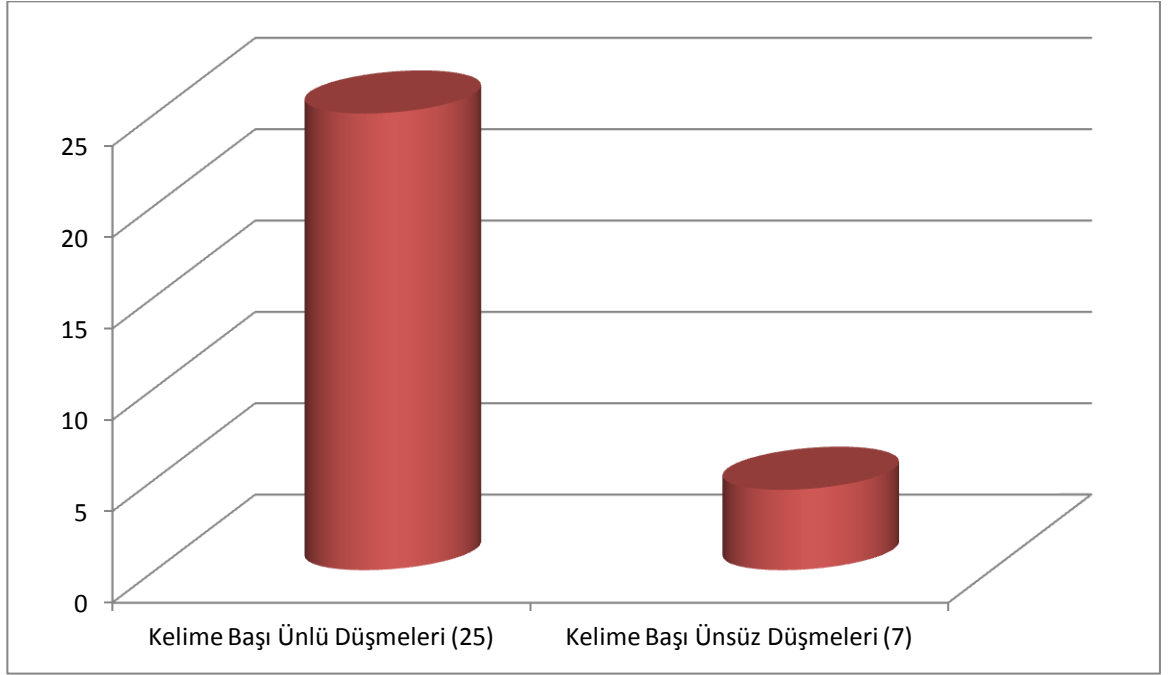
Ses düşmeleri, Türk dilinin en önemli konularından birisidir. Çünkü bu konu sadece ses bilgisini değil, aynı zamanda yapı bilgisini de ilgilendirmektedir. Bu derece önemli bir konu, mevcut kaynaklarda, çoğu zaman, tespit aşamasında bırakılmış, sebep ve sonuçları üzerinde pek durulmamıştır. Daha da önemlisi, ses düşmeleri konusu, Türkiye’de bağımsız bir araştırma konusu yapılmamıştır. Bu konuda yazılmış makaleler¹ olmakla birlikte, pek fazla özel tez çalışması veya bağımsız kitap çalışması yoktur. Bu hususta, bizim tespitlerimize göre, yalnızca Lan-Ya Tseng’in *Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi* adlı çalışması bulunmaktadır.

Giriş Bölümü’nde verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, konuyla ilgili mevcut kaynaklarda ses ve hece düşmeleri konusunda Türkiye’deki dilci ve araştırmacıların farklı görüş ve düşünceleri bulunmaktadır. Bu farklılık, öncelikle ses düşmesi kavramının algılanışında ortaya çıkmaktadır. Kimileri (*Vecihe Hatipoğlu, Ahmet Topaloğlu, Tahir Nejat Gencan, Zeynep Korkmaz, Süer Eker, Erol Barın ve Celal Demir, Mehmet Hengirmen, Günay Karaağaç, Hanifi Vural ve Tuncay Böler*) tek bir ses yitimini ses düşmesi olarak adlandırırken kimileri de (*Berke Vardar, Zeynep Korkmaz, Kaya Bilgegil, Volkan Coşkun*) birden çok ses yitimini ve hatta hece kaybını da ses düşmesi başlığı altında ele alırlar.

Bize göre ses düşmesi kavramı; her türlü ses yitimi, ses kaynaşması, ses çarpışması veya ses dönüşmesini içermektedir. Ses düşmeleri, dilbilgisi kaynaklarında genellikle dilbilgisel bakış açısıyla araştırılmıştır. Oysa, bu çalışmada dilbilgisel bakış açıları yanında dilbilimsel ve hatta sanatsal yaklaşımlar da ortaya konmuştur. Dilin söyleniş ve yazılışındaki estetik değer ve yaklaşımlar göz önünde tutulmuştur. Burada estetik değer ile kastedilen dilin ahenk, ritim ve müzikalitesidir. Ses düşmelerinin sebepleri de aynı bakış açısıyla ele alınmış ve örneklendirilmiştir. Bu bakış açısıyla Türkiye Türkçesi yazı dilinde rastlanan ses düşmelerini en genel şekliyle ünlü düşmesi ve ünsüz düşmesi şeklinde sınıflandırmamız mümkündür. Türkiye Türkçesinde kelime başında meydana gelen ses

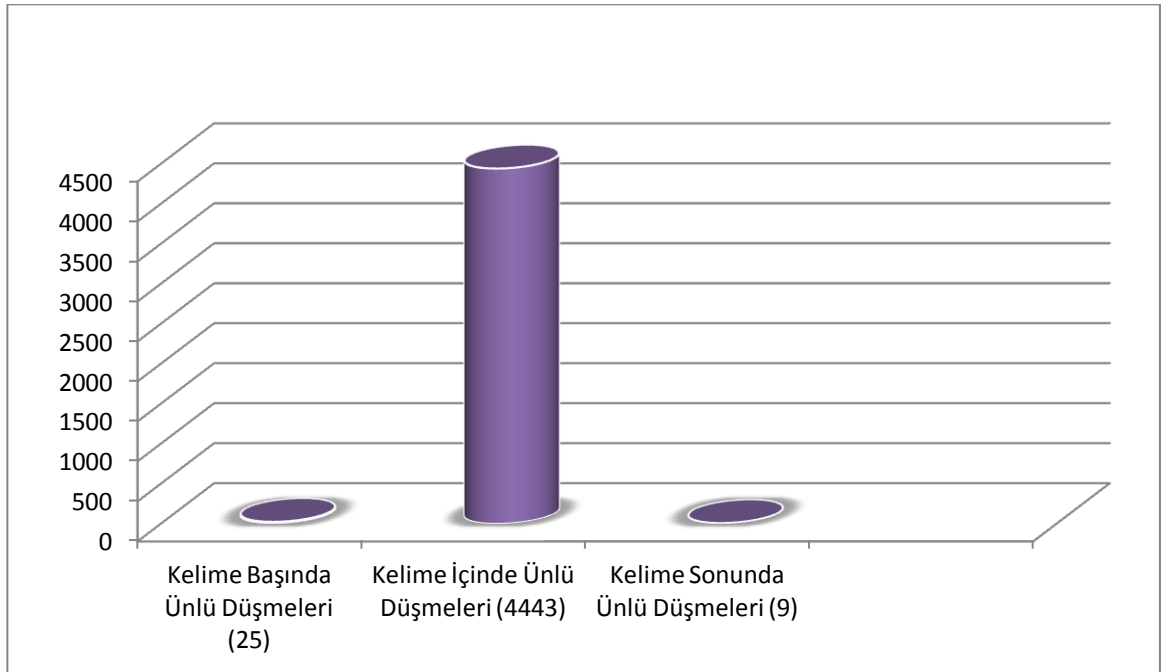
¹ Boz, E. (2001). Ünsüz Düşme ve Kaybolmalarında Terim ve Tasnif Sorunu. *Türk Dili*. 600, 856- 864.

düşmeleri örnekleri çok fazla değildir. Bu nedenle taranan eserlerden bu kategorilere uygun bulunan örnekler tek bir grafikte özetlenmiştir:

A. ÜNLÜ DÜŞMELERİ

Taranan eserlerden elde edilen veriler aşağıdaki grafikte özetlenmiştir:

1. KELİME BAŞINDA ÜNLÜ DÜŞMELERİ (Apheresis)

Berke Vardar, “ses düşmesi” tanımında; bir ses ya da ses öbeğinin sözcük başında, içinde ya da sonunda söylenmez olmasını esas alır. Yani, ses düşmesinde bir veya birden fazla ses kaybolabilir.

Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*’nde “düşme” terimi içerisinde kelime başındaki ünlü düşmelerini de ele almıştır. *Isıcak > sıcak, ısıtma > sıtma...* Ses düşmesi terimi için de; kelimelerin ön, iç ve sonlarında bulunan seslerden birinin, çeşitli etkenlerle yitirilmesi olayı tanımını vermiştir. Korkmaz’a göre “düşme”de birden fazla ses düşebilirken ses düşmesinde tek bir sesin yitirilmesi olayı vardır.

Kaya Bilgegil, ses düşmelerinin bir sesli, bir sessiz veya çok seslerden de meydana gelebileceğini söyler.

Günay Karaağaç “Düşme” başlığı altında seslerden meydana gelen dil birimlerinin ortadan kalkmasını ele almıştır. Karaağaç’a göre, düşme olayından söz edilebilmesi için tek bir birimin kaybolması gereklidir. Birden fazla dil biriminin ortadan kalkması eksiltme, hece düşmesi vb. başlıklarla ele alınmalıdır. Ön ses düşmesi, bir sesin ilk hecesinin düşmesidir. Türkçe bir taraftan l, r, s ile başlayan alıntı sözlerin önünde ünlü türeterek bu sözleri kullanırken, bir taraftan da tam tersi bir işlemle bu seslerin önlerindeki dar ünlüleri düşürmektedir. Sızıcı ve akıcı ünsüzlerin önündeki ünlülerde düşme daha fazla olmaktadır. Türkçenin hemen bütün yazı dillerinde tespit edilen ön seste ünlü düşmesi olayıyla ilgili varılan sonuç, bu olayın akıcı ve sızıcı ünsüzlerin önündeki vurgusuz dar ünlülerde yoğunlaştığıdır. Geniş ünlü taşıyan sözlerdeki düşme ise, çoğunlukla bu ünlülerin darlaşması sonucunda olmaktadır. Geniş ünlünün düştüğü çok az örnekle karşılaşıyoruz ki onlar da ağızlara veya son devirlerde yazı dili olma imkânını yakalamış olan şivelerimize ait örneklerdir. Ayrıca Karaağaç, “eksiltme” başlığı altında da söz başında meydana gelen *ısıcak > sıcak* gibi örnekleri ele almıştır.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz kelime başında ünlü düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“Ne sıcacık sesi “Beni öper misin?” derken...”

(YYM, 98)

“O anda Çavdar Onbaşı’nın omzunu bir el sıvazladı sıcacık; dedenin torunu okşayışında.”

(K, 186)

“Diz çöktüğü anda, sıcağı emmekten sağırlaşmış toprak, sıcağı körüklemekten usanmış hava, sıcağı tabakalamaktan bunalmış gökyüzü susuverdi; yahut eski suskunluğunda depreşti.”

(K, 5)

“O şarkılar ki, rüzgarsız sıcak günlerde, sahte süslü binaların orta katlarına kadar tırmanıp, mor gecelikli, çıplak omuzlu kadınların kalçalarına varmadan, dermansız, alt kata düşerler.”

(YÖ, 56)

“Fırından çıkan sıcak ekmekleri küçük atlara yükletirler.”

(YÖ, 64)

“Oysa temiz, düzenli, sakın ve zengindi, ama sıcak, çıtır çıtır, incir kokan bir İstanbul yazından sonra tenha Kopenhag sonbaharı beni çok korkutmuştu.”

(İs, 116)

“Bu sıcak, ağır yaz gecesinde alkolün yalancı cennetinde arzuya uyanan bu insanlar hep birden kadın vücudunun güzelliğini düşünüp hatırladılar.”

(AER, 24)

“Odamda doktoru görmek için çıkıyor, yorgunluğumun sebebinin bu sıcak günler olduğuna inanmak istiyorum.”

(KY, 249)

“Kol kola, sıcaklıklarımızı duyarak yağmurda yürüdük.”

(YYM, 30)

“Şehir sıcaklarına veda!”

(YÖ, 45)

“Herkesin alay ettiği, patetik bir empatiyle Ayhan’a bağlı olan annesi ve gerçekten de Ayhan’la beraber kızamık, gıda zehirlenmesi ve sıtma geçirmişti.”

(İs, 251)

DEĞERLENDİRME:

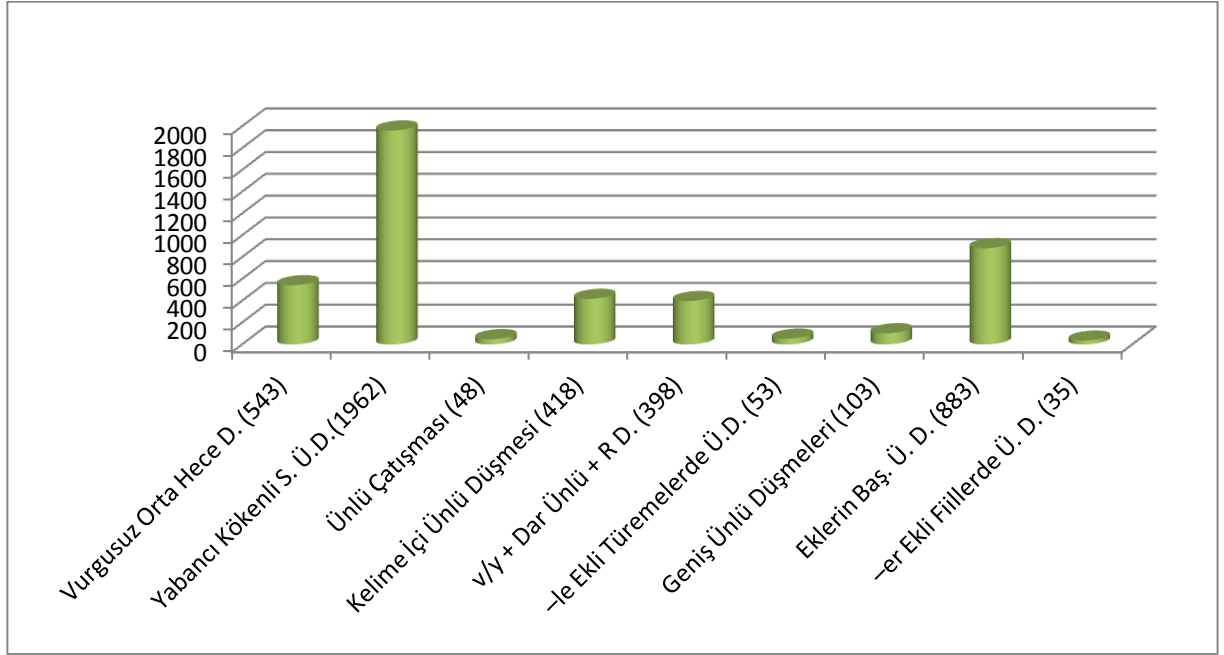
Bizim çalışmamız, esas itibariyle Türkiye Türkçesi yazı diline dayanmaktadır. Dolayısıyla, örneklerimiz 1908-2013 yılları arasında yayımlanmış yazılı edebî metinlerden seçilmiştir. Yukarıdaki örnekler, cümlelerde kelime başı ünlü düşmesi örneği olarak karşımıza çıkan “*sıcak, sıtma*” gibi Türkiye Türkçesinden önceki dönemlerde oluşmuş ses düşmeleridir. Ancak, bunların Türkiye Türkçesinde hâlen yaşamakta olan “ısı” köküyle ilişkisi açık olduğundan bu tür örnekler de çalışmamızın kapsamı içine alınmıştır.

Örneklerin genel anlamda Türkçenin eski dönemlerine ait olması ve sayıca azlığı göstermektedir ki kelime başında ünlü düşmesi Türkiye Türkçesinde çok sık rastlanan bir ses düşmesi olayı değildir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere kelime başında ünlü düşmelerine hemen hemen tamamı daha önceki dönemlerde ortaya çıkmış kelimelerde rastlanmaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki, Türkiye Türkçesinde kelime başında ünlüler düşme eğiliminde değildir. Bunun sebebi olarak Türkçenin genellikle değişmez köklere sahip olması ve kelime köklerini koruma eğiliminde olması gösterilebilir.

Kelime başı ünlü düşmeleri genellikle akıcı ve sızıcı ünsüzlerin çevresinde meydana gelir. Kelime başı ses yitimlerinin bir sebebi de kolay söyleyiş ve estetik düşünce olabilir.

2. KELİME İÇİNDE ÜNLÜ DÜŞMELERİ (Syncopation)

Türkiye Türkçesinde kelime içinde meydana gelen ünlü düşmeleri çok çeşitlidir. Taranan eserlerden elde edilen veriler aşağıdaki grafikte özetlenmiştir:

a. VURGUSUZ ORTA HECE DAR ÜNLÜ DÜŞMELERİ

Günay Karaağaç, iç ses düşmesini incelerken orta hece düşmelerinin çekim eki aldıklarında açık hece durumuna geçtiklerini ve orta hecelerini kaybettiklerini söyler. Ayrıca Karaağaç, “orta hece düşmesi” teriminde; genellikle benzer ve vurgusuz olan orta hecelerın düşmesi olayıdır ve birçok dilde görülür, tanımını vermiştir. Türkçenin iç heceleri vurgusuz hecelerdir. Bu sebeple düşme ve değişme eğilimi gösterirler: *ağız > ağzı, ağza, ağzın vb.*

Haydar Ediskun kitabında; birinci hecesi açık, ikinci hecesi kapalı olan kimi iki heceli kelimelere ünlü ile başlayan bir çekim ya da yapım eki ulanınca, kelimelerin ikinci hecesinin ünlüsü düşer, böylece orta hece kalkmış olur. Düşen ünlü ne söylenir, ne de yazılır. Bu olaya **hece düşmesi** denir, şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Ancak, vurgu ile ilgili bir bilgi vermemiştir.

Volkan Coşkun ise, vurgusuz dar ünlünün kelimedeki kaybolması ile ilgili bilgileri “ünlü düşmesi” başlığı altında vermiştir. Son hecesi dar ünlülü olan iki veya daha çok heceli bir kelimeye bir ünlü eklenirse, kelimenin sondan bir önceki hecesindeki dar ünlü, vurgusunun zayıflaması sebebiyle düşer. (*oğlu*) *oğolu* < *oğul+u*; (*alın*) *alını* < *alın+ı*; (*kaynana*) *kaynana* < *kayın ana*; (*kokla-*) *kokø+la-* < *koku+la-*...

Tahsin Banguoğlu, orta hece düşmesinin en önemli ve yaygın sesli düşmesi olduğunu söyler. Üç ve daha fazla heceli kelimelerde vurgusuz olan orta heceler; seslinin kısalması, rengini yitirmesi ve nihayet düşmesi sonucu yer yer çözümler. Dar seslilerle bölünlü ve sızmalı sesdeşler bu düşmeyi kolaylaştırır.

Ahmet Topaloğlu, iç ses düşmesi terimini ele alırken kelime içindeki bir sesin kaybolması tanımını verir. Türkçede daha çok vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi şeklinde ortaya çıktığını söyler: *ağız* → *ağzı*, *gönülü* → *gönlü*, *yanılış* → *yanlış*, *burada* → *burda*, *yayılım* → *yaylım*, *çevire* → *çevre*, *kokulamak* → *koklamak*, *süpürüntü* → *süprüntü*, *geyesi* → *geysi* → *giysi*, *arслан* → *aslan*.

Hanifi Vural ve Tuncay Böler, ikiden fazla heceli kelimelerde, sonunda ünsüz bulunmayan vurgusuz orta hece ünlüsünün düştüğünü söylerler. Bu hadise, Türkçede en önemli ve yaygın ünlü düşmesi olayıdır. Bu düşme hem Türkçe hem de alıntı kelimelerde olabilmektedir: *ağız* > *ağzı*, *alın* > *alını*, *avuç* > *avcu*, *bağır* > *bağrı*, *beniz* > *benzi*, *beyin* > *beynin*, *boyun* > *boynum*... gibi. Bir organ ya da vücut parçası adı olmadıkları hâlde ünlü düşmesi olayı *oğul* ve *kayın* kelimelerinde de gerçekleşir: *oğlu*, *kayını*.

Ömer Demircan ise, gerek sözcüklere eklerin katılmasında, gerekse sözcükten sözcüğe geçişlerde anlamı etkilemeyecek kısaltma ve değişimlere gidileceğini söyler. Hece yapısını değiştirerek ünlü eksiltme kısaltmalara **ünlü yitimi** / **ünlü düşmesi** denir. Bunların hepsi hece eksilmesine neden olur. Bu eksilmeye doğrudan doğruya ve hecelemeyle değiştirerek ünlüler düşer: *a.ğız* > *a.ğız.ım* > *ağ.zım*...

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz orta hecedeki vurgusuz dar ünlü düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

a. 1. Yönelme Durumu Eki Alanlar:

Vurgusuz orta hece ünlü düşmelerinden yönelme durumu eki alarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Birkaç zamandan beri, memleketin havasında, ağızdan ağza dolaşan pek mebzul bir söz, şimdi, onun nazarında ulvi bir belagat alıyordu; Hakkı Celis ancak, şimdi, kaç zamandan beri halkın:”

(KK, 152)

“Ağızdan ağza şöyle bir rivayet dolaşıyordu:”

(MSE, 189)

“... ağızdan ağza yayılarak kapıda Bâbîâli'nin avlusundan dışarı savruluyordu.”

(EB, 22)

“Yarın göğüs göğse çarpışacak bu iki asker, hiç şüphesiz dünya Türklüğünün ve Müslümanlığının kaderini çizeceklerdi; ama gelin görün ki ikisi de yine Türk ve yine Müslüman'dı.”

(ŞS, 194)

“Sokak üstünde, büyük bir odada, bir yer yatağında beyaz gecelikli bir kadınla koyun koyna yatmaktadır.”

(MSE, 20)

a. 2. İyelik Eki Alanlar:

Vurgusuz orta hece ünlü düşmelerinden iyelik eki alarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Bazı dostlarımızdan ödünç istemek ise pek ağrıma gidiyor...”

(KK, 92)

“Gözü, ağzı düzeldi.”

(M, 79)

“Ne istedin küfeden, yavrum? Ağzı yok dili yok,”

(S, 54)

“Yüzünün hatları gayri muntazamdı, ağzı büyüktü.”

(KK, 21)

“Şu karşıdan gözeten fesli, zannım, ağzıkara ...”

(S, 150)

“Ağzımı çalkalıyorum.”

(GZ, 3)

“Ağzımın içi zehir gibi.”

(GZ, 3)

“Konağın çubukçusu lüleye ‘civan perçemi’ bir tutam tütün koyar; üstüne ‘mercan kırığı’ bir ateş oturtur; misafire doğru yavaş yavaş yürür; birdenbire hızla öyle dönerdi ki çubuğun kehribarı şıp der, misafirin ağzına girerdi.”

(Üİ, 66)

“Ekmek arslanın ağzında idi, tek kolla da arslanla boğuşmak bir parça güç olmaz mıydı?”

(KA, 16)

“Ağzında bir balıkla çıktı.”

(Sem, 29)

“Hidayet, uşaklarıyla ağzından, ahbablarıyla burnundan konuşurdu.”

(Üİ, 15)

“Oğlak orada yalnız kalmasın diye yanına ağzından ateş püskürten bir ejderha yaptırmıştı.”

(İ, 32)

“Ben ölüyordum da, gene ağzını açmıyordu.”

(KY, 31)

“Tam ağzını açacağı sırada Ali Emmi bir delikanlı gibi gürledi:”

(KA, 41)

“Ağzının kenarlarından yasak meyvenin yapışkan sıvısı akarken ilâve etti.”

(L, 112)

“Şimdi kurşun beynime saplandı, içimde dönen kan alnımdan sızdı ve düştüm.”

(YÖ, 63)

“Alnımın teriyle kazandığım parayla keyif çatarken bile suçluluk duymam bundandır.”

(İs, 138)

“İkide bir, mendilini kolonya suyu ile ıslatıyor ve çocuğun alnına koyuyordu.”

(KK, 85)

“Bütün o davetli hanımefendiler, şehislâm, kazıasker haremleri kızın başından liralara serperler, alnına beşibiryerdelere yapıştırırlardı.”

(İBY, 52)

“Eliyle alnına vurmuştu.”

(GZ, 9)

“Çünkü herifin alnında “deli” damgası var.”

(MB, 78)

“Yengesinin alnından dökülüp kaşının üstünde kıvrılan bir büküm saçına baktı.”

(M, 36)

“Niko’nun serin eli alnını bastırıyordu.”

(KA, 54)

“Büyüdükçe bakla kadar alnının az altına sok.”

(S, 116)

“O, bir heykelin alnıyla bu meydanda şaha kalkacaktı.”

(Üİ, 20)

“Sivridilli ve özeleştiril olduğu için amcaoğlunun Alevi cemaatine de yaranamadığını bilen Sabriye onun söylediklerini dikkatle düşündü ama artık çok geçti.”

(İs, 498)

“Üçüncü gün o virgül burna dokunma izni ve hüzünlü gözler, son gün boynuma dolanan kolları, üzerime sinen kokusu, artık hep avcumda sakladığım hüzünlü bakışları.”

(İs, 42)

“Kadınımı, erkeğini avcumun içi gibi tanırım; şimdi düşünüyorum da hepsini gözümün önünde birer azize gibi başlarında birer nurlu haleyle geçiyor, bana hürmet veriyor.”

(İBY, 111)

“Ah gözümün nuru, lavanta kokulu kuzucuğum, iki canlı kızım benim”, diye kendi kendine fısıldayan Kete, telefonu avcuna sıkıştırmış, öbür elini sımsıkı yumruk yapmış, göğsünün ortasına koymuş, çevresine tamamen kapanmış, adeta afsunlanmıştı.”

(İs, 339)

“Alnından terini ben silmiş, avcuna makaslar, bistorileri ben vermişim.”

(GZ, 25)

“Dünyayı avcuna alıp yönetmeyi hak ediyordu.”

(ŞS, 306)

“Durak yerlerinde, mısraların parçalarını avcunda sıkarak yumruğunu sallıyor; şiir, gıcırıyor; şair homurdanarak, uzaklaşıyordu.”

(Üİ, 60)

“Avcunu açıp barmene uzatan Ayhan, onun gerçekten bir şey görmek için merakla ayasını incelediğini görünce gülümsedi.”

(İs, 42)

“İnsan bunları dizlerinin üzerine koyup yavaş yavaş, sıcak yumuşaklığını avcunun içine kapatarak, kedi yavrularını okşar gibi, incitmeden, uzun uzun, öpe seve eğlenmek arzusunu duyuyordu; gözlerimi ayırmıyordum.”

(İBY, 22)

“O ki vurdun ne vakit ölüyor, avcunun içinde kan bırakıyor.”

(Ş, 43)

“Ömer şarkı söylüyor, Bihruze de kilden dökülmüş, armuda benzeyen beş delikli tomağını avcunun içine oturtup ney ve rebaba eşlik ediyordu.”

(ŞS, 18)

“Kimlersiniz? Ya bağrı yanık kimselersiniz!”

(KGK, 28)

“Bir evladım vardı; Allah elimden aldı derim, bağrıma taş basarım...”

(YD, 65)

“Bağrımda bir akis gibi kalmış uğultulu...”

(KGK, 15)

“**Bağrımızda** yılanlar kaynaşıyor da haberimiz yok, gebe avratlar gibi mi uyuyorsunuz siz?”

(KA, 343)

“İhtiyar, elini **bağrına** soktu”

(K GK, 50)

“Analar, nice suçlu olurlarsa olsunlar, çocuklarını nasıl bağışlarsa, yalnızlığı da yaşlı adamı, kendisine her ihanetinden sonra bağışlayıp **bağrına** basmıştı.”

(YYM, 123)

“Kara ormanın **bağrında** renkli dumanlar yükseliyor.”

(KY, 72)

“Kimin **bağrındaki** kemikten yaratılmışsan ona gel.”

(L, 204)

“Tren son bir düdük daha çaldı, sonra lokomotifin **bağrından** fişkırarak kara bir duman aramıza girerek bizi birbirimizden ayırdı.”

(KY, 10)

“O esnada kızın dudağındaki halkaya, kaşlarındaki küpelere ve kollarını, omuzlarını, **bağrını** kaplayan dövmelere bakmakla meşguldü.”

(İ, 31)

“Baktım hüznle her birinin **benzi** sapsarı.”

(K GK, 72)

“**Benzim**, ölümün şi’ri yayıldıkça, sarardı.”

(K GK, 87)

“Betin **benzin** atmış sultanım.”

(İ, 49)

“benzin mum gibi giderdin”

(YK, 23)

“Azıcık geldi bizim ihtiyarın benzine kan.”

(S, 100)

“Bunu insan beyni uyduruyordu.”

(İs, 518)

“Beynim altüst oldu.”

(GH, 84)

“Dimağımdaki ağırlığı çözmem, beynimde zonklayıp duran kelimelerin esaretinden kurtulmam gerektiğine karar verdim.”

(ŞS, 5)

“Yer kalmadı beynimde hayâle.”

(KGK, 47)

“Bekir’in mektubu ve gazeteler beni beynimden vurulmuşa döndürdü.”

(KY, 42)

“Tabancayı aldım, ağızıma mı, beynime mi sıkmalı?”

(YÖ, 63)

“Beynimin içi zonklamaya başladı.”

(ŞS, 255)

“Gerildi bir ebedî perde beynimizde, senin”

(S, 90)

“Bazan bana, yüzünün gizlediği o maksat kalbimize girip bütün hislerimizi söndürmek; beynimize girip bütün düşüncelerimizin sahibi olmak ister gibi gelirdi.”

(KY, 38)

“ “Dua et, dua hiç değilse beynimizdeki örümcek ağını eritir, gözümüzdeki pası siler.”

(K, 25)

“Badehu Comparé ile Comparatif beyninde müteredit kaldı.”

(Ş, 55)

“Beyninde bütün dalgalar öttükçe mükerrer:”

(S, 64)

“ “Selâmetühü’l-insan fî hıfzî’l- lisân” düsturunu beynine hakketmiş olmalıdır, deyince diğer ahvâlden haberdar olmayan arkadaşları bu tevcîhi kabul etmişlerdir.”

(JT, 138)

“Kapının açılması; süslü, çok süslü bir Bizans saraylısının tek başına Arap İmam’ın önünde görünmesi, Kılıç Aslan’ın beynini tırmalamağa hazırlanan his tırnaklarının kabuğuna çekilmesine sebep oldu; gözleri yine öyle gerili, ok yayda hazır baktı.”

(K, 130)

“Bu beş mahluk yekdiğeriyle o mertebe hem-haldir ki beynlerinde esvat ve işaret-i mahsusadan mürettep bir nev’i lisan peyda olmuştur.”

(ŞS, 21)

“Gözlerinde bir damla fer kalmamıştı; boynu bir küçük çocuk bileği kadar ince ve narindi.”

(KK, 101)

“İsa öyle mahzun, boynu bükük; İsa güzel, sev! der gibi...”

(K, 10)

“Üçüncü gün o virgül burna dokunma izni ve hüzünlü gözler, son gün **boynuma** dolanan kolları, üzerime sinen kokusu, artık hep avcumda sakladığım hüzünlü bakışları.”

(İs, 41)

“İvan Aleksandroviç Şişkof, **boynuma** sarılıyor.”

(KY, 64)

“Uzakta, ecdadımızın dileğini, geçmişini taşıyan, başları kopmuş, yerde sürünen heykeller bize doğru koşarak taştan kollarıyla **boynumuza** sarılıp bizi öpecekler sandım.”

(GH, 82)

“Cennetin, gözlerinde su olup ırmak olup tekrarlanışına, yanağından **boynuna** saç olup savruluşuna.”

(L, 61)

“Kafa bir yük kesilip **boynuna**, çökmüş **bağrı**.”

(S, 45)

“Benim, ağabeylerinin, babamızın ve atalarımızın intikamı senin **boynunadır**.”

(ŞS, 15)

“**Boynunda** onun kolları, **koynunda** o varsa”

(KGK, 83)

“İlle Mahdum Bey bitik; **boynunda** kağıt yakalılık, arkasında on beş senelik kloş palto, ayağında altı pençeli kunduralar, bir sarhoş gibi sarsıla sendeleye yürüyor.”

(İBY, 129)

“Ve bunları söylerken Faik Bey’in **boynundaki** yakalığın kirden dalga dalga olduğunu gördü; hayalinde o kadar büyüttüğü bu adam, meğer ne zibidi bir şeydi!”

(KK, 93)

“Tolstoy, boynundaki madolyonda, Jean Jacques Rousseau’nun resmini taşırdı.”

(Üİ, 41)

“Büyük validesi vefat edinceye kadar “Ümm-i sübyan” muskasını boynundan çıkarmamıştı.”

(M, 124)

“Seniha hiç beklenilmeyen bir anda, birdenbire yerinden fırladı ve büyükbabasının dizlerine oturarak bir kolunu boynundan geçirdi –bu, onun mutat hareket tarzlarından biridir- ve ağzını ihtiyarın kulağına yaklaştırıp şu garip suali sordu:”

(KK, 31)

“Bükmüş oradan boynunu binlerce yetîmân.”

(S, 51)

“Boynunu bükmeyen, el ovuşturmayan, göz kaçırmayan bir alçakgönüllüğü vardı.”

(KA, 60)

“Kısacık boyu sehpanın arkasında kayboluyor, ara sıra gemiye bakmak için başını çevirince boynunun derisi kıvrılıp katlanıyordu.”

(SK, 19)

“Fakat hal-i mevkiim ne olursa olsun böyle iki elim böğrümde, bu ihtiyarın vefatına atf-ı ümitle beklersem mahvolurum.”

(Ş, 378)

“Öyle de biz neden böyle elimiz böğrümüzde kazık gibi oturup dururuz?”

(KA, 146)

“Kalmış eli böğründe felâket-zede mâder:”

(S, 51)

“Havva böğründen çıkıp da yanına uzandığında, anlamsız erkek oluşu bir anlam kazandı.”

(L, 73)

“Birdenbire yüreği cenderelerde sıkılmağa başlamış; sol omuzu, sol boş böğünece karıncalanıp keçelenmişti; keçe ağrımada iğneler, daha kabasından ok uçları batmıştı.”

(K, 343)

“Sonra, somurtkan yüzünü hiç değiştirmeden kesik kesik güldü, eliyle ikinci kaptanın böğrünü dürttü.”

(SK, 9)

“Minik ve kalkık burnu, serin ve sakin ifadesine zıtlık yaratsın diye yüzünün ortasına hınzırca kondurulmuş bir virgüle benziyordu.”

(İs, 2)

“Hattâ birinde Sekine Hanım epeyce telaşa düştü; elmaslarını rehine vermeye karar verdi; fakat Servet Bey: “Bırak biraz burnu sürtülsün!” dedi ve mani oldu.”

(KK, 138)

“Ay kardeş burnuma misk gibi bir şey koktu...”

(Ş, 24)

“Burnumun ucundan kovuyorum, kulağıma yapışıyorsun.”

(MB, 52)

“Selim, burnumuzun dibindedir.”

(ŞS, 175)

“Alnındaki kırışıklıklar büsbütün derinleşmiş, tel çerçeveli gözlük burnuna düşmüştü.”

(KA, 40)

“Osman burnundan soluyor, Ede Balı gülümsüyor ve gene soruyor:”

(O, 14)

“İri- hem o vakte göre- şahane burnunu kaldırdı.”

(EB, 11)

“Bu, yere çömelmiş, burnunun dibinde soluyan dişi şeytana.”

(GZ, 50)

“Bir an geri çekilerek, karşısındakini parçalamaya azmetmiş vahşi bir hayvan gibi gözlerimin içine bakıyor, dudakları titriyor, burnunun kanatları açılıp kapanmaya başlıyor, bir korkunç hal alıyor.”

(KY, 117)

“Keskin bir barut kokusuyla genzi yandı.”

(BDD, 102)

“Daha derin, daha ıstıraplı bir şey vardı genzinde.”

(İ, 335)

“Daha bu soruyu sorduğu anda keskin bir lavanta kokusu doldu genzine, mis gibi yayıldı havaya, mutluluğun en cıvıltılı çeşidiyle doldu içine.”

(İs, 321)

“Kızın terli gövdesinden çıkan kokuyu genzine çekti Aydın, istemeden.”

(GZ, 50)

“Ben isimleri bilmem, diyecekti ki dilini dişleriyle damağının arasında, dudaklarıyla genzinin ortasında çevirmesiyle birlikte içinden bir bent, sel suyunun önünden çekilir gibi çekildi.”

(L, 33)

“... ozan öksürdü, genzini yokladı tıpkı kopuzun telleri gibi...”

(K, 171)

“Göğsü kabarmıştı.”

(İBY, 40)

“Geniş omuzlarıyla erkek göğsü çok ağır bir hayat yükünü taşımış hissini veriyordu insana.”

(KY, 7)

“Başı nefli papaze ile kundaklı, mor hırkasının palto biçimi yakası bir tarafa kaymış, göğsü bağı çözülmüş, terliğinin teki karşıya fırlamış bir kadının hemen yüzüstü denecek bir vaziyet-i gayr-ı muntazamada yerde yattığı görüldü.”

(Ş, 263)

“Acımak bu kadar şiddetli olduğu zaman, daima göğsüme bir bıçak saplanmış olduğunu hissedirim.”

(MSE, 50)

“Doktor, gülererek, göğsümü, omuzlarımı tuttu.”

(KY, 21)

“Ya lâle açmalıdır göğsümüzde yâhud gül.”

(KGK, 61)

“Biz daha ölmedik, gerekirse bu yaşta göğsümüzü siper ederiz o vatan hainlerine!”

(İs, 14)

“İnsanın sırtında taşıyabileceği kadar sakal ve sırma yığını göğsünde, grandük Nikola bu vapurdan çıkıyor.”

(Üİ, 11)

“Simyacı bir sevinçli, bir sevinçli, yüreği göğsünden taşarak,”

(YYM, 39)

“ “Ah evladım, ah yavrum!” diye söyleniyor ve “Sen bana gelir de sonra bırakır gidersin!” diye Asım’ı göğsüne bastırıyordu.”

(M, 54)

“Çocuğun göğsüne yaklaştı biraz dinlemeye:”

(S, 45)

“Sarhoş gibi gözleri dumanlanıyor, kalbi göğsünü çatlatacak gibi çarpıyor, çeneleri kilitleniyordu.”

(EB, 15)

“(Eliyle göğsünü göstererek)”

(Ş, 24)

“Küller, göğsünün içine dolmuş gibi kurşuni renkte bir takallüs ağzını oydu; suratında bu yırtık delikle kadına bakıyordu.”

(Üİ, 23)

“Dili bir, gönlü bir, îmânı bir insan yığını”

(KGK, 12)

“Mümkün değil, çünkü bu ‘Yeni İstanbullular’ın ataları olan Türkler zevkli, kişilikli ve dürüst insanlardı, üstelik gönlü zengin, incelikli ve zariflerdi.”

(İs, 51)

“Doludur gönlüm ışıklarla bu bayram sabahı.”

(KGK, 14)

“Gönlümce bikaç içkili yer buldum.”

(YYM, 5)

“Gönlümde hep o zanla berâber çağıldadı.”

(KGK, 15)

“Bindirsin bindirmesin, öyle haber gönderip bir kere gönlümü aldı ya...”

(Ş, 39)

“Artarak gönlümün aydınlığı her sâniyede”

(KGK, 11)

“Baştan başa bütün Asya’yı, bir kısım Afrika’yı, Fransa sınırlarına kadar Avrupa’yı istila eden bizim ırkımız olduğu hâlde bu asaleti ne çabuk gönlümüzden çıkardık?”

(GH, 7)

“Derviş, hediyemizdir, gönlün kırılmasın, alasın ve sonra yeniden gelesin.”

(ŞS, 93)

“İnsanlar kendi bildiğince, gönlünce; insanlar onun bunun, şunun bunun hesabı kitabı için, bilmem kimin çizdiği çizgi doğru çıksın diye kandırılmadan yaşayamayacak mıydı?”

(K, 56)

“Hepimizin gönlünde bir aslan yatar.”

(Sem, 10)

“Kıza Tobiko ismini verdi gönlünde.”

(İ, 33)

“Faika Hanım böyle hikâyelerinde ısrarla devam ettikçe Asım’ın gönlüne bir şüphe düştü.”

(M, 36)

“Sen de onun gönlünü al, ağam; vakit buldukça mektup yaz.”

(KY, 40)

“Nasıl değişmesin ki kendisi dahi yazacağı, yazdığı mektuplarında gönlünün her istediğini o kâğıda koyamayacak.”

(JT, 13)

“İnsanoğlu genellikle iki gözle bakar etrafına.”

(YÖ, 76)

“Karnı burnunda gebe kadın misafirlikte gezer mi?”

(M, 12)

“Bir yıl oldu nerdeyse size nikâhı kıyalı,” diyor Sıdika Teyze, gözlerini karnıma dikmiş.”

(GZ, 36)

“-“Gözüm açıp gördüğüm, gönül verip sevdiğim, Orhan’ımın ve karnımdakinin babası; ne ki buyurursun, hep uyarım; ecel gelene kadar yoluna bakarım; yokluğun duymam ve duyurmam; alnıma yazılanı ar saymam, keder saymam.”

(O, 213)

“Fakat, yemeğin başında iştahımı çekmiş olan sevdiğim tatlılara el sürmeden baş yemeklerle karnımı doyurmuş gibiyim.”

(GH, 91)

“Karnımız lıngır lıngır kırbaya dönmedikçe doyduğumuzu anlamayız ki!”

(Ş, 113)

“Karnımızı doyururuz.”

(KA, 34)

“... suyun ve nemin bu nemrut, bu acımasız; bu, yıldan yıla daha bir köpek toprağın canavar karnına, canavar karnın en derinliğine, derinliklerin oyuklarına, mağaralarına çekili çekiliverdiğini duyuyordu.”

(K, 6)

“Padişahı yıkayan, karnında büyük bir yara olduğunu söylemiş.”

(M, 146)

“Birden karnına baktı.”

(İs, 14)

“Karnını içeri çekerek baktı kendine.”

(YYM, 99)

“Serklodyan’a gidecek parası yoktu. Fakat bereket versin kaynı Naşit’e”

(Üİ, 426)

“Girdik zaferin koynuna, kandık o visâle!”

(KGK, 22)

“Koynunda vardı lezzeti bin türlü nîmetin.”

(KGK, 105)

“Durmasıyla da değişmesi bir oldu; Çavdar’ın, direğe sıkıca sarılmışken, çözüldüğünü sandığı urgan birdenbire yine direğe sıkıca dolandı; Midas, koynundan kalınca sarılmış; kese biçimi mumlu bir bez çıkarmıştı, katlarını açıyordu.”

(K, 196)

“Bu torbanın muhteviyâtından başka Ceylan’ın öteden beri hazırlamakta olduğu yedi sekiz mektup dahi ayrıca bir paket olarak koynundaydı.”

(JT, 209)

“Nabzına bakmak için bileğine uzanıyorum.”

(İ, 229)

“İstanbul’daki bütün dedikoduları evden eve taşıyan ve her hanımın nabzına göre şerbet vermesini iyi bilen bohçacı ve çamaşırcı hanımlar.”

(ŞS, 334)

“Oğlu Asım on yedi, on sekiz yaşlarında genç bir çocuktü.”

(M, 12)

“Evrepidi, Sarayköylü bir şarapçının oğludur; millet mektebini ikmal etmişti.”

(M, 47)

“Çaka Bey Çavuldur Boyundandır, bey oğludur.”

(K, 117)

“Oh-hooo, amma uçtun be oğlum Ayhan, sakın ol hocam ya ...”

(İs, 24)

“Bu benim oğlumdur!”

(K, 10)

“Daha kendi küçücük bir çocukken, sorumluluğunu üstlenmeye sıvandıği oğlumuz, büyümüşü, uzun bir tahsil için yurtdışına gönderiliyordu.”

(GZ, 12)

“ ‘Bu defa inşallah erkek olacak! Birazdan telefon çalacak ve oğlun oldu müjdesi verecekler bana!’ diye içi içini yiyordu.”

(İs, 182)

“Naciye ilacını içirsin diye oğlunu –duymasını istemeyerek- hafif sesle çağırdı.”

(Üİ, 29)

“İçindeki Cenabı Hak’la beraber oğlunun odasına girince uzun boyu, geniş vücudu ve çok genç çehresi ile rüyasında makineler, elektrik pilleri, ampuller gören, makine yağları sürünen ve bir dizel motoru homurtusu işiten oğlunu evvela uyandırmaya kıyamadı.”

(Sem, 9)

“Askerin halk üzerindeki katliamı başlayınca Şah oğlunun huzuruna varıp yaptıklarını herkesin önünde; halifelerinin, emirlerinin ve eşi Gülizar Begüm’ün önünde eleştirmişti.”

(ŞS, 55)

“-İşte böyle, dedi, talih kuşu başıma konmakla kalmadı, omzuma çıktı, kanatlarıyla yüzümü okşadı, dizlerime kondu...”

(YYM, 120)

“Gözünüz önünde aylarca yalnız başıma, çarmıhımı omzumda taşıdım da biriniz farkına varmadınız, bu kızcağıza da ne oluyor demediniz.”

(KK, 132)

“Elini omzumdan çekmeden biraz durakladı.”

(ŞS, 63)

“Küçük kız kafasını babasının omzuna yasladı, gözlerini kapadı.”

(MSE, 31)

“Kalfa, omzunda bir kayışta çantalar asılı elinde sefertasları, arasına pencerelere bakıp sabırsızlanıyor, mektep çocukları da duvar dibine sıralanmış bekliyorlardı.”

(M, 20)

“Fakat, daima o kadar lakayt, şakacı, tahammüllü ve rint olan Faik Bey, oyunda gayet ciddi ve asabiydi, genç kızın omzunun üstünden uzanan elini bileğinden yakaladı, arkaya doğru itti.”

(KK, 26)

a. 3. Tarihî Coğul Eki +An Ekini Alanlar:

Vurgusuz orta hece ünlü düşmelerinden tarihî coğul eki olan +An ekini alarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Yeşil sarıklı bir oğlan ki, başta püskül yok.”

(S, 42)

“Ben anası Safiye’ye oğlana hiçbir şey anlatma diye sıkı sıkıya tembih ettim.”

(Ş, 36)

“Kollarında bir buçuk yaşında bir oğlancık.”

(GZ, 35)

“Ben kendimi bildim bileli bizim oralarda âdet böyledir anam; oğlanlar büyürken sünnet olur, kızlar başörtüsü takar, biz böyle görmüş böyle öğrenmişiz.”

(İs, 54)

a. 4. Kelime Birleşmeleri Sonucu Oluşanlar:

Vurgusuz orta hece ünlü düşmelerinden kelime birleşmeleri sonucu oluşan sözcükler aşağıdadır:

“Ev işi yapan kaynana, yemeği pişiren kaynana, tahtayı silen yine o; elbette bu kadarını da kim ister ya?”

(M, 24)

“Kaynanam Avrupa’da olsa, hatıralarını yazsa, edebiyata girerdi.”

(Üİ, 210)

“Masal masal matitas, kaynanamın ...”

(Ş, 326)

“Kaynatası da damadına ava giderken surat etmemişti; çünkü Belkıs ona, Hüsrev’i ava zorla yolladığını söylemişti.”

(Üİ, 343)

“Kaynatası için Atiye sadece giydirilecek, kuşatılacak güzel bir mahlûk, bir bebek değildi; aralarında gerçekten bir dostluk başlamıştı.”

(MB, 65)

“Servet Bey ise, her zaman kaynatasının aleyhinde bulunmaya hazırды.”

(KK, 134)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde orta hece vurgusuz dar ünlülerin düşmesi, çok bilinen ve sık rastlanan ses olaylarından birisidir. Orta hecelerde yer alan *ı, i, u, ü* dar ünlüleri vurgusuz kaldığı durumlarda düşerler. Yukarıdaki örneklere bakıldığında vurgusuz orta hece ünlü düşmelerinin genellikle organ adlarında yoğunlaştığı görülecektir. “*ağır, ağız, alın, amcaoğlu, avuç, bağır, bahis, beniz, beyin, boyun, böğür, burun, geniz, göğüs, gönül, insanoğlu, karın, kayın, kaynana, kaynata, koyun, nabız, oğul, omuz vb.*” kelimelerin değişik çekim ekleriyle kullanımları edebî eserlerden seçilmiş cümleler üzerinde örneklendirilmiştir. Bu grupta yer alan ve organ adı olmadığı hâlde orta hece ünlü düşmesine uğrayan başka örnekler de vardır: “*oğul ve kayın*”. Hem *organ adlarının* hem de “*oğul ve kayın*” sözlerinin orta hecelerini kaybetmelerinde bütün bu sözlerin Türk dilinin aslı söz varlığı unsurları olmaları ve çok kullanılmalarında aranabilir. Nitekim bu tür sözler günlük hayatta sıklıkla kullanılan sözlerdir.

Türkiye Türkçesinde ses düşmeleri bakımından en yoğun olarak görülen ünlü düşmesi türü, orta hecedeki vurgusuz dar ünlülerin (*ı, i, u, ü*) düşmesi, alıntı ve Türkçe kelimelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Elbette orta hecedeki ses düşmesi olaylarının birçok sebebi olabilir. Bunlar;

- Türkçenin iç heceleri vurgusuz olduğu için düşme eğilimindedir.
- Kelime çekim eki alıp açık hece durumuna geçer ve böylece orta hecesini kaybetme eğilimine girer. Bu olay genellikle benzer ve vurgusuz orta hecelerde meydana gelir.
- Düşen orta heceler genellikle birinci hecesi açık, ikinci hecesi kapalı olan iki heceli kelimelerdir.
- Kelimeye gelen ek mutlaka ünlü ile başlar.
- Bir kelimedede aldığı eklerle birlikte ünlü sayısı çoğaldıkça ortadaki vurgusuz dar ünlüler düşme eğilimine girer. Bunun sebebi ise, kolay söyleyiş ve estetik duygusudur.
- İki kelimelerde vurgusuz orta hece ünlüleri düşmez: *omuz omuza, göğüs göğüse, burun buruna...*

- İkilemelerde vurgusuz orta hece ünlülerinin düşmemesi, birçok açıdan ilginçtir. Çünkü ses düşmeleri genellikle vurgu konusu ile bağlantılı veya daha çok yapısal gerekçelerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Oysa aynı durumların ikilemeler için de geçerli olması gerekir. Burada doğal olarak başka sebepler aramak ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Kanaatimizce vurgusuz orta hece ünlüleri başta olmak üzere birçok ses düşmesi olayında estetik ve güzel söyleme duygusu gerçek sebep olabilir. Bugüne kadar ses düşmesi olaylarında estetik söyleyiş gayretinin etkisi göz önünde tutulmamıştır.

b. YABANCI KÖKENLİ SÖZCÜKLERDE ORTA HECE ÜNLÜ DÜŞMELERİ:

Tahir Nejat Gencan; fikir, zikir, şükür, ömür, akıl, zihin, resim, keşif... gibi Arapçadan dilimize geçmiş sözcüklerin, ünlü ile başlayan bir ek alınca hecelerindeki dar ünlülerin düşeceği bilgisini verir. Fikre, zikre, aklın, zihni, resme, keşfin, şükretmek, sabrediniz... Bu ünlü düşmesi olayına **ORTA HECE YUTUMU** da deniliyor.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz yabancı kökenli sözcüklerde görülen orta hece ünlü düşmelerinin yer aldığı cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

b.1. İyelik Eki Alanlar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden iyelik eki alarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Çizmelerimi Romanyalılara vermek zorunda kalacağımı düşünürken, her şeyden çok, aczimden nefret ediyordum.”

(KY, 124)

“Aczini de şarlatanlığından anlıyorum.”

(EB, 169)

“Bu, onun içindeki demonu yenemeyen ruhunun aczini, ebedî kürek mahkûmiyeti halinde bizzat kendi kendine ceza verdiren, âdeta bünyevî diyebileceğim, içeriden gelme bir adalettir.”

(Y, 196)

“Gerçi Muzaffer’le bir daha yüz yüze gelmemeye ahdı vardı.”

(YD, 76)

“Mümkün müydü o büyük kin düğümünü çözmesi, mümkün müydü ana- babasını asla ama asla affetmek için ettiği kör yemini, o ahretlik ahdini bozması Kete’nin?”

(İs, 243)

“Sevgili V. D. Birden sen geldin akluma, senin adresini yazdım, telgrafi verdim gişedeki memura.”

(YYM, 17)

“Hâlbuki bunların hiçbirisinin aslı yoktu.”

(EB, 34)

“Danimarka edebiyatı, İngiliz dili, İspanya şeriatı, Çerkes kafasıyla yazılan ve adı “Mezopotamya ahvali hakkında ıslahat liyihası” olan bu parşömen kâğıdın İngilizce aslına Türkçe tercümesi yeşil mumlu mühürle, kırmızı kurdeleyle bağlı idi.”

(Üİ, 368)

“Kat’iyen onların aralarına karışmamak azmindeydi.”

(YD, 47)

“Mestane nazar, muavvec-ül-kame bir tavırla göğsünü sağa, batnını sola kıvıra çarpıtı türlü inhinalar içinde bir raks tutturdu.”

(Ş, 191)

“O saatte ilmini yahut cehlini anlayacaksınız.”

(EB, 168)

“Yoklukta, sevgilinin cevri ve eziyetinden de, aşk işinin ıstırabından da kurtulmuş olunur.”

(ŞS, 308)

“Bu cirminle beni kaçıracaksın ha?”

(EB, 170)

“Biraz da gençliklerinin, erkekliklerinin dahli vardı.”

(İBY, 109)

“Bu musibet emrinde sizin hiçbir dahliniz, binâenaleyh hiçbir mesûliyetiniz yoktur.”

(JT, 182)

“Bunlardan Şiilik, Vahhabîlik, Dürzîlik gibi yayıldıkları bölgelerin coğrafi durumlarından ötürü hâlâ kalmış olanları da diğerleri gibi İslam ehli arasına nifak sokmak, din kardeşlerinin kanlarını dökmek zararından başka, kişilere, cemiyete ve medeniyete bir fayda sağlamamıştır.”

(GH, 50)

“Emirü’l-ümera Ustacalu Çayan Sultan na’sının Erdebil’e götürülmesini buyurdu.”

(ŞS, 356)

“Afyon meraklısı fareler doyduktan sonra, deponun kasa mimarîsine göre yerleşip rüya faslına girerler ve saatlerce hareketsiz, dünyanın döndüğünü hissederler.”

(YÖ, 40)

“Örnekler faslında kurduğu pusulardan bazılarını anlattı.”

(BDD, 114)

“İhtilalin fecrini kanlı sarık gibi saranlar kızıl, karanlık gözlerle Macide’nin evini taşıyorlar.”

(Üİ, 363)

“-Biz İstanbul fethi şehitleri ... Çekil, git!”

(DG, 134)

“Senin aşk ve fezinden gelmeyen her vecd bir kuru arzu ve hevesten ibarettir.”

(ŞS, 197)

“Feyziyle bahâr-ı ömre sârî.”

(S, 80)

“Fingo ile babafingo arasındaki dağlar taşlar kadar farkı bilmeyenden hayır beklemeyin; Refet Reis’in fikri budur.”

(YÖ, 16)

“Onun fikrince bütün bu olan şeylerin mesuliyeti Ali Rıza Bey’e aitti.

(YD, 75)

“Hele son günlerde tabii hacminden dört misli büyüklükte bir resmi bütün İstanbul’un duvarlarına yapıştırılmıştı.”

(EB, 116)

“İşte nihayet hasmını yere sermişti.”

(EB, 98)

“Kızları evde günlerce analarının yırtık hırkası, kendisinin mutfak paçavrası olmaktan başka bir şeye hayrı kalmamış eski kaputlarıyla geziyorlar; kirden rengi değişmiş elbiselerinin sökülen, yırtılan yerlerini dikmeye üşenerek iğnelerle tutturuyorlar, bez parçalarıyla top top boğuyorlardı.”

(YD, 91)

“Hısmından mazaratından ihtiraz edenler gelir, ekseriya da evde bulamadıklarından üzerine “kulları”, “bendeleri” gibi esaret ve haysiyetsizlik damgaları vurdukları kartlarını bırakıp.”

(İBY, 126)

“Bu hava yerli halka da geçmişti, onlar Çerkez Etem Bey’in hısmını tatmışlardı.”

(KA, 429)

“ “Bu akşam, gün batmadan yenilenmelidir” dedi ama gözleri nerdeyse cemaatin üstüne devrilecekti; cemaatin arasında Çavdar Onbaşı’yı olanca hısmıyla yakalamıştı, yakıp kavuracaktı; bir çocuk, şöyle yamru yumru beş altısında Cuma namazı kılmayacak cinsten bir çocuk gelir Çavdar Onbaşı’yı bulmuş, kulağına eğilip bir şeyler demiş, Çavdar Onbaşı da çocuğun lâfına ayağa kalkmıştı.”

(K, 152)

“İnsanın yoklaşma hamlesinden doğan fânilik duygusu ve Pierre Loti veya ondan ilham alan Yahya Kemal gibi şairlerde bir geçicilik hüznü uyandırır, yahut da orta adam da “Bugün varız, yarın yok” ”

(Y, 186)

“İlmi, fazlı, kuvveti, kibarlığı, şıklığı, hâsılı her şeyisi biraz kabuk, biraz renk, biraz boya idi.”

(EB, 35)

“(Refetreis’in ismi “Refet Reis” olarak telâffuz edildi.)”

(YÖ, 15)

“Reis, Yeditepe’nin tırtıllı sahilinde yerleşmiş, üstelik Evgeniya isminde bir ihtiyar yosmaya gönül vermişti.”

(YÖ, 17/2)

“Burada kalbi, izzetinefsi olan bir fert yok mu idi?”

(GH, 25)

“İmamın kabrini ziyarete gelen Şii ziyaretçilerin çokluğundan, şehir gittikçe büyüyerek ve zenginleşerek bugün Horasan’ın ve belki İran’ın en mühim bir şehri hâline gelmiştir.”

(GH, 103)

“Birtakım ahretlik bozuntuları yahut, esnaf kızları nazır, mabeyinci haremi olup şıllık kıyafetler, mahalle edalarıyla mevkiin kadrini düşürmüşler, sarayda haricin nüfuzunu kırmışlardı.”

(İBY, 55)

“ “Yavrum dünyada insan maarifin kadrini bilen ehl-i guşış ve ikdamdan olmalıdır ki...” ”

(Ş, 64)

“Fazla olarak da gece gündüz hasta kahrı çekiyordu.”

(YD, 50)

“ ‘Menhus Moğol kavmi Ari kavminin en temizine saldırdı;”

(Üİ, 400)

“Gece elbisesinin siyah kavsinde karısının çıplak omuzlarına bakarak Adnan ayakta...”

(Üİ, 503)

“Saçlarımı güzel bulurdum, çenesine, kaşlarının çapkın kavsine hayran olurdum; ve bir gün bütün bu güzelliklerden mahrum, sefil ve biçare yaşamanın acılığını düşünürdüm.”

(AER, 146)

“Bunların içindekilerden bir kısmını tanıyorum.”

(YD, 6)

“Şarkiyatçıların belirttiklerine göre Kuzey Kutbu’na yakın Lena Nehri kenarında, iptidai bir hâlde yaşayan Yakutların diliyle bizim dilimiz arasında hemen hemen fark yok gibidir.”

(GH, 73)

“Nâgehânî lafzının mânâsı yoktur, herzedir.”

(S, 329)

“-Tabii uzaktan methimizi işiterek “aman şu bulunmaz Hint kumaşını bana isteyin”, diye görücü göndermedi.”

(YD, 87)

“Bal ve süt ırmakları akan cennetinde, hata yapmaya yeteneği, kabahat işlemeye işlemeye meyli, muhalefet edecek hilkatı olmayan, masum kılınmış meleklerinin kusursuz tapıncıyla yetinmedi.”

(L, 20)

“Doğru cevapları verenlerin hakikatleri seyretmesine izin verilip alınca “cennetlik” yazılacak, cevap veremeyenler ise bundan mahrum bırakılıp alınca da “cehennemlik” mührü vurulacaktır.”

(AH, 49)

“On saniye kadar sessizliğin içinde sanki Osmanlı Devleti’nin nabzı atıyordu.”

(KA, 91)

“Doktor Necati elindeki şişeyi alçak masaya bırakarak Ferhad’ın nabzını yokladı.”

(Y, 405)

“Göğsü hızla inip kalkmaya başladı, nabzının hızlandığını ve içinin çekildiğini hissetti.”

(İs, 302)

“Babası kim olursa olsun, Nefeszade Efendi, karısının çocuğunu Müslüman sayarak, Müslüman mezarlığına naklini istemişti.”

(YÖ, 58)

“O gün bugündür ne Fikret babasını arayıp soruyor, ne Ali Rıza Bey ona mektup yazmayı nefsine yediriyordu.”

(YD, 108)

“Kendi nefsiyle mücadelesinde sırf mücadele zevki duymak arzusu.”

(Y, 184)

“Tuna nehri kıyısındaki o kente ilk gidişimdi.”

(YYM, 9)

“Koço yeni duman neslinin erdemlerini temsil ediyordu.”

(YÖ, 29)

“Sizin nesriniz, nazmınızdan lâtîf!”

(S, 159)

“Meftun teessürden, nutku tutulmuş gibi bir hale geldi.”

(Ş, 205)

“Sakallı Vasfî nutkunu bitirmiş, kahveden çıkıyordu.”

(Üİ, 364)

“Kâbil olsun o büyük nutkunuzun idrâki.”

(S, 405)

“Evlatlarımız âhir ömrünüzde size bir feci yaprak dökümü manzarası seyrettirmekten gayri saadet vermezler.”

(YD, 10)

“Ben kendi hesabıma resmini bile görmek istemedim.”

(YD, 87)

“Öyle samimiyetsizler ki, kendi çoluk çocuklarının rızkını dünyevi zevklerine harcayıp eşlerini aldatma skorunda huzuru arar, her hanımdan birkaç çocuğu ortalığa atıp ziyan etmeyi modernlik sanırlar.”

(İs, 158)

“Arzın sathı topraktı.”

(L, 160)

“Âdeta sathına bukalemun derisi kaplanmış bir husumet heykeline döndü.”

(EB, 191)

“Mümkün müdür, icatlar, terakkilere rağmen, insan hayatın sathında kalsın?”

(Y, 202)

“Seyahat arkadaşımız olan ve hepimiz için aynı derecede bir arzu ve dikkatle çalışan, söküğümüzü diken, üstümüze bakan, yemeğimize itina eden bu kıza her dakikada yaranmak, şükranımı arz etmek için vesileler aradığım hâlde hiçbir şeye muvaffak olamıyorum.”

(GH, 30)

“Tavrının sükûnu, hareketlerinin yavaş ve tatlı temposu daima aynı yumuşak perdeden gelen sesi, büyükbaba’nın fırtınalı ses ve hareketlerine nisbeten rüzgârsız, ılık bir yaz akşamı gibi idi.”

(MSE, 90)

“Bu canlıların ne bir uzvu ne de özel bir şekli vardı.”

(AH, 69)

“Deniz vakti, çoluk çocuk yüzüyor.”

(YÖ, 81)

“Kabil’in karşısına sadece baba değil peygamber vasfiyla da dikiliverdi.”

(L, 246)

“Fuşsun ve piçin tarihlerini düşündü ve lüzumsuz vehmine güldü; Sacit’in kulağına avucunun içinden fısıldadı:”

(Üİ, 676)

“Abdülhamit’in vehmini, politikasını öğrendi.”

(Ş, 270)

“-Ya vezni?”

(DG, 95)

“Fakat ne zarf kapağının köşesinde bir imza ne de zahrında mürsil-ül-ileyhe dair bir kelime var.”

(Ş, 175)

“Necla Ayşe’nin kollarında dışarı çıkarken, tekrar tekrar geri dönüyor, ağza alınmayacak sözlerle içinin bütün kinini, zehrini püskürüyordu.”

(YD, 132)

“Bu sözü uzun zamandan beri zihninde hazırlamıştı.”

(YD, 45)

“Ve dahi bunca yıl, bunca harf, bunca cümle sonra, bir metni ateşe atmakla açığa vurmak arasında yaman bir hesaba düşmüşken, tuttum, bütün kararsızlıklarımın savunusunu şu bir tek LÂ Sahifesi’nin sırtına yükledim.”

(L, 10)

“Hemen bunun iki misli de irad ve akar.”

(Ş, 136)

“-Efendim, bütçemiz misli görülmemiş denk bir bütçedir.”

(DG, 81)

“Kabahatinden büyük bir özrü sahiplendi.”

(L, 47)

“Şerâatin koca bir rüknü İbn-i Hattaâb’ın;”

(S, 284)

“Çölde, üst üste, ehram sekinde birbirinden çıplak on bin Leyla yatırırsanız, Mecnun için kasaların istifi daha çıldırtıcı!”

(YÖ, 38)

“Birbirinin üstünden kayıp giden sıkıntı anlarının bazen tükenmezlik ihtimalini düşündüren sonsuzluk vehmi ve dehşeti.”

(Y, 166)

“Bu, belki sınırları gevşemiş bir ihtiyar vehmi idi.”

(YD, 135)

b.2. Birleşik Füller:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden birleşik fiil oluşturarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Her gün, her dakika, kendi kendine bundan böyle iyi, uslu ve şefkatli bir kız olmaya ahdediyordu.”

(KK, 115)

“Bu köyde bulunduğum kadar bir kelime okumamaya, bir harf yazmamaya ahdetmistim.”

(EB, 167)

“Mondros'ta mütareke akdedildi.”

(GH, 109)

“Akletmeye” devam etti.”

(L, 134)

“Neden sonra bu karar, ana babaya tebliğ olunacak ve nikâh aktedilecek!”

(KK, 42)

“120 yaşlarında bir Amerikan milyarderi böyle bir anda Amerika'nın 20 yaşındaki bütün kızları ile birden evlenmeye kalkmış, bu isteğini ilân şeklinde gazetelere vermiş, gazeteler havadis vermekten ibaret olan vazifelerini yapmışlar, iş kongreye aksederek memlekette büyük bir skandal olmuştu.”

(DG, 100)

“Hatta bir mecmua, “Yeni Lisan ve Yeni Hayat” hareketinin aleyhinde bulunuyor, millî cereyanı asker bozuntusu iki üç müharrire atfediyordu.”

(EB, 184)

“Bîçâre mutasarrıf paşa ise bir hafta sonra azledilmiştir ki bu mazûliyetin birçok zamanlar imtidâd edeceği ve ihtimâl ki bîçârenin bademâ bir memuriyet dahi bulamayacağını derkârdır.”

(JT, 277)

“Bu başkumandanı azletmenizi rica ederim.”

(DG, 66)

“Her ne kadar bunlar konuşulan lisana geçmemişse de, hükümet şimdiden sonra gayret ederek, ahaliyi cebrederek pekâlâ geçirebilirdi.”

(EB, 110)

“Şimdi cemaat burada toplanacak, cenazeyi de Merkez Efendi’ye defnedeceklermiş.”

(M, 29)

“Her iki tarafta da çocuklar azarlanır, şişe ve kutuyu denize atmaları emredilir.”

(YÖ, 84)

“Avrupa’dan gelmeyip Jön Türklere karıştığı mabeyince işitilince emlaki haczedilmiş.”

(EB, 60)

“Oltanın ucundan ayrılan balık, hanımefendinin yamacında duran esbak konserve kutusuna hapsedilir.”

(YÖ, 80)

“İstihbarat toplayan askerlerin dediğine göre bir grup dede de *Buyruk* nüshalarını hatmederek yağmur yağmaması için tam bir hafta boyunca duaya oturmuşlar.”

(ŞS, 157)

“Kasım Efendi’nin kızına hediye olarak yaymacı kitapçılardan onar yirmişer paraya aldığı harekeli müstamel cin ve peri hikâyelerini hoca şakirt ezberlercesine defaetle hatmederler. sank, belahet-i halkiyeleri kâfi değilmiş gibi tezyid-i hamakat için büsbütün zihin kapayacak ibarelerle tezyin-i hafızaya uğraşırlardı.”

(Ş, 163)

“Gecen hayrolsun.”

(Y, 387)

“Evet, şimdi o da etrafındaki rahat neşeye kendisini bırakmış, biraz evvel lokantaya gelirken beraberinde taşıdığı ruh haletinden ayrılmış olmanın hazzı içinde konuşuyor, eğleniyor, hatta ufak ve çok hesaplı tecrübeler hâlinde arkadaşlarını taklit ediyor, yani zamanına göre mütearrız, yahut sinik olmaya çalışıyor, nükte yapıyor, hicvediyor. hilkaten korkak yaratılmış bir insanın tehlikeli bir gece yolculuğunda kafilenin en önünde yürümüş olmaktan duyacağı muğlak bir zevk içinde açık saçık şeyler bile anlatıyordu.”

(AER, 12)

“Birkaç gün içinde idareyi eline aldı ve eve tek başına hükmetmeye başladı.”

(YD, 75)

“sonra melâhat’ın kahrolmuşluğu”

(YK, 51)

“Onun için asıl kabahatlinin kollarını sallaya sallaya ortada gezmesine göz yummak ve namusuna kastedilen adamı –göğsündeki yaralarıyla hapse atmak lazım geldi.”

(YD, 14)

“Sizi katlevlemek hakkı, öldürmek kuvvetinin bende bulunmasıyla sabittir.”

(GH, 40)

“Hemen hemen kendi kaybettiği aylığa yakın bir para.”

(YD, 29)

“-Biliyor musun, dedi Adam, bu yaşımda bile çok yalın gerçekleri kesfediyorum; sanki daha önce hiç bilinmiyormuş gibi, bir çocuğun elini yakarak, ateşin yakıcı olduğunu öğrenmesi gibi.”

(YYM, 86)

“Nasıl ki yine o gecelerde bülbül gibi öten, etrafa iltifat ve nezaket saçan ağızların birkaç saat evvel hamal gibi kavga ve küfreden ağızlar olduğuna inanmak için de kırk şahit lazımdı.”

(YD, 91)

“Hoca madem ki lakırdıya başlamıştı, yine Tatarcık Abdullah’ı methedecekti, kaç senedir buna merak sarmıştı, onu göklere çıkardıkça kendisi uçuyormuş gibi uyuşuyordu.”

(Üİ, 378)

“Samim içini çekerek başını hafifçe sola doğru meylettirdi.”

(Y, 237)

“Birinci merhalede başkent Ankara’dan Of’a naklolunacak ve sebep olarak da medeni başkentlerin mutlaka bir deniz kıyısında bulunması tezi müdafaa olunarak öteki kıyı şehirlerine üstünlüğü ispat olunacaktı.”

(DG, 125)

“Şairler ve gezginler, ressamalar, besteciler ve sinemacılar, beni anlatabilmek için huzurumda kuyruğa girer, bir köşemi, kuytumu naksetmek ve kaydetmek için onlarca dilde didinip dururlar.”

(İs, 155)

“O kadar ki bîçâre Kâşif Efendi İstanbul’da ikâmetini tehlikeli bularak Akkâ’ya, oğlunun yanına nefisini bi’l-ihiyar nefyettirmis iken bile bu hınzır kızın şiddetinden kurtulamamıştır.”

(JT, 281)

“Profesör Halid Edip, Amerikan edebiyatı ve çocuklukta, gençlikte, olgunlukta, yaşlılıkta kaknemlikte kadın seksolojisi kürsülerini emsalsiz bir liyakatla dolduracak ve hepsi de kendi tecrübelerine dayanan eserlerini külliyat halinde nesredecektir.”

(DG, 87)

“Gençliğinde edebiyatla uğraşmış, mecmualarda takma isimle oldukça düzgün gazeller nesretmişti.”

(YD, 12)

“Hayâta sen beni rabteylemis iken, şimdi”

(S, 90)

“Karımdan ayrılışımın gerçek nedeni, yirmisekiz yıl sabrettikten sonra, artık onun beni anlayacağı umudumu yitirmiş olmamadır.”

(YYM, 20)

“Kendisinin oturup kalktığını seyredecek kadar yalnız.”

(Üİ, 356)

“Yine halime sükretmeliyim.”

(YD, 105)

“Sonra onun ısrarlı daveti üzerine, ertesi gün ziyaretine gideceğini vadederek telefonu kapadı.”

(Y, 409)

“Bütün iletişim gücünü kurallar ve yasaklara vakfettiği için sohbet edemez olmuşlardı.”

(İ, 256)

“Dil ile vasfolunmazmış ki...”

(Ş, 38)

“Kendilerine düşman oluyor, sonra da kendilerine hor bakan insanlar vehmedip onlara düşman kesiliyorlar.”

(KA, 388)

“Bahçesinde ilerlerken gerçekten de sekiz cennetin yeryüzünde kurulduğunu vehmettirecek sekiz ayrı bölümde sekiz çeşit bitki, havuz ve çiçek düzenlemesi insanı sarhoş ediyordu.”

(ŞS, 85)

“Arnavut, yüzünü muhataplarına bir suret-i mahremanede yaklaştırıp onların çehresiyle kendi arasına iki elini bil-idhal söyleyeceği sözlerin ehemmiyetini parmaklarının ucunda veznediyormuş gibi on parmağını oynata oynata gözlerini kapayarak:”

(Ş, 205)

“Kendini zaptedemeyerek.”

(YD, 87)

“Bu tip insanlar içinde zikredebileceğimiz birisinin üzüm bağları var imiş.”

(AH, 135)

“Mesela Musa Mısır’da, kavminden bir şahsa zulmeden bir Kıptiyi öldürmüş...”

(GH, 51)

b.3. Tamlamalar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden tamlama oluşturarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Berlin Muahedesi bizim muhafaza-i ahdi mütefekkil kuvvetimiz olmadığı için, öyle oldu.”

(Ş, 208)

“Kör lepiska saçlar, yine bu renkte mebzûl kaşlar, iri gök mavisi gözler, gayet mevzûn bir burun, bir ağız, bir çene, hele hafif bir tebessüm çehre çerçevesinin bu letâfet-i asliyesini o kadar arttırır ki çeşm-i temâşânın hayran kalmaması kâbil değildir.”

(JT, 38)

“Onların asr-ı saadetlerinde cihan adalet ve doğrulukla parladı.”

(ŞS, 176)

“A’ dâd edemez silsile-i fevzini ta’ dâd.”

(S, 49)

“Ceylan hal-i hamlini validesi tarafından sebebiyet gösterilen şu muhâvereye gelinceye kadar bilmiyordu.”

(JT, 153)

“Hem öyle bir hizmet-î şereften, hem de iki çeyreklik bir istifade-i nakdiyeden mahrumiyet eleni’ye pek acı geliyordu.”

(Ş, 121)

“Ey safha-i vechi âyet-i nûr,”

(S, 81)

“Yüzünü görebilen bazı hanımlar ise bu latif ihtiyarın pembe rengine ve cevârih-i vechinin tenâsübüne hayran oluyorlar.”

(JT, 41)

b.4. Zarflar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden zarf grubunda yer alan sözcükler aşağıdadır:

“Aslen Bulgaristanlı, Razgratlıdır.”

(Y, 113)

“Ordudaki aslen ve neslen Kızılbaş olanlar bir yana bir de yeniçeri Bektaşilerinden bu davaya gönül vermiş olanlar bulunuyormuş.”

(ŞS, 185)

“Safeviler lehine söylentiler çıkararak ve bu söylentilere alet olanlar **fikhen** “bağî” olarak değerlendiriliyor, fıkhîta bağîler için belirtilen hükümlerin onlar için de söz konusu edilmesi için hocalar teşvik ediliyorlardı.”

(*ŞS, 149*)

“Fakat elinde ne var? **Fıtraten** beşer mazlûm!”

(*S, 125*)

“**Hasmane** bir ifade vardı yüzünde.”

(*İ, 378*)

“Kimileri **kasten** öldürülüp kuyuya atıldığını, kimileri de bu ümitsiz aşk yüzünden canına kıydığını söylediler durdular...”

(*AH, 182*)

“Teyze Vesile Hanım böyle bir suale **lafzen** muhatap ittihaz edilmiş olmasından mütevellit bir memnuniyetle ağzını büzüştürüp sağa sola doğru kıvrarak bir iki defa burnunu çektikten sonra:”

(*Ş, 95*)

“Birçok hususatla hürriyet sözü **lafzen** mevcuttur.”

(*Ş, 252*)

“**Vechen** güzel yaratılmış olmak bayağı kabahattir.”

(*Ş, 162*)

b.5. Yönelme Durumu Eki Alanlar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden yönelme durumu eki olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Yirmi Birinci **Asra** girerken yapacağımız devrimler hakkında neler düşündün?”

(*DG, 82*)

“İşimiz, onunla bununla **bahse** tutuşmaktı.”

(*YYM, 115*)

“Yürüyor fecre elli milyon rûh”

(KGK, 18)

“Ey gönül fecre az zaman kalıyor!”

(KGK, 43)

“köşeler ahlâk düşkünü karanlık fuhsa teşnedir”

(YK, 43)

“Çünkü Osman, artık bütünü anlamakta, kaal ü belâ’ya ve hasre kadar uzanan iki zaman ucunu kavramaya başlamaktadır; Osman silinmekte, Osman erimektedir; Osman alinyazısına yönelmektedir; Osman arınmaktadır.”

(O, 84)

“Kalktı; kutuya doldurduğu fişleri nakde çevirdi.”

(İ, 75)

“Fakat pek sayılı ve çok bulanık birkaç zevk ânı –çünkü onun içinde utançlar, vicdan azapları, ömre süreceklemler, herkese söylediğim yalanların kirlilik hissi ve bir çok...”

(Y, 280)

“Üç sinek arkadaşla havaalanına uçak seyrine gitmiştik o gün.”

(YÖ, 76)

“Lavantanın dolgun, ağırbaşlı, doğuştan Akdenizli zarafetiyle hayatı kutsayan güçlü rayihasına bebekliğinden beri aşına olan Belgin için Lavanta kolonyası iyileştirici ve güzelleştirici bir sihre sahipti.”

(İs, 321)

b.6. Tamlayan Eki Alanlar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden tamlayan eki alarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Asrun icabatına uymaya mecburuz...”

(YD, 79)

“Fuhsun iktisadî malzemeleri var.”

(Y, 244)

“Bu çulsuz çuvalsız aklın, tek aklın peşine düşüp uçuruma sürüklenen gafletin, kaatil kastın tâ kendisidir.”

(KA, 95)

“İlmin çıldırması.”

(Y, 410)

“Bir müddet sonra Guillon de Rubruquis adında bir Katolik papazı bu hanedandan, yani Ögedey’in kardeş oğlu (yeğeni) Mengü Kaan’ı en şaşaalı devirlerinden birinde ziyaret etmiş ve bu Moğol hükümdarının sarayını dünyanın her tarafından, Moğolların galip ordularının ardına katılıp gelen artistler, âlimler, serseriler ile dolu görmüş ve hatta bu kasrın bahçesinde, bir Fransız’ın inşa ettiği zarif çeşmelerden, gümüş havuzlara şarap, kırmızı, şerbet aktığını kaydeylemiştir.”

(GH, 57)

“En medeni insanlardan, en vahşi beşeriyete kadar her kavmin, düşüncesine, yaşayışına, mensup olduğu dinin tesiri inkâr edilemez; inanışın yanında, cinsiyet ve milliyetin yeri ikinci derecede kalıyor.”

(GH, 25)

“Nazikçe ama kararlılıkla bebeği rahmin içinde döndürmeye çalıştı.”

(İ, 102)

“Ayağına gönderiyor rızkun en mükemmelini...”

(S, 287)

“Öyle bir cinayet tasavvur ederdi ki, sehrin yüz bin penceresinden yüz bin Refet Reis girer, yüz bin bıçak, yüz bin kolun ucunda, karanlıkta yüz bin kere parıldayacak!”

(YÖ, 18)

“İlk önceleri büyük bir tarla gibi görünen güneş, şimdi ufkun tamamını kaplıyordu.”

(AH, 86)

“Ve Belkıs bu anda zulmün çerçevesinde daha güzeldi.”

(Üİ, 316)

b.7. Sıfatlar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden sıfat grubunda yer alan sözcükler aşağıdadır:

“Asri, modern hayata göre yetişecektir.”

(KK, 16)

“Örtünme, kişinin fitri yapısını, cinsler ve insanlararası ilişkileri düzenlemek, insan haysiyetine uygun yaşamasını sağlamak üzere amaçlanmıştır.”

(İs, 160)

“Bize sonsuz gibi görünen bu dünya, bu varlık kervanı, bütün bu yıldızlar, güneşler, âlemler uçsuz bucaksız bir boşlukta, rahman olan Allah’ın arşı içinde, yeri ve mahiyeti bilinmeyen eşsiz bir sırta, aşkın nuruna doğru uçup gidiyorlar.”

(AH, 97)

b.8. İsimden İsim Yapım Eki Alanlar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden isimden isim yapım eki olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Utanmadan bize ahretlik kız muamelesi ettin...”

(YD, 132)

b.9. Belirtme Durumu Eki Alanlar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden belirtme durumu eki olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Sonra, birdenbire ayağa kalktı ve Dışişleri Bakanı Bayan Aliye İtir’a bakarak irticalen şu beyti okudu:”

(DG, 94)

“Gümrüksüz mağazanın önünde giderek büyüyen kalabalık yolcu grupları hangi yöndeki ÇIKIŞ’a yöneceklerini farklı dillerde ve endişeli yüksek seslerle tartışırken, ellerinde uzun tasmalarından tutarak çevredeki her kuşkulu cismi koklattıkları köpeklerle dolaşan polisler ve telsizlerle talimat alıp veren güvenlik görevlileri yolcuları yatıştırıp bilgilendiriyordu.”

(İs, 315)

““Yetiş!” de, kendisi gelsin, ya Hızr’ı göndersin!”

(S, 280)

“İngiltere ise bir sözcükler memleketiydi; gizli anlamları çıkarmak, latifeleri ve hicvi anlamak için epey çaba harcamıştı.”

(İ, 440)

“Karabey, bu izni bekleyip duruyordu.”

(BDD, 107)

“Bugün Mehmet Tolun’un maiyetine bir Tatar er ayrıldığı için genç subay ısmarlananları aldıktan sonra bunları ere vermiş, kendi yalnızca bir kitapçı dükkânına girerek vaktiyle ısmarladığı *Radloff, Thomsen, Le Coq* gibi müsteşriklerin Ural- Altay dilleri ve milletvekilleri hakkındaki nesriyatından beş on cilt kitabı almıştı.”

(GH, 6)

b.10. Birleşik Kelimeler:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden birleşik kelime oluşturarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Duvarlarda ve gözlerde daha şimdiden çakırkeyfin pırıltıları vardı.”

(KA, 49)

“Bir şirket vapurunun kışında, ehlikeyfin biri kafayı çekmekte.”

(YÖ, 79)

“Annesinin bütün hayatı boyunca üstüne yığıdığı emrivakilerden bıkmış usanmıştı.”

(İs, 85)

“Verese, müstantık, polis komiseri, apartman komşuları akşama kadar o yatak odasının içinde gezinmişler, akşama kadar ihtiyarın cesedi olduğu gibi yatakta kalmış, nihayet Gülhane’ye naklolunmuş, Toksi merkeze götürülmüş, ***fethimeyyit*** yapılmış, ihtiyarın sekteden öldüğü anlaşılmış, Toksi de serbest bırakılmıştı.”

(M, 96)

b.11. Konuşma Dilinden Yazıya Yansıyanlar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden konuşma dilinden yazıya yansıyan sözcükler aşağıdadır:

“Sizin meseleniz çoktandır incelenmiş olduğu için, sadece ***yak’a*** hususiyeti bakımından dosyaya konmuştur.”

(Y, 63)

“***Valde*** hanım da az mı çekti?”

(Y, 307)

“O ***za’fın*** kuyusu içinde, dikkati inhisar altına alan hayallerin cazibesıyla kısaltılmış bir ruhun bir ân süren büyü âleminde, başka değerleri hatırlamasına imkân var mı?”

(Y, 246)

b.12. Nispet i’si Alanlar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden nispet i’si olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Gençliğinde Cemil Babanın siyah bıyık uçları, gözlerine kadar kıvrılıp yükseliyordu, sonraları ***ufkilestiler*** ve sonunda beyazlaşıp sarktılar.”

(YÖ, 46)

“Çemberlitaş’a geldiği zaman, artık ne ***uzvî***, ne manevi kuvveti kalmıştı.”

(KK, 39)

“Kesîfi, müdriki, uzvîsi, gayr-1 uzvîsi;”

(S, 264)

b.13. Bulunma Durumu Eki Alanlar:

Yabancı kökenli sözcüklerde orta hece ünlü düşmelerinden bulunma durumu eki olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Amirlerinin itikadınca bu “altın madalyayla diploma” mabeynde, başkâtip paşa hazretlerinin çekmecesindeydi.”

(EB, 9)

DEĞERLENDİRME:

“Türkiye Türkçesinde iki ünsüz yan yana bulunamaz.” kuralından dolayı “*aciz, ahit, ahiret, akıl, akid, akis, asıl, asır, atıf, azil, azim, batın, bahis, beyit, cebir, cehil, cevır, cirim, cisim, dahil, defın, ehil, emir, fasıl, fazıl, fecir, fetih, feyiz, fıkıh, fıtır, fikir, fuhuş, gafıl, hacim, haciz, hamil, hapis, hasım, haşır, hatim, hayır, Hızır, hışım, hiciv, hüküm, hüüzün, ilim, isim, izin, izzetinefis, kabir, kadir, kahır, kasır, kasıt, kayıt, katil, kavim, kavis, kayıp, kesir, keşif, keyif, kısım, kutup, küfür, lafız, lütuf, mabeyin, metih, metin, meyil, mihir, misil, mühür, naaş, nabız, nakış, nakil, nakit, nazım, nefis, nefiy, nehir, nesil, nesir, neşir, nutuk, ömür, özür, rabıt, rahim, resim, rızık, rükun, sabır, satıh, seyir, sihir, şahıs, şekil, şehir, şükür, tavır, tohum, ufuk, uzuv, vaad, vakıa, vakıf, vakit, valide, vasıf, vecih, vehim, vezin, vusul, zaaf, zabıt, zahir, zehir, zihin, zikir, zulüm*” gibi dilimize Arapça ve Farsçadan geçen tek heceli kelimeler, araya bir ünlü olarak kullanılırlar. Ünlü ile başlayan ve ikinci hecesinde bir dar ünlü bulunan bu kelimeler, ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında asıl şekillerine dönerler. Bunun sebepleri; kelimenin aslına dönme eğilimi, en az çaba yasası ve vurgusuz dar ünlünün düşmesidir. Örneğin, “*fikir*” kelimesi Arapçada “*fıkr*” şeklindedir. Ancak, Türkçede yan yana iki ünsüz bulunamayacağından dolayı kelime ikinci hecesine bir dar ünlü olarak dilimize geçmiştir. Ünlü ile başlayan bir ek aldığı anda ise, dildeki en az çaba yasasından dolayı kelimeler aslı şekillerine dönerler ve ikinci hecelerindeki ünlülerini yitirirler. Bu düşmenin gerçekleşmesindeki bir diğer önemli nokta da kapalı hece konumundaki dar ünlünün açık hece durumuna geçerek vurgusunu kaybetmesidir.

Bu tür ses düşmelerinde vurgu kaybının etkisi yanında, kolay ve estetik söyleyişin de etkili olduğunu düşünmekte yarar vardır. Bu türden ses düşmelerinde belki de estetik ve kolay söyleyiş birincil sebep kabul edilebilir.

c. ÜNLÜ ÇATIŞMASI (Syneresis)

Vecihe Hatipoğlu, *ünlü çatışması* (Fr. *synérése*; İng. *syneresis*; Alm. *Synärese*) (Derl. *Toplaşma, toplanma*) teriminde, yan yana gelen iki ünlüden birinin y ünsüzüne dönüşü tanımını verir: *neyse* > (*ne* > *ise*), *öyle* > (*o* > *ile*) vb.

Zeynep Korkmaz, *ünlü çarpışması* (Alm. Hiatus; Fr. hiatus; İng. Hiatus) teriminde, ünlü ile biten bir kelimenin son sesi ile ünlü ile başlayan bir kelimenin ön sesinin yan yana gelmesi veya türetme ve ekleme durumlarında ve dilimize girmiş yabancı kelimelerde iki ünlünün karşılaşması olayını ele alır. Türkçe yan yana çift ünlülere elverişli bir dil olmadığından ünlü çarpışmasını önlemek için ya araya bağlama görevi yüklenen bir koruyucu y ünsüzü getirilir yahut da ünlülerden biri düşer: *ne asıl* > *nasıl?*, *Ne edeyim?* > *nideyim?*, *Ne ise* > *ne-y-i-se* > *neyse*, *gece idi* > *gece-y-idi* > *geceydi...*

Hanifi Vural ve Tuncay Böler, ünlü ile biten bir kelimenin son sesi ile ünlü ile başlayan bir kelimenin ön sesinin yan yana gelmesi veya türetme ve ekleme durumlarında ve dilimize girmiş yabancı kelimelerde iki ünlünün karşılaşması olayına **ünlü çatışması (hiatus)** deneceğini söylerler. Türkçede iki ünlünün art arda gelmesi veya ikiz ünlü söz konusu değildir. Bu bakımdan içerisinde ünlü çatışması bulunan kelimelerdeki bu durum aşağıdaki şekillerde giderilir:

Çatışmanın Giderilmesi

- İki ünlü arasında ünsüz türemesiyle giderilme: *başla+an* > *başlayan*, *kapı+ı* > *kapıyı*, *yürü+üş* > *yürüyüş*, *ne ise* > *neyise* > *neyse...*
- Büzülmeye giderilme: *anne anne(si)* > */annaanne/*, *baba anne(si)* > */babaanne/*, *cuma ertesi* > */cumartesi/*, *kahve altı* > */kahvaltı/*, *ne ara* > */nere/*, *ne yapalım* > */nāpalım/*, *ne için* > */niçin/*, *ne olur* > */nolur/* gibi.

Halk şiirinde bu olayın başka örneklerini de görmekteyiz: *ne et-* > *n'et-*, *ne işle-* > *n'işle-*, *ne eyle-* > *n'eyle-*, *ne ol-* > *n'ol-*, *var mı ola* > *var m'ola* (Ediskun 2004: 82).

Verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere ünlü çatışması ve büzülme kategorilerinin örnekleri genellikle aynıdır. Bunu nedeni, her iki başlıkta da iki ünlünün yan yana gelmesi ve çatışmasıdır. Ancak aradaki fark önemlidir. Ünlü çatışmasında araya bir y ünsüzü girerken, büzülmede kelimeler genellikle değişikliğe uğrarlar.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi yazı dili edebî metinlerinden derlediğimiz ünlü çatışmaları olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“Kadın olabildiğince kısa zamanda o engeli ortadan kaldırıp erkeği ıssız adadan alacağını söyledi ve erkek kısa zamanın bir kelebek için birkaç saniye ama bir meşe ağacı içinse onlarca yıl olduğunu söyledi ve kadın özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz dönüp geleceğini ve erkeği alıp gideceğini ve artık birleşmelerine hiçbir engel ve yasak kalmayacağı için cennetlerini birlikte kuracaklarını söyledi ve kadın kendi söylediklerine nasıl inanıyorsa erkek de kadının sözlerine öyle inandı ve sonsuz yılların özlemiyle sarılıştılar ve varlıklarını ve canlarını içer gibi öpüştüler ve o anda yıldızlar uzayıp yere sarkmışlardı ve nerdevse kadının saçlarına akacaktı.”

(YYM, 59)

“Neyse efendim, İstanbul’a naklolduk.”

(SK, 77)

“Her neyse babam iyi etmiş, kötü etmiş o ayrı bahis...”

(YD, 6)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde iki ayrı kelimenin birleşerek yeni bir kelime ortaya çıkarması yaygın bir durumdur. Kelime birleştirme olaylarında doğal olarak kimi zaman ses kayıpları ortaya çıkabilir. Bu kayıplar, özü itibariyle ses ya da sesler düşmesidir. İki kelimenin bir araya gelmesinde ortaya çıkan olay dilbilgisi kitaplarında “çatışma ya da çarpışma” adıyla geçmektedir. Sonuç itibariyle, bu durum bir ünlü düşmesi olduğu için biz, bu olayı ses düşmeleri kapsamında değerlendirdik.

Yukarıdaki örnek cümlelerde, yine gündelik hayatımızda sıklıkla kullanılan “nerdeyse, neyse” gibi kelimelerde ses düşmeleri gözlenmektedir. Bu durumun sebebi de

öncelikle bu tür kelimelerin kullanım sıklığının yüksek olması, Türkçenin genel anlamda kelime birleştirmeye ve kısaltmaya yatkın olmasında aranabilir.

Ayrıca, Türkçede yan yana iki ünlü bulunamayacağından dolayı iki ünlüden biri “y” ünsüzüne dönüşür ve ünlülerden biri düşer. Bütün bu olaylarda, kullanımdaki kolaylık ve estetik duygusu etkili olmaktadır.

d. KELİME İÇİ ÜNLÜ DÜŞMESİ (Syncope)

Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*'nde “düşme” terimi içerisinde çeşitli fonetik etkiler altında kelimelerin ön, iç ve son seslerinde bulunan ses veya seslerin düşmesi olayını ele almıştır. *Dirilik > dirlik, ilerile- > ilerlemek, oyuna- > oynamak...* Ses düşmesi teriminde de; kelimelerin ön, iç ve sonlarında bulunan seslerden birinin, çeşitli etkenlerle yitirilmesi olayı tanımını vermiştir. Bunlar ön ses düşmesi, iç ses düşmesi ve son ses düşmesi diye gruplandırılabilir: *Dirilik > dirlik, ilerile- > ilerle, aşıla- > aşla-, oyuna- > oyna-...* Korkmaz'a göre “düşme”de birden fazla ses düşebilirken ses düşmesinde tek bir sesin yitirilmesi olayı vardır.

Zeynep Korkmaz, **ünlü düşmesi** (Alm. Vokal-Ausstossung, Elision; Fr. elision; İng. elision) teriminde de türlü fonetik etkiler altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesini ele alır: *diri > diri+lik > dirlik, ileri > ileri+le-> ilerle-, ini+le- > inle-...*

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz kelime içi ünlü düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

d.1. İsimden Fiil Yapım Eki Alanlar:

Kelime içi ünlü düşmelerinden isimden fiil yapım eki alarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Evvelâ beynine bir fikr-i nezîh aslıyarak,”

(S, 200)

“Büyük değirmende bir elektrik amelesi için hassasiyet, Haliç'e büyük transatlantikler sokmaya benzerse de, biz, Ali, Mehmet, Hasan biraz böyleyizdir.”

(Sem, 10)

“Kadından kurtulmak için başını sallayarak ona izin veren Mehmet Emin Entek, şimdi Moskova uçağı valiz bandını araması gerektiğini düşünüyor, ama en çok bir işçi kadının haklı kendisinin haksız olduğunu fark etmiş olmasına ıcerliyordu.”

(İs, 87)

“(Bu olaydan beş yıl sonra yaşlı adam, yine bu ulu ceviz ağacının altında, ovnaşan gölgeden dantelanın ışık- gölge devinileri arasında, Akbenekli Alsarı’nın o gün orda anlattıklarını anımsayacaktı.”

(YYM, 142)

“Geride çirozlar deniz dibinde kumar ovnayan ölüler bırakmıştı.”

(YÖ, 20)

“Çul çaput yığınının başında gelen uzun sıırım boylu, gözleri uzaktan da cinli bakan, avurdu avurduna çökmüş adam ötekilerden daha genç kalktı; yanına yaklaşan kadına, hiç de beklenmeyen bir umutsuzlukla baktı, yavaşça sıyrılıp Piyer l’Ermit’e gelmeğe yeltendi.”

(K, 15)

“Ama gözleri önündeki perde sonunda kalkıverdi ve birden anladı gerçeği, yaklaşan tehlikeyi.”

(İ, 412)

d.2. Fiilden İsim Yapım Eki Alanlar:

Kelime içi ünlü düşmelerinden fiilden isim yapım eki olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Ne oluyor? Evin içinde bir bağrışma var!”

(Ş, 465)

“Karanlık, bağrışmalar, ölüyorum.”

(YÖ, 65)

“Hiçbir çağrı bu kadar kuvvetli olamadı.”

(L, 103)

“Büyük çağrı, dirençlerinin ne kadar inceldiğini fark etmişti.”

(L, 110)

“Ali Rıza Bey şimdi artık çağrılmadığı, istenmediği zamanlarda misafirlerin arasına giriyor, güpegündüz elinde fenerle sokakta adam arayan Diyojen gibi ahlakına güvenilebilecek o iki halâskarını arıyordu.”

(YD, 90)

“Kızım, damadım, kızımın çocukları, daha başka çağrular da vardı oğlumun evinde.”

(YYM, 24)

“Süleyman’dan sonra Macide erkeksiz kaldı; derisi açtı; etinde bir türlü doymayan, cam, çivi yiyebilen, süprüntüyü kaldıran midenin uçurumu vardı.”

(Üİ, 289)

“Elyazması kitapla krinolin koltukta uyuyan eski Sahaf Arif Hoca, Doktor Haldun’un tükrüğünden uyandı.”

(Üİ, 609)

“Yağmurdan sonra serin sessizliğin zamanıdır, toprak yudum yudum ilk suyunu içer, uykulara binip sefere atılır.”

(YÖ, 46)

“Uykusuz geceler duysun.”

(YYM, 16)

“Tepelerden, meyhanelerden, geceden, kediler ve insanlar boşaldı, polis, inzibat, jandarma düdüklüleri yaylım ateş açtı!”

(YÖ, 31)

“O yamrı yumru beden, upuzun boyun, o bacak.”

(S, 56)

“Onun savaş tanrısı Zamam değil, yumrucak tanrısı Yarris korumaktadır.”

(DG, 66)

“Ali Rıza Bey titreyen yumruğu ile çocuğu tehdit ederek.”

(YD, 148)

“Kış, Moskof ve muhacirlik elele vermişler, Adnan’ın çehresindeki güzelliği bir yumruk gibi ezmişlerdi.”

(Üİ, 31)

d.3. Bulunma Durumu Eki Alanlar:

Kelime içi ünlü düşmelerinden bulunma durumu eki alarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Sabahleyin pencereden buzlu bir aydınlık girdi, dışarda sis var.”

(YÖ, 64)

“Dışardayken hali vakti yerinde, iki karılı olduğunu söylediği halde, senelerden beri kendisini arayan, soran yoktu.”

(SK, 28)

“Büyükhanım içerde sofrayı kurmuş.”

(YÖ, 81)

“... Tayyar Baba biraz ilerde sırtını duvara dayayıp başını karnına sarkıtmış, Bayburt türküleri mırıldanıyordu.”

(SK, 27)

“Ama Alsarı’nın yukardaki mektubunu okuyunca, bu ilişkinin hiç de yanlış olmadığına bir daha inandı.”

(YYM, 134)

d.4. İsimden İsim Yapım Eki Alanlar:

Kelime içi ünlü düşmelerinden isimden isim yapım eki olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Oturur besli davullar yere şişman şişman,”

(S, 398)

“Beğenmediklerine de “dışarlıkl” yahut “Türk” der; eğer birini zemmetmek isterse en ağır sözü “Moskof”tur.”

(M, 60)

“Bu arz ile, rahatları için Çinlilerden dirlik istemişler, birlik istemişler.”

(GH, 80)

d.5. Konuşma Dilinden Yazıya Yansıyanlar:

Kelime içi ünlü düşmelerinden konuşma dilinden yazıya yansıyan sözcükler aşağıdadır:

“Öteki boyna kıza dayak atıyordu.”

(SK, 54)

“Gelmek’cün ikinci bir hayatâ”

(KGG, 44)

“İlahi Baturcan, sen hakkaten güzel insansın be hocam!”

(İs, 46)

“Hakkaten eline erkek eli değmedi mi?”

(İ, 271)

“**Sarmısak** beynine etmez ki hakâyık te’sîr,”

(Sa, 438)

“2000 yılında havalar erken **soğmuş**, kaç yıldır görülmeyen bir kış başlamıştı.”

(DG, 116)

d.6. Fiilden Fiil Yapım Eki Alanlar:

Kelime içi ünlü düşmelerinden fiilden fiil yapım eki olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Çimen yaprakları, “Hepimiz, hepimiz...” diye **cığırstı**.”

(YYM, 27)

“Üstündeki tozlar artık **süprülmekle** gitmiyor, elbiselerine işlemeye başlıyordu.”

(YD, 45)

“-Geldik oğlum; aşağıya bak, Bahçesaray uykudan **uyaniyor!**”

(KY, 32)

“Sonbahar yapraklarının hışirtısı yüz bin kadar insanın özlemle **yoğrulmuş** sessizliğini örterken Tebriz’den İstanbul’a nakledilen bin kadar aile de bizimle beraberdi.”

(ŞS, 294)

“Katranın salyası, maden kömürünün mide ufuneti, benzinin çürük dişi, mazotun cerahati **yuğrulmuş**, köpükleşmiş, buharlaşmış gibi ağır bir hava odada, merdivende kımıldamadan durdu.”

(Üİ, 541)

d.7. İyelik Eki Alanlar:

Kelime içi ünlü düşmelerinden iyelik eki olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Zevcim günden güne **cığırından** çıkıyor...”

(Ş, 397)

“Kansızlıktan eşyalaşan yüzünde, bir fikir uğrunda ölenlerin güzel donukluğu vardı.”

(Üİ, 21)

“Zaten umrumda değil.”

(GZ, 35)

“Fakat üzerlerinde fazla düşünmedim.”

(Y, 61)

“Üzerlerine doğru gidiyoruz.”

(KY, 85)

d.8. Vurgusunu Kaybedenler:

Kelime içi ünlü düşmelerinden vurgusunu kaybederek düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Yalnayak Kafkas’ı tutmak, baş açık Sînâ’yı!”

(S, 441)

“Çayırda çimenle, yelle bulutla, yağmurla çamurla, havayla suyla, serçeyle kargayla, yılanla çıyanla konuştuğumu, yalnız olmadığımı bilmiyorlardı ki...”

(YYM, 26)

“Hayır, söyleyişi doğru değildi; adamın hoşuna giden de kızın bu yanlıs söyleyişiydi.”

(YYM, 35)

“Bilmem ama galiba onların terbiyelerinde de yanlıslık oldu.”

(YD, 38)

“İşte o zamanlar kendimi bütün bu dünyada yapayalnız sanırdım.”

(YYM, 18)

DEĞERLENDİRME:

“aşı, bağır-, beniz, besi, boyuna, çağır-, çığır, çığır-, dışarı, diri, gelmek için, hakikaten, içeri, ileri, sarımsak, soğu-, süpür-, oyun, tükür-, umur, uğur, uyu-, üzeri, yakın, yalın, yanıl, yayıl-, yoğur-, yuğur-, yukarı, yumur-”

Yukarıda sıralanan sözcüklere çeşitli fiil ve isim yapım ekleri eklenerek yeni sözcükler türetilmektedir. Bu türetme işlemi sonucunda kimi sesler düşmektedir. Bu tür ses düşmeleri, gramer kitaplarında genellikle bir dilbilgisi olayı olarak ifade edilmektedir. Bizim araştırma konumuz, hem bu tür düşme örneklerini tespit etmek hem de ses düşmesi olaylarının sebeplerini araştırmaktır. Yukarıdaki ses düşmesi olaylarının gerçek sebebi, dilbilgisel gerekçelerden çok, söyleyişteki estetik kaygısıyla izah edilebilir. Türkçe, estetik değeri çok yüksek dillerden birisidir. Bu nedenle kullanıcılar estetiğe aykırı örneklerde ses düşmesi veya ses türemesi gibi yollara başvurmaktadır.

Taranan örneklerde yer zarfları içerisinde *–da/-de* eki ile düşmeye uğrayan *“içeri, dışarı ve ileri”* kelimeleri de yer alır. Buradaki düşmenin sebebi vurgusuz kalan ünlü ve dildeki en az çaba yarasıdır. Kelimenin sonunda yer alan *–i* sesi ekin kelimeye gelmesi sonucunda vurgusunu kaybeder, bu nedenle de ses zayıfladığı için düşmeye uğrar. Gramer kitaplarında bu şekilde yer zarflarının düşmesi anlatılmış, ancak sebepleri üzerinde durulmamıştır.

e. V/Y + DAR ÜNLÜ + R YAPISINDA ÜNLÜ DÜŞMELERİ:

Tahir Nejat Gencan; devir-, kıvrır-, çevir-, sıyrır-, kavur-, savur-, gibi ikinci heceleri v/y +dar ünlü+r olan eylem köklerinden sonra –i, -im, -inti, -ik yapım ekleri ile edilgenlik eki –il gelince ikinci gecelerdeki dar ünlülerin düşeceğini söyler: *Devirim> devrim, kıvrım>kıvrım...*

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz v/y + dar ünlü + r düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

e.1. Fiilden İsim Yapım Eki Alanlar:

v/y+ dar ünlü+ r yapısındaki ünlü düşmelerinden fiilden isim yapım eki olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Bu da kültürümüzü kaybetmek konusunda **ayrı** bir dram maalesef,” diye söylendi güzel yaşlı kadın.”

(İs, 6)

“-Kulağım duyarlı olmadığı, sesim de çirkin olduğu için, her söyleyişim **ayrı** sesle, **ayrı** biçimde oluyor.”

(YYM, 13)

“... her birinden **ayrı ayrı** mânâlar boşalan...”

(Y, 40)

“Binlerce, yüzbinlerce kuşun içinden **ayrıcılığı** olan bir kuştı.”

(K, 6)

“Ona **ayrıcıklı** ve saygın...”

(İ, 86)

“Taş basamakların orta sahanlığında, taş çatlasa yirmisinde bir yiğit duruyordu, Selçuk giyimindeydi, Bey duruşundaydı; bacakları ölü kandil ışığında, günlerdir at tepip gelmiş de henüz attan inmiş gibiydi, çarpıkça dizleri birbirinden az biraz ayrıcaydı.”

(K, 111)

“... doğru ayrık bacaklarla iki adım attı.”

(Y, 23)

“Elleri cebinde ve bacakları ayrık.”

(Y, 28)

“Doğma büyüme Çamlıcalı, İstanbullu olmama rağmen ben ve ailem *onların* arasında sanki azınlık, ayrıkotu ya da zenci gibi kalırdık o zamanlar.”

(İs, 156)

“Siyasi görüş ve duruşlarının tamamen zıt olmasından duyduğu rahatsızlığına karşın kuzeni onu cemaatin ve ailenin kara koyunu, ayrıkısı ve romantik ruhlusu olarak görür, bazen ciddiye almaz, sık sık sitem eder ama arkasından “Atatürk Havalimanı Duty Free müdürü bizim kuzendir!” diye gururlanırdı.”

(İs, 313)

“Dıştan bakılınca hiçbir özelliği olmayan evin içi çok ayrıkısı, yadırgatıcıydı.”

(YYM, 37)

“Aslında hem kendi vatanındaki hem de İsrail’deki ayrımcılık onu hayal kırıklığına uğratmıştı.”

(İs, 166)

“Sanki insansoyu, bütün ayrılıkları, bütün karşıtlıkları ve bütün ayrımlılıkları has seviyi yok etmek ve cennetimizi kurmamıza engel olmak için uydurmuştu.”

(YYM, 56)

“Sevgili Felsefe taşı, Simyacı’nın yüzünün sararmışlığını, güçsüzlüğünü ayrımsadı.”

(YYM, 44)

“Aklında kalan tek ayrıntı evin hafif köy dışında oluşuydu.”

(BDD, 50)

“Ayrıntılı planlar yaptım zihnimde.”

(İ, 10)

““Uç uçak, uç!..” dedim ve uçak buyruğuma uyarak uçup gitti.”

(YYM, 27)

“Bir zamanlar kutsal kitap olarak herkesin koynunda taşıdığı Buyruk nüshaları, Şah’ın şiirlerinden oluşan kitaplar evlerin tozlu raflarına kaldırılmaya başlanmamış mıydı?”

(ŞS, 122)

“Başı çok kalabalıktı, cepecevre çevirmişlerdi.”

(YYM, 15)

“Keder bir bulut olup sarmıştı etrafını cepecevre.”

(İ, 420)

“Zaten cevrebilim, genetik ve gen teknolojisi disiplinler arası bir profesöre ihtiyacımız vardı.”

(İs, 107)

“Cevrelerinde çok yadırganacak olan bu ilişkinin ayrısallığını...”

(YYM, 142)

“..., bildik cevremden çıkar çıkmaz...”

(İ, 430)

“Cevreyi dinledi, gözetledi.”

(BDD, 34)

“Büyükada iskelesinde öğle vapuruna binecektik; sert bir gündeğrusuyla etraf allak bullak oluyor, tenteler sarsılıyor, camekânlar zangırdıyor, bacalarına elbiseleri dolanıp adeta kösteklenen ahali; toz, duman içinde sersemleşmiş, gözler yarı inik, başlar rüzgârın aksî tarafına cevrik, birbirlerine çarparak iskeleye koşuyordu.”

(İBY, 13)

“Yüzbaşı, başı ocağa cevrik suçunu söylemiş gibi:”

(KA, 234)

“Büyüklere yardım ederler ve bir çıraklık devresi geçirirler.”

(Y, 44)

“İkisinin de yorgunluk devresine girdiklerini gören Mefharet:”

(Y, 46)

“Aşkları, başkalarının kıskanmasına muhtaç olan devreydi.”

(Üİ, 526)

“Yeni bir devrimin tomruklarını yani tomurcuklarını hazırladığımız bu dakikada bazı maruzatımı lütfen dinlemenizi istirham ederim:”

(DG, 106)

“Bir iki Bizans kolcusuna, birkaç Peçenek bozması Türköpol devriyeye rastladım.”

(K, 100)

“Evren yuvarlak; çemberde iki yay var.”

(İ, 402)

“Bunları anlatırken on binlerce yıllık evrim basamaklarını gözüyle görüyormuş gibi boşluğu seyredişindeki yorgun ama meraklı bakışını sevgiyle seyreden Ayhan, gözünde hemen canlanan ‘mutasyon’ adlı heykelin imgesiyle sarhoş olmuştu.”

(İs, 333)

“Birileri sorar adama: hocam kimdir, kaç kişidir bu bizim boylu boslu yeni genç kuşak ve kaç yüz gençten oluşur da biz birkaç Avrupalı ‘seçkin’ semt dışında, memleketin asıl sokaklarında kavruk delikanlılarla bıdık kızlar görürüz hâlâ?”

(İ, 22)

“Kocaman burunlu, kocaman gözlüklü ve kocaman elli, ayaklı bir kavruk, kart kız...”

(İBY, 152)

“Dallarıyla, yapraklarıyla kıskıvrak sarmadı bile kollarını, sarmaşıklarıyla ayak bileklerine dolanmadı, boğazını sıkmadı, yüzünü yırtmadı.”

(L, 347)

“Suriyeli devlet kuşunun ablasına oynadığı oyunu kendisine de oynamasına meydan vermemek, onu kıskıvrak bağlamaktı.”

(YD, 131)

“Hızlı, kıvrak ve enerji dolu salınışıyla çevresine gençlik ve dişilik saçan bu kısacık kızıl saçlı kadın, aynı zamanda dolaştığı yere güzel bir koku da yayıyordu.”

(İs, 161)

“Kıvrık ve uzun...”

(Y, 20)

“Tuvaletle bir kat daha güzelleşmiş, pek körpe, pek küçük de olduğundan kıvrım kıvrım saçları, mavi gözleri ve masum çehresiyle Frenk resimlerindeki kanatlı meleklerle dönmüştü.”

(İBY, 144)

“Kısa kalın bacadan çıkan kara dumanlar, güneşin doğmak üzere olduğu tarafa doğru kıvrım kıvrım uzanıyordu.”

(SK, 12)

“İbrahim’in yüzünde bir korku, Cankurtaran’ın dudaklarında tuhaf bir kıvrıntı belirdi.”

(SK, 88)

e.2. Fiilden Fiil Yapım Eki Alanlar:

v/y+ dar ünlü+ r yapısındaki ünlü düşmelerinden fiilden fiil yapım eki olarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Fakat kendisi vinç başından **ayrılmadığı**, yanında da on parası olmadığı için bir şey alamamıştı.”

(SK, 17)

“Sonra alaylı gözlerle kadına işaret etti; Kadın kalktı; şahadet parmağı şeklinde çehresinden **ayrılan** bir uzun dudakla Tefvik hoca’yı öptü.”

(Üİ, 25)

“Bu **ayrılık** çok acı oldu.”

(KY, 10)

“**Ayrılık** tohumunu bol bol atıyor memlekete.”

(S, 205)

“Genç kız telgrafında varış ve **ayrılış** haberlerinden başka kendine ait bir şey söylemiyordu.”

(KK, 131)

“Sesleri **ayrıştırıramıyordum**.”

(GZ, 28)

“Yabancı bilginler yurtlarına dönmek için yola çıkarlarken kıralın subayları da onun bir **buyrultusunu** Hattı Eli’ne bildirmek üzere yola çıkıyorlardı.”

(DG, 42)

“Çirkince’ye mi... Önce teşrif buyrulmuş muydu?”

(SK, 98)

“-Buyrun Usta’m.”

(YYM, 103)

“Gelin de bir bakalım... Buyrun işte bir kahve:”

(S, 144)

“Masal kız içeri girdikten sonra, arkadan anahtarın cevrildiğini duyduk.”

(YYM, 119)

“Samimin de gözleri ona cevrilmisti.”

(Y, 40)

“kavunlar karpuzlar gibi devrilir deler geçersiniz”

(YK, 43)

“Devrilmiş bir topun yanında, bacakları kan içinde bir yaralı yatıyor.”

(KY, 77)

“lâcivert saçlı Kürtlerin sonra devrilmişliği”

(YK, 33)

“... durmaksızın evrilip değişiyordu hayat.”

(İ, 340)

“Diz çöktü: düşer gibi.. kuşun, bitkinin, böceğin ölmeden önceki halsiz, sıcakta yanıp kavrulmuş düşüşü gibi.”

(K, 5)

“Kavrulmuş bedeninden umulmayacak bir çeviklikle, zemberek boşanır gibi döndü.”

(KA, 14)

“Usta, kese kâğıdındaki kavrulmuş kestanelerin kabuklarını soyup genç kadına veriyordu.”

(YYM, 102)

“Fakat hiçbiri benim düşmüş olduğum gibi böyle bir şüphenin ıstırab-ı duzahisi içinde kavrulmuyordu.”

(Ş, 231)

“kirpiklerim bıyıklarım kavruluyorlar”

(YK, 36)

“Eğer se olmasaydın, bırakacağım servet, her an benim hatıramla alay edecek meşum bir mahlûkun aşağılık eğlencelerine alet olacak, ben de mezarımda her daim azap içinde kıvranaçaktım.”

(AH, 188)

“Baş ağrısı kıvrandırır, haykırtır.”

(Y, 53)

“Gençliğinde Cemil Babanın siyah bıyık uçları, gözlerine kadar kıvrılıp yükseliyordu, sonraları ufkîleştiler ve sonunda beyazlaşıp sarktılar.”

(YÖ, 46)

“Kılavuzumun hisli ve yere her temasının reaksiyonlarını zarif kıvrılışlarla belli eden çıplak ayakları bir dans neşesi içinde.”

(Y, 53)

“Rengârenk ışıklar önünde şeytanca kıvrılıslarla oynayan ifritin bir bedeni, bir de hürriyetinin tarihi vardır.”

(Y, 30)

“Duvarlar kararıyor, tavan, Bağdat köşkündeki ceylan derisi kubbenin nakışlarıyla akşam karanlığında tutuşmuş bir ipek kumaşa benziyor, kırmızı büklümleriyle kıvrılıyordu.”

(Üİ, 41)

“gözlerin rüzgârda savrulacak”

(YK, 32)

“Özellikle son yıllarda haksızlığa uğramışların ‘kurban’ psikolojisiyle, hakkını alacağı zamana kadar mücadele edecek ateşli bir direnişçi arasında savrulup duran ruh hali onu çok yoruyordu.”

(İs, 286)

“Melopsittacus’lar, undulatus’lar, sanki gökkuşağından tutam tutam koparılıp da havaya savrulup serpilmişti.”

(YYM, 141)

“Tepenin gerisinde göğe ateş parçalarıyla karışık topraklar savruluyor.”

(KY, 72)

“İpten sıvrularak kanayan ellerine, kabarık göğsüne, yukarı kıvrılmış siyah bıyıklarına bakıyor, burnunun gölgesinden pembe, manevi bir burun parladığını fark ediyordu.”

(EB, 31)

“Yemenisi saçlarından sıvrulup arkaya kaymış, kumral saçları alınına dökülmüştü.”

(GZ, 50)

“Sıyrılmayacak bu derd-i hâil;”

(S, 138)

“ ‘Uzun ve düzenli bir beraberlik’ten sıtkımız sıyrılmıs ‘mutlu çift’ masallarına karnımız doymuş, içimiz cızz etse de, burnumuz sızlasa da sahici bir aşka inanmıyoruz.”

(İs, 124)

“Ve ocağın sıyrılmıs perdesi, yerde buruşuk, kirli naylonlar, yağlı çimento kâğıdı, boş mermi kutuları, aceleden düşürülmüş bir mermi, açık pencere, bir ucu karyolanın ayağına bağlanmış diğer ucu pencereden dışarı sarkan bir ip...”

(BDD, 28)

“Süheylâ’yı bıraktı, kızın başörtüsü sıyrılmıs, çok siyah saçları kalın dalgalarla omuzlarına düşmüştü.”

(Üİ, 196)

“Nuriye hanım’ın etekleri ta dizlerine kadar sıyrılmıştı; beyaz ipek çoraplarının bittiği ve etinin başladığı noktalar gözükiyordu.”

(KK, 57)

“Beyaz boyası yer yer kirlenmiş, sıyrılmıştı.”

(SK, 25)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde kelime içi ünlü düşmeleri çok çeşitlidir. Bunlardan birisi de ikinci hecesinde dar ünlü barındıran “*ayır-, buyur-, çevir-, devir-, evir-, kavur-, kıvrır-, savur-, sıyır-...*” gibi “*v/y+ dar ünlü + r*” şeklinde olan kelimelerde görülen ses düşmeleridir. Bu kelimeler bazı yapım ekleri (*-i, -im, -inti, -ik*) ve *-il* edilgenlik ekini aldıkları zaman kolay söyleyiş ve vurgunun da etkisiyle ikinci hecelerindeki dar ünlüyü düşürürler. İkinci hecedeki dar ünlü, kelime kökünde kapalı hece konumundadır. Ancak yukarıdaki eklerden birisini aldığı zaman açık hece durumuna geçer ve vurgusunu

kaybeder. Bu nedenle de, vurgusuz orta hecelerin düşmesinde olduğu gibi, bu ünlü kelimedenden düşer.

Yukarıdaki bilinen geleneksel sebep dışında bu tür ses düşmelerinde kolay ve estetik söyleyiş duygusunun da etkili olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim bu tür örneklerde ses düşmesi olmadığı takdirde hem söyleyiş zorlaşmakta hem de estetik açıdan hoş olmayan zor ve zevksiz bir söyleyiş ortaya çıkmaktadır.

f.+LE EKİ İLE YAPILAN TÜRETMELERDE ÜNLÜ DÜŞMELERİ:

Tahir Nejat Gencan; koku, sızı, yumurta... gibi birkaç adın, **-le** ekiyle türemiş eylem olurken sonlarındaki ünlülerin düştüğünü söyler: Koklamak, sızlıyor, yumurtlamış...

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz **-le** ekiyle türerken ses düşüren cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“Tell şarkısıyla beslenen İsviçre bilmiyor”

(*KGK, 103*)

“Bu lafa icerleyen Yunus ayağa fırladı.”

(*İ, 116*)

“Kadımdan kurtulmak için başımı sallayarak ona izin veren Mehmet Emin Entek, şimdi Moskova uçağı valiz bandını araması gerektiğini düşünüyor, ama en çok bir işçi kadının haklı kendisinin haksız olduğunu fark etmiş olmasına icerliyordu.”

(*İs, 87*)

“Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: ilerle!”

(*KGK, 21*)

“Bekın: ilerledi.... Asker! Hudâ bilir, asker!”

(*S, 359*)

“Ve yine ilerledi.”

(*C, 39*)

“ilerledi, bir kapıyı açtı; bir başka odaya girdi.”

(*AER, 50*)

“Mavi gözlü, koyu lepiska saçlı, bıyığı tıraşlı, çatal sakallı bir zat ilerledi, sarhoşça bir selam verdi.”

(GH, 14)

“Besim de ağır ağır ilerledi.”

(Y, 71)

“O sırada kendinden önce mezarlığa giren bir kadının da Râcî’ye doğru ilerlediğini fark etti.”

(AH, 126)

“-Evet, batar, çıkarım-gâlibâ- ilerlemeden.”

(S, 533)

“Kişi sevgi basamaklarında sürekli bir kazanç ve güç kazanarak ilerlemelidir.”

(ŞS, 4)

“Galiba, o, hiç iş yapmamak, hiç söze karışmamak ve hiç ilerlemeye çalışmamakla bu mevki bulmuş, şu üç faziletiyle önündeki hailerini aşmış ve atlamıştı.”

(İBY, 49)

“Sırf dağda bayırda, kışta kıyamette Sultan’ın askerleri ilerlevemesin diye yapmışlar bunu.”

(ŞS, 157)

“Oturduğu klozet kapağının üzerinde elleriyle ovduğu başını cendereyle sıkıştırır gibi ağrıtan migren gözlerine doğru ilerlemişti.”

(İs, 196)

“Hikâyenin daha ilerlerinde âşık ile âşıkânın sazlarla müşâire ettiklerini görüp işittiği zaman kendisi bile dinlemeye tahammül edememişti.”

(JT, 18)

“İkeznini iki tahta levhayı Yamzu’ya uzatmak için ilerlerken devam ediyordu.”

(DG, 38)

“Beşerî Şef, arkasında o olduğu hâlde inerek ve sarsak adımlarla şehitliğe doğru ilerlerken birdenbire fırtına gibi bir ses duyuldu.”

(DG, 131)

“Bu yüzdendir ki Molla Bey, muayyen müddeti iki defa yenilemek suretiyle, Hicaz’da kaldığı beş yıl zarfında oğlunun “Velinimet-i biminnetim, sebab-i hayatım, candan aziz pederim efendim” diye başlayan uzun, çocukça, her yıl biraz daha büyümesine tahsilinin ilerlemesine rağmen, gerçekten çocukça yazılmış mektuplarını, mizacının emrettiği istihfafla okumaktan çekindi.”

(MB, 32)

“Bu alandaki soy, dil ve tarih araştırmaları daha çok ilerlesin ve bu kolda en çok ihtisas sahibi olmaları beklenen Türk ve Tatar bilginleri çalışmaya başlasınlar ve Asya milletleri arasındaki temaslar artsın; o zaman pek çok gerçek meydana çıkacaktır.”

(GH, 64)

“Cemile içine kapanıp herhangi bir dilde konuşmayı hepten reddederken, öğretmenin dilini öğrenmeyi ve böylece kalbine ulaşmayı kafaya koyan Pembe, Türkçesini ilerletmek için çırpınırmış.”

(İ, 61)

“Ağır ağır ilerleyerek buradaki sık ağaçları gözden geçirmeğe başladı.”

(DG, 12)

“Bu dünya o kokladığın limona benzer:”

(Y, 52)

“Çünkü tabiatı adım adım hisseden bu insanların serazat gönüllerine bir yayladan bir sonraki yaylaya varmak, Halep’te kışlayıp Balkanlar’da bahar çiçeklerini **koklamak** heyecan katardı.”

(ŞS, 37)

“**Koklamam** yosma karanfille, güzel yâsemini.”

(KGK, 89)

“İlk muâyenede beğenirler ise ikinci muâyenede nefesini **koklarlar**.”

(JT, 66)

“Kâğıdı iki avcunun arasında bir müddet tuttu, mürekkebinin **koklarmıs** gibi burnuna yaklaştırdı.”

(ŞS, 347)

“**Koklaşarak**, gülerek...”

(K, 56)

“Matemli kadın bayılacak, bu oğlan elindeki şişeyi ona **koklatacağı**.”

(Üİ, 625)

“Pencereden komşu tekkeye atlar, esrar çekenlerin yanına oturur, dumanı **koklaya koklaya** dalgaya düşerdi.”

(YÖ, 27)

“Ali birkaç fesleğen yaprağını parmaklarıyla ezerek avuçlarını **koklaya koklaya** uzaklaştı.”

(Sem, 10)

“Fakat müşterilerin dağılmasına yakın uyku bastırınca, gecenin ayazı romatizmalı ayaklarını **sızlatmaya** başlayınca kararını değiştirir, yine bohçası kolunda, kös kös evinin yolunu tutardı.”

(YD, 50)

“Ama vicdanımız sızlıyor, olayın ağırlığı altında eziliyorduk.”

(C, 40)

“Sızlıyor bağrımız üstündeki dağ”

(KGK, 94)

“Mesela tavuğu yumurtlamayan bir adam...”

(Ş, 381)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde kelime sonu ünlü düşmeleri çok çeşitlidir. Bunlardan birisi de “*besi, içeri, ileri, koku, sızı, yumurta vb.*” isim köklerine gelen isimden fiil yapım eki *+le* ekiyle türemiş eylemlerde görülen ses düşmeleridir. İsimden fiil yapan *+le* eki, ünlü ile biten bir kelimeye eklendiği zaman, kelimenin sonundaki ünlüyü iki sebepten dolayı düşürür. Bunlardan birincisi, dar ünlülerin düşmesindeki en önemli etken olan vurgusuzluktur. Ayrıca, *+le* ekinin kelimeye eklenmesi sonucunda vurgu bir önceki heceye atılarak zayıflar ve orta hece kaybolur. Bir diğer sebep ise, en az çaba yasasıdır. Kelimelerin kolay söylenişi yanında estetik söyleme gayretinin de etkili olduğunu düşünmek gerekir.

g. GENİŞ ÜNLÜ DÜŞMELERİ

Hanifi Vural ve Tuncay Böler, bu konuda şu bilgileri veriyorlar: Modern Türkçede bir de orta hecedeki geniş ünlülerin düşmesi olayı vardır. İşaret zamirlerinden türeme ilk iki hecesi açık yer zarflarının ikinci hecelerindeki geniş ünlüler hızlı ve özensiz konuşma dilinde /Ø/ ile nöbetleşebilir: *burada* ~ /burda/, *buradan* ~ /burdan/, *şurada*~ /şurda/, *şuradan*~ /şurdan/, *orada*~ /orda/, *oradan*~ /ordan/, *nerede*~ /nerde/, *nereden*~ /nerden/. Bu olayın sebebi bu kelimelerin eski birleşikler, sonuncusunun da ayrıca soru zarfı ne ile kurulmuş bir birleşik olmasıdır. Bu kelimelerin ilk hecelerindeki güçlü grup vurgusu ikinci hecelerindeki geniş /a/ ve /e/ ünlülerini de, geniş olmalarına karşın, düşürebilmektedir: *bu'rada* > /bu'rda/, *şu'rada* > /şu'rda/...

Volkan Coşkun'a göre; bazı kelime birleşmelerinde baskın durumda olan ünlülerin yanındaki geniş ünlünün bir süre sonra düştüğü görülür. Türkçede en baskın ünlüler, sırasıyla a ve e ünlüleridir: (*nasıl*) *nø asıl* < *ne asıl*; (*pazartesi*) *Pazar øøtesi* < *paza:ø ertesi* < *pazar ertesi* ; (*cumartesi*) *cuma ørtesi* < *cuma ertesi*; (*kahvaltı*) *kahvø altı* < *kahve altı*; *niçin* < (*neçin*) *ne øçin* < *ne için*; (*sütlaç*) *sütløaç* < *AA sütløaş* < *sütlü aş*; (*güllaç*) *gülløaç* < *gülløaş* < *güllü aş*. Bazen geniş ünlünün de düştüğü görülmektedir.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz geniş ünlü düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

g. 1. Bulunma Durumu Eki Alanlar:

Geniş ünlü düşmelerinden bulunma durumu eki alarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Demek onu **burda** tanıyorlardı.”

(YYM, 17)

“Tek başına oturan kız, kendisine mektup yazıp bugün **burda** buluşmak üzere söz veren kız olmalıydı.”

(YYM, 34)

“Ne işin var burda?”

(K, 19)

“Peder? Peder Piyer l’Ermit çıkmasak... burda konuşsak...”

(K, 21)

“Siz de onlar gibi yazın; zarar yok, biz burda yasak edelim, Avrupa’da, Amerika’da okurlar.”

(Üİ, 216)

“Aşk bile burda güzel değildi.”

(Üİ, 351)

“Ben her gün öğleden sonra burdayım.”

(SK, 47)

“-Bacı, bu akşam yangın nerde idi?”

(M, 12)

“Sen nerde o fecrin ağaran dağları nerde!”

(KGK, 98)

“Sâde bir nezle-i sadriyye millet?” Nerde!”

(S, 44)

“Kimbilir nerdedir, yaşıyorsa unutmuştur bile beni.”

(K, 47)

“Bir bilen var mı? Nerdeler şimdi?”

(KGK, 18)

“Nerdesin? Mahvoluyoruz biz...”

(KY, 9)

“-Sen nerdesin dede?”

(KY, 29)

“Nerdesin sağ kolum!...”

(KA, 69)

“Nerdeyim?”

(ŞS, 240)

“Diye, nerdeyse bulup hasmımın artık yarası,”

(S, 203)

“Bir yıl oldu nerdeyse size nikâhı kıyalı,” diyor Sıdıka Teyze, gözlerini karnıma dikmiş.”

(GZ, 36)

“İzmaritler yanıyor Bacı, ayol o cenabet kedi de orda, balıkları kapacak, çok yaşa haminne, terliği yapıştırdı kedinin kışına.”

(YÖ, 81)

“-Ne yapıyorsunuz orda?”

(YYM, 13)

“Kim var orda?”

(Üİ, 282)

“Yüreğine korku düşen kuşku düşen; Domaniç işte orda; gitsin; yüreğindeki korkuyu, kuşkuyu bulaştırmasın; kâfiri orda beklesin.”

(O, 228)

“Ordaki öteberimizi toplayıp arabaya koyduk; yani bu işi de bizim yerimize o becerikli arkadaşımız yaptı.”

(YYM, 119)

“Ordakilere anlatmaya başlardım.”

(YYM, 19)

““Surda bir güreş turalım da hırsımız geçsin,” dedi.”

(KA, 233)

“Yaz, kış sırtından çıkarmadığı soluk pembe pardösüsünün eteklerini savura savura bahçenin bir yanından bir yanına koşar, surda üç kişiden beş laf, burda beş kişiden üç laf alıp vererek gününü doldururdu.”

(SK, 28)

g. 2. Cıkma Durumu Eki Alanlar:

Geniş ünlü düşmelerinden cıkma durumu eki alarak düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Sonra bir müddet düşünüp, “Neme lazım,” dedi, “bir defa sabah olsa burdan çıkar giderdim, bir daha da uğramam!” ”

(M, 110)

“Burdan yakalım İreis Bey.”

(KA, 192)

“Herif ayrı ev nerden tutacak?”

(M, 24)

“Asalet iddiasında bulunursa da aslının ne olduğu, nerden geldiği malum değildir.”

(M, 27)

“-Nerden anladın? Anlatsana!”

(M, 160)

“Yatı nerden çıkardınız?”

(SK, 25)

“Bizi ordan oraya sürükleyen hep o şairdi.”

(YYM, 114)

“Haydi ordan hımbıl, mavi karı olur mu?”

(Ş, 425)

“Bir haftadan beri minimini bir hücreye atılmışım, ara sıra ordan alıp ifadeye götürüyorlardı.”

(SK, 115)

““Dağılım surdan, kahbe enikleri!” diye bağırdı.”

(SK, 83)

g. 3. Diğer Düşmeler:

Geniş ünlü düşmelerinden çeşitli sebeplerle düşmeye uğrayan sözcükler aşağıdadır:

“Şam vazolarımız kaçınıcı asırdır beyfendi?”

(Üİ, 303)

“Çukurova'nın köylü çocuğu her biri plastik sanat uzmanı görünen han'fendiler ve bey'fendiler arasında, biraz süklüm püklüm ama hâlâ 'kuyruk dik' durumu senin anlayacağın!”

(İs, 41)

“Bin mağra ağzı açmış, ulurken uzun uzun”

(KGGK, 16)

“Bulutlar, bulutlar... bulutlar bir yerde, yüzbinlerce adım ötede bir dağın doruğundan koptu, sagnak oldu, toprağı alt üst etti; yüzbinlerce adım beri yanda örümceklenip güneşe bağlandı, zincirimsi.”

(K, 35)

“Salime, kendi kalbine doğan elemleri layıkı vech üzre tahlil edemeyerek bir hayli zaman uykusuz kaldıktan sonra nihayet üstünde oturduğu koltukta uyuyakaldı.”

(M, 112)

“Açıldı, bir ölü saklanmak üzre sinesine;”

(S, 62)

“İbni Hattâb’ı görmek üzre biraz;”

(S, 121)

“Âmâli tezd üzre giderken ebeveynim;”

(S, 161)

“Sonra gidenler Sırat üzre kamu;”

(MSE, 89)

“Hamuru ahenk ve düzen üzre yoğrulmuştu Âdem’in.”

(L, 137)

“hatırla insanın ahenk ve düzen üzre”

(L, 366)

“Ne yazık! Geçmek üzredir bu gece”

(KGK, 43)

“Ama öyle başını sımsıkı bağlayacan, içine ayrıca örtü takacan, tepene röntgen filmiyle hotoz yapcan, yok saçın görünmüş, görünmemiş hesabı yoktur bizde, bunlar yeni moda oldu anam.”

(İs, 54)

“Sen söyle paraları hazırlasınlar, hemen bu gece beş adam yollaycam, senden alırlar.”

(KA, 204)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde düşme eğilimi gösteren ünlüler genellikle dar ünlülerdir. Çünkü, zayıflar ve vurgularını kolaylıkla kaybedebilirler. Ancak, geniş ünlüler de bazı durumlarda düşebilirler. Geniş ünlülerin baskı durumları düşmelerinde önemli bir etkidir. Türkçede en baskın ünlüler sırası ile “a > e > ü”dür (Coşkun 2010 60). Genellikle işaret zamirlerinden türeyen kelimelerde bu düşmeler meydana gelir.

Mevcut gramer kitapları, bu düşmelerin sebebi olarak ilk hecelerdeki güçlü grup vurgusu ve baskın ünlülerin ikinci hecelerdeki geniş ünlüleri düşürmeleri ile açıklamaktadır. Örnek cümlelerde geçen “*beyefendi, bura, mağara, nere, ora, sağanak, şura, üzere, yapacan, yollayacam vb.*” yapılarda görülen ses düşmeleri birbirlerinden farklı özellikler göstermektedir. Kimi sözcükler birleşik kelime olmalarından dolayı ünlü düşmelerine uğrarken kimileri de söyleyiş kolaylaştırmak ve daha estetik bir söyleyiş için ünlülerini düşürmektedir. Örnekler arasında yer alan “*yapacan, yollayacam*” gibi yapılar ise, bizce ses düşmesi olarak görünse de gerçekte birer diksiyon hatası ve söyleyiş kusuru kabul edilmelidir. Taranan eserlerde ayrıca “*mağra, sağnak*” gibi sadece üslûba özgü geniş ünlü düşmelerine de rastlanmıştır. Bunların sebebi dildeki en az çaba yasası olabilir.

h. EKLERİN BAŞLARINDAKİ ÜNLÜ DÜŞMELERİ

Bu konuda **Tahir Nejat Gencan** şu bilgileri vermiştir: Ünlü ile başlayan iki ve daha çok sesli ekler ve takılar iki türdür: 1°) Baş ünlüsü temel yapıdan olan ekler: -en, -ecek, -erek, -içi, -ince, -er, -in, -iş (eylemden ad türeten): Gel-en, yaz-acak, sevin-erek, alıcı, ver-ince, sekiz-er, Sevim'in, anlat-ış... Ünsüzlerle biten tabanlılara oldukları gibi gelen bu ekler, ünlü ile biten tabanlara birer kaynaştırıcı ünsüzle eklenirler. Bekleyen, arayacak, söyleyerek, dinleyici, uzayınca, yedişer, Ali'nin...2°) **Baş Ünlüsü Bağlayıcı Görevinde Olan Ekler ve Takılar**, ünsüzle biten tabanlarda değişmez. Ünlü ile karşılaşınca baş ünlüsü düşer. Bu eğreti ünlüler ayraç içine alınmıştır:

- a) İyelik takıları: -(i)m, -(i)n, -(i)miz, -(i)niz: Kardeş-im... Anne-(i)m...
- b) -(e)k ekiyle eylem tabanlarından türemiş sözcükler: Dur-ak...
- c) Topluluk sıfatı türeten -(i)z eki: Beş-iz...
- d) Sayılardan derece sıfatı türeten -(i)nci eki: Bir-inci, üç-üncü...
- e) Eylemlerin çatı eklerinden ünlü ile başlayan -(i)n, -(i)ş ekleri: Bil-indi, uç-uşmak...
- f) Şimdiki zaman kipinin eki -(i)yor: Öğren-iyor...
- g) Geniş zaman kipinin eki -()r: Gel-i-r, iç-e-r...

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz eklerin başında ünlü düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

i. 1. İdi: i- Fiilinin Hikâyesi:

Eklerin başlarındaki ünlü düşmelerinden *idi* şeklindeki sözcüklerden düşmeye uğrayanlar aşağıdadır:

“Ridâ-yı leyli henüz acmamıştı dest-i semâ,”

(S, 41)

“Çok malumatlı çalışkan bir adamdı.”

(YD, 12)

“Babaydar benim tek akrabamdı.”

(ŞS, 2)

“Deyip alırdı beraber benimle kardeşimi.”

(S, 42)

“Bahardan bu yana gözlerimi karanlıkta yıldız aramaya alıstırmıştım.”

(ŞS, 1)

“Hürmüz’ü anlatıyordum.”

(Ş, 35)

“Beş arkadaştlar.”

(AER, 11)

“Hürriyetime, hatta hayatıma hükmedebilecek durumda olan bu insanların, zavallılığı gururumu artırıyordu.”

(SK, 112)

“Sabâ da hâb-ı sükûndan ayılmamıştı daha,”

(S, 41)

“Romanını bir gün Mısır’da bastırırken, bu fasıldaki vaka şahıslarının isimlerini değiştirecek, anasına ve kendisine başka adlar bulacak, fakat babası öldüğü için onun ismine dokunmayacaktı.”

(Üİ, 13)

“Gece çok güzel başlamıştı; abanoz silmeli küçük salonda lambalar, aynalar, kadehler, birbirine hep aynı parıltıyı gönderiyorlardı.”

(AER, 11)

“Vapur Doğu Akdeniz limanlarından birine yaklaştığı zaman ortalık kararmaya başlamıştı.”

(SK, 7)

“İyi ama ben de onlarla beraberdim.”

(Y, 37)

“Babaydar’ın bahsettiği Kızılbaşları bilmeyişimdi bunun sebebi.”

(ŞS, 8)

“Gerçekte benim neyim olurdu, bilmiyordum.”

(ŞS, 2)

“Rebia daha solgun, daha bitikti.”

(Ş, 236)

“Ali nihayet iş bulmuştu.”

(Sem, 9)

“Sansür, müdrike-î enamı tezlil edecek bu gibi büleha-firibane havadise müsait bulunurdu.”

(Ş, 14)

“Demek ki, Plevne kahramanı da bunlardandı.”

(Üİ, 209)

“Meral’le can ciğerdiniz.”

(Y, 276)

“Sabahleyin çıkıvermiştim evden erkenden.”

(S, 54)

“Çıldıracağım, çıldıracaktım, çıldırılmazsam, çıldırmaktan...”

(Y, 20)

“Cocuktum, girift düşünceler ve fikir dilemmaları içinde kalmıştım.”

(ŞS, 5)

“O kitapların rengine parlak dedimdi değil mi?”

(Ş, 61)

“Akli başında bir insanın yapacağı şey değildi doğrusu.”

(YYM, 5)

“Daha otuzunda bile değildi.”

(YYM, 10)

“Bununla beraber küçük lokantada yalnız değildiler.”

(AER, 11)

“Tamam beş ayda değiştimdi kalfamız sağ iken.”

(S, 149)

“Arkadaşlarımı sandal iskelesinde buldu, hepsi de dinç delikanlılardı.”

(Sem, 10)

“... şair olsam balmumundan bir heykel gibi derdim.”

(YÖ, 71)

“Ben de ve baban da bilir ki, isteğe karşı, sen hep, Osmancık derdin.”

(O, 102)

“Hava ağırdı, fakat pek dokunmuyordu sıcak;”

(S, 332)

“... bir saat uzanarak hazmetmiş, şimdi bu faslın üstünde düşünüyordu.”

(Üİ, 13)

“Ara sıra annem soğuktan, kardeşlerim yemekten şikâyet ederlerdi.”

(YD, 5)

“Bir bu eksikti.”

(Y, 18)

“Sopam artık bana hem göz, hem ayak, hem eldi...”

(S, 98)

“Mamafih onun kanaatince vak’aları ezeli mecralarından çevirmeye çalışmak boş bir emektir.”

(YD, 13)

“Başı çıbanlılara giydirdiler ziftten siyah takke gördük, ama hiç böyle beyazına tesadüf etmedikti.”

(Ş, 54)

“Aldığım altmış iki lira aylıkla geçinmiyordum.”

(YD, 5)

“Tılık yaz akşamlarında, meşe dallarının yaprakları arasından göz kırpan yıldızlara doğru uçup gittiğini düşünmek, tekdüze ömrümün en heyecanlı eğlencesi haline gelmişti.”

(ŞS, 1)

“O gün hem unuttuğu birkaç parça eşyayı almaya hem de “eski kapı yoldaşlarımı” yoklamaya gelmişti.”

(YD, 7)

“O günkü Ceyb-i Hümayun Dairesi’ne Yıldız Camii’nin karşısındaki selâmlık seyredilen açık setin arkasından gidilirdi.”

(MSE, 30)

“Kış gelince köydeki kerpiç evimizin eşyasız odasındaki ocak başında, yaz günlerinde ise şu yaşlı meşenin dalları arasına attığımız yüksek duldamızda birbirimizin varlığına güvenerek yaşayıp gidiyorduk.”

(şS, 2)

“Kaynanam Avrupa’da olsa, hatıralarını yazsa, edebiyata girerdi.”

(İ, 210)

“Gitmektelerdi. Bir aralık bende meşe tâb”

(S, 58)

“Fakat hiçbir zaman bu kadar yakın bir tehlike şeklinde görünmemişti.”

(YD, 11)

“O gün bostan sulama gnmzd çünkü.”

(şS, 2)

“Vatanın ıştırabını yazan sanat adamı kadar yüzü kırmızı ve güzeldi.”

(İ, 10)

“Belkıs odaya girince Adnan onu hep birden görmüştü; o her tarafıyla güzeldi.”

(İ, 153)

“O kadar güzeldim, o kadar güzeldim ki afet yanında halt etsin.”

(şS, 69)

“... paslı burunlarıyla tunçtan heykeldiler.”

(İ, 85)

“Ona annemi sorduğum bir gece, ta sabaha kadar yorganımın altında ağlamama yol açacak öyle azarlayıcı sözler ıştımtım ki bir daha annem veya babam hakkında bir tek kelime edemedim.”

(ŞS, 2)

“Gar çok kalabalıktı.”

(YYM, 9)

“..Yazın balkonda şezlonglara uzandıkları zaman, kışın bitişik salondaki şöminenin önünde berjerlere gömülerek yaptıkları sayısız münakaşaların hepsi lâkırdıda kalırdı.”

(Y, 17)

“Bir kaşı yukarı kalkmıştı.”

(Y, 16)

“Yabancıısı olduğum dünyanın bu sayılı kalabalık kentinde bir haftadanberi ilk o gece bibaşıma kalmıştım.”

(YYM, 5)

“-Vallahi kapadımdı ben.”

(Y, 375)

“Kestane rengi saçlarını çok kısa kestirmişti.”

(YYM, 9)

“Yanımdaki kimdi o?”

(YYM, 90)

“Kardeşi küçük ve yuvarlak bir francala diliminin üstünde saat camı takar gibi dikkatle yerleştirdiği jambona tereyağını sürerken hiçbir meseleyi ciddî konusamazdı.”

(Y, 16)

“Böyle, ev halkından birinin şerefi üzerine hiç konusulmamıştı.”

(Y, 17)

“Hangi okulda olsa, imtihana yakın peder, öğretmenlerle bir konuşur, meseleyi yoluna kordu.”

(SK, 77)

“Ne âşıkâne koşardım hasırlar üstünde!”

(S, 42)

“Fakat bu mahrum adamlar onları olduğu gibi kabul ediyorlar, başkaları kürekle altın kürekerken, kendilerinin bu rutubetli odada birkaç lira için yarı aç çürümelerine hayıflanıyorlardı.”

(YD, 8)

“Karar verdi: “93 Muharebesi” diye yazdığı birinci fasıl artık lüzumsuzdu.”

(Üİ, 13)

“Bunların çoğu bire bin katmak suretiyle şişirilmiş masallardı.”

(YD, 8)

“Anası memnundu.”

(Sem, 9)

“İki taraf sık ormandı.”

(Y, 32)

“Birkaç gün evvel de rastladım ona.”

(Y, 171)

“Öyleyse dinledikleri anlam değil, sesti; acıyı, özlemi, tutkuyu dinliyorlardı.”

(YYM, 16)

“Son göçün, o tek başına çıkılan büyük yolculuğun, bu yalan dünyadan ayrılışın yaklaştığını bahar başlangıcında, badem ağaçlarının çiçeğe durduğu günlerde sezmişti.”

(O, 5)

“Sizdiniz köydeki unsurla beraber yaşayan.”

(S, 407)

“Selmin’in yüzü solgundu.”

(Y, 20)

“Bir şey mi söyledinizdi Süleyman Beyefendi?”

(Üİ, 82)

“Vapur kısa, kalın bir seydi.”

(SK, 7)

“Suhtun.”

(Y, 436)

“Otobüs tikiş tıkıstı.”

(YYM, 90)

“Babaydar’ın son günlerde iyiden iyiye artan dalgınlık hallerine ve “Ey yolcu, sevgiye yürü, ta ki hakikate eresin!” diye bana duyurmak ister gibi kendi kendine mırıldanmasına aldırmadan yıldızlarımı topluyordum. “

(ŞS, 1)

“Bir kurt neden ulurdu?”

(ŞS, 6)

“Yatak odamın balkonundaki şezlonga uzanmıştım.”

(Y, 32)

“Ürpermıştim.”

(ŞS, 3)

“Masalarının karşısına düşen iki pencere içine oturmuş iki çift ile tam ortadaki masada dört erkekten mürekkep bir grup daha **vardı.**”

(AER, 11)

“Güneşin biraz evvel battığı, denizle bulutların birbirine karıştığı yerde katmer katmer turuncu yağınlar, bunun karşısında, Torosların üzerinde ise, karlı tepeleri saran al al tüller **vardı.**”

(SK, 7)

“eylül’ün cesedi çamurda **yatyordu.**”

(YK, 10)

“Refet işte böyle bir denizde böyle reis **yetişmişti.**”

(YÖ, 15)

h. 2. İmiş: İ- Fülünün Rivayeti:

Eklerin başlarındaki ünlü düşmelerinden *imiş* şeklindeki sözcüklerden düşmeye uğrayanlar aşağıdadır:

“Babam fazla namuslu **adammiş...**”

(YD, 6)

“Aptalmışım.”

(YYM, 31)

“Çünkü Hasan, saray muhafızlarının gözdesi olan **askermiş.**”

(ŞS, 82)

“-Neden **basamayacaklarmış?**”

(MSE, 66)

“Yolcu bir benmişim meğer yalnız!”

(S, 121)

“Temizlikten beyazmış gibi bir süt sakal; ayda...”

(Üİ, 55)

“Aldığımız haberlere göre yeniçeriler sabırsızlanırmış ve ‘Şah İsmail yok madem, geri dönelim!’ dermiş.”

(ŞS, 174)

“Avrupa’da, alehusus İngiltere’de bazı lordlar, kontlar kesret-i varidatlarına karşı bir mahal-i sarf bulamamak sıkıntısıyla intihar ederlermiş...”

(Ş, 19)

“Ortada salonun bu kısmını ikiye bölen masanın müşterileri gitmişler, yerlerine sefarethane kavası kılıklı bir adam, dik bıyıkları ve şakuli burnuyla her kıvılcığında kitle halinde gidip geliyormuş zannını bırakacak derecede hayat çevikliğinden mahrum cüssesiyle bir nevi bostan korkuluğuna benzeyen, esmer tenli bir adam gelmişti.”

(AER, 13)

“ ‘Bir babanın çocuklarına bırakacağı en kıymetli miras temiz bir isimdir’ der gidermiş...”

(YD, 6)

“Ruhları gayet hafifmiş de onun için bize bu lakabı vermişler...”

(Ş, 35)

“Evet çocuktan, evlattan saadet beklemek çok boş bir hayalmiş.”

(YD, 128)

“Meğer Emir Timur, Yıldırım Sultan’ın hanımını soyundurup zafer şöleninde zorla sakilik ettirmiş, elinden içki icmişmiş.”

(ŞS, 244)

“Müridelerinin sayısı deryalar kadarmıs.”

(ŞS, 11)

“Topraktayım, iplerle indirdiler, ağlayanlar var, ne ağlıyorsunuz, kadermıs!”

(YÖ, 64)

“İşte o zaman bizi sık sık ziyarete gelir ve bana karşı on, on iki yaşında bir çocuk değil de yaşlı bir kadınmısım gibi, muhabbetle karışık bir hürmet gösterirdi.”

(MSE, 114)

“Başkalarının tesiri altında çok kalırmıs.”

(Y, 191)

“Kızlar Avrupa’da bile malumatlı sayılacak kadar çok okumuşlarmıs.”

(Üİ, 150)

“Osman Yiğit kalbi hızla çarparak yaklaştı, kor üstüne oturuyormıs gibi, döner iskemleye şöyle bir ilişti, yutkundu, derin bir nefes aldıktan sonra:”

(SK, 10)

“Uyku yokmuş; gece hep öksürüyormıs; ateşin”

(S, 44)

“Sakin ve utangacmıs.”

(Y, 191)

“1232 hicri senesinde Uşak kasabasında bir Tatar Saka Mehmet varmıs.”

(Üİ, 342)

“Onun Zümrüd Anka’sı varmıs.”

(O, 94)

“Acaba neden İznik’te yaparlarımı?”

(Üİ, 303)

“Bir zamanlar Erdebil’de Safiyüddin adında bir şeyh yaşarmı.”

(ŞS, 11)

“Sabahleyin, kahpe deniz, hiçbir şeyden haberi yokmu gibi duruyordu.”

(YÖ, 22)

h. 3. İse: İ- Fülünün Şartı:

Eklerin başlarındaki ünlü düşmelerinden *ise* şeklindeki sözcüklerden düşmeye uğrayanlar aşağıdadır:

“Kardeşi dilimi ısırmadan evvel, ona gözünün kuyruğıyle fırlattığı bir bakışla, eğer büyük bir mesele açacaksa, fena bir an seçtiğini hatırlatmak istedi, sonra dilimi ısırdı.”

(Y, 16)

“Bu açık hakikati anlarsarsa ne âla.”

(YD, 5)

“Anlamazlarsa: “Hanımlar, efendiler, bu otelin sofrasını beğenmiyorsanız akçeyi eksik verirsiniz.”

(YD, 5)

“Bunu anlatamazsam yaşamımın anlamı kalmaz.”

(YYM, 11)

“Yokluk yüzünden evlâtlarım birer birer dökülmeye başlarsa iki elim, on parmağım yakandadır.”

(YD, 39)

“Siz döndünüz, bense hâlâ mektup yazıyorum.”

(YYM, 133)

“**Bense** hizmet için bazen içeride, bazen dışarıda, ama kulağımla daima içeride oldum.”

(*ŞS, 171*)

“**Bırakırsan** ki uyuyacağım?”

(*Ş, 43*)

“Bir insanın bu dünyada var olduğunu, yaşadığını başka insanların da bilmesi gerekir ve bunu nice çok insan **bilirse** o insan o denli daha çok vardır.”

(*YYM, 12*)

“Hakikati ayırt etmeyi **bilirsen** sevgiliye karşı sevgide ortak edinmemiş olursun.”

(*ŞS, 4*)

“Bir balıkçı ne kadar ihtiyar olursa olsun, derisi ne kadar buruşuk **bulunursa** bulunsun her zaman kafası genç, dinç; boynu sağlam ve diktir.”

(*Sem, 17*)

“Ne **buluyorlarsa** içiyorlar, gülüp konuşuyorlardı.”

(*AER, 11*)

“En küçük bir endişe ruhta çıt **çıkarsa** dört nala kaçarlar.”

(*Y, 16*)

“Kendisi **çıkmazs** ötekiler sesimi tanıyacaktı.”

(*Y, 61*)

“Çıldıracağım, çıldıracaktım, **çıldırmazsam**, çıldırmaktan...”

(*Y, 20*)

“...; harici havaya bir tarafı **değerse** çürürdü.”

(*Üİ, 35*)

“-Pek müstâcel değilse az eğlen.” dedi.”

(O, 89)

“-Sen ne dersen de, benim şüphem devam ediyor.”

(Y, 25)

“Nasıl derseniz.”

(ŞS, 20)

“geceleri bir çarpıntı duyarsan”

(YK, 9)

“Gül dibine gelmezsen.”

(MSE, 26)

“Belki yıldızlarıma gidersen bütün bunları öğrenebilirdim.”

(ŞS, 7)

“Beni böyle görürsen çok hata etmiş olursun.”

(Y, 149)

“akşamsa eylül’se ıslanmışsam”

(YK, 9)

“Ben sana bisiklet, sandal, ping-pong masası, ne istedinse aldım.”

(Y, 93)

“Konyak istemezsen vermut getireyim” dedi ve tombul kadını Tevfik Hoca’nın üstüne itti.”

(Üİ, 22)

“-Ben ne kadar istersem.”

(Y, 226)

“Şimdi tercih durumunda **kalırsam** hangisinden yana çıkmalıyım; kardeşimi öldürmemi söyleyen Selim’den mi, kardeşimi karşıma çıkaran İsmail’den mi?”

(ŞS, 227)

“Fakat ya davayı **kazanamazsa**?”

(Üİ, 630)

“-Ben seninle de **konusmazsam** ya çatlar veya Simeranya’yı boylarım.”

(Y, 36)

“Oku, şâyet sana bir hisli yürek **lâzımsa**.”

(S, 39)

“Bu aralık, Mekke’de daimi olan koleraya **nasılsa** Ali Şamil de tutulmuş.”

(MSE, 113)

“Fakat **nedense** fazla arayıp sormak içinden gelmemişti.”

(YD, 18)

“Hiç **olmazsa** onun bazı gevşek ve mızımız hassasiyet anları var da, içindeki trajedi barutunu lakrimal bezelerinde ıslatıyor.”

(Y, 19)

“Fakat bunun için de hiç **olmazsa** yaşayacak kadar bir para lazımdır.”

(YD, 10)

“**Olmazsan**, ‘Ne yapalım; elimizden geleni yaptık ama olmadı’ der, kabahati kör talihe yükler geçersin.”

(YD, 7)

“O sene kış ne kadar fazla **olmuşsa** balık da o nisbette az çıkmıştı.”

(Sem, 14)

“İnsanın varı yoğu otomobil olursa uykusuna girmez mi?”

(YÖ, 47)

“Gittiği yer neresi olursa olsun, bütün bu gördüklerini beraberinde götüreceğ değil miydi?”

(AER, 21)

“Olsun da, ne olursa olsun!”

(SK, 13)

“Öldüremezse yarım kalır ve seven kadını tereddüdün iç mücadelesiyle harap eder.”

(Y, 35)

“Rastlarsan söylersin” dedi.”

(Üİ, 147)

“Varsıllık denilen her şeyi yok saydıksa da, yoksulluk denilen her şeyi yadsıdıksa da, yine de el ve gönül birliğiyle cennetimizi kurmamıza bırakmadılar.”

(YYM, 56)

“Her kim bir şey veya kimseyi severse ona inanmış, boyun eğmiş, kulluk etmiş olur.”

(ŞS, 3)

“-Vallahi Mefharet Abla, dedi, sen şu tombul zeytinleri nereden aldığımı söylersen daha ciddî bir bahse girmiş olursun.”

(Y, 17)

“eğer sairsem beni tanırsan”

(YK, 9)

“Göklerde, yerlerde ve ikisi arasında ne varsı sevgiyle vardır.”

(ŞS, 5)

“O dediğinden Arabın üstünde de varsa vay halimize...”

(*S*, 23)

“Eğer bir şey varsa, acentadan evvel gelirler!..”

(*SK*, 9)

“eğer ben yalnızsam yanılmışsam”

(*YK*, 9)

“Merâmınız yaramazlıksa işte ev, oturun!”

(*S*, 42)

“Oku, zira onu yazdım, iki söz yazdımsa.”

(*S*, 39)

“Kaynanam Avrupa’da olsa, hatıralarını yazsa, edebiyata girerdi.”

(*Üİ*, 210)

“elimden tut yoksa düşeceğim”

(*YK*, 9)

h. 4. İken: İ- Filinin Zarf- Fiili:

Eklerin başlarındaki ünlü düşmelerinden *iken* şeklindeki sözcüklerden düşmeye uğrayanlar aşağıdadır:

“Fakat Adnan bu vaziyette kendine bakarken gözleri doluyordu.”

(*Üİ*, 20)

“Trifon büyükbabasını beklerken uyuyakalmıştı.”

(*Sem*, 15)

“Evet, odasında yapayalnız, bir türlü görünmeyen bir sevgiliyi **beklerken** birdenbire tepesinde apartmanın çatısının uçtuğu ve odasına yıldızların dolduğu o büyük geceden beri Abdullah, mâverâ ile arasında hiç de temenni etmediği bir şekilde kuvvetli ve derin bir münasebetin başladığını hissetmişti.”

(AER, 15)

“Kazazede, son gayret-i nevmidanesiyle debelene debelene halas-ı cana **calışırken** birinciden büyük bir ikinci kazaya uğrar.”

(Ş, 19)

“O gece, -her zamanki gibi- dizlerinin çok ağrıdığından, bostan işleri yapmak için artık yaşlandığından, duldaya inip **cıkarken** bir gün bu ağaç merdivenden düşüp öleceğinden şikâyete başladığında, ikimiz de gerçekten çok yorulmuştuk.”

(ŞS, 2)

“Tabiat perde-pûş-i zulmat olmuş, hâbe **dalmışken**.”

(S, 40)

“**Derken** denizlerden haber gelir.”

(YÖ, 15)

“Kardeşi küçük ve yuvarlak bir francala diliminin üstünde saat camı takar gibi dikkatle yerleştirdiği jambona tereyağını **sürerken** hiçbir meseleyi ciddî konuşamazdı.”

(Y, 16)

“Ona, geçen sene Şile taraflarından İstanbul’a motörle mangal kömürü **getirirken** boğulan babası Musa Kaptan’ın adını koymuştu.”

(SK, 7)

“Karanlık kış akşamları, delik tabanımdan giren çamurun soğuğu ciğerime işlemiş, alacaklı dükkânların önünden geçmeyeyim diye sokakları dolana dolana evime **giderken**, omuz başımdan lüks otomobiller geçer.”

(YD, 6)

“Misafir, bir kabahat islerken yakalanmış gibi mahçuptu.”

(*YD, 9*)

“Gözlerini kurularken başını salladı.”

(*Y, 99*)

“Üstelik de hiç kimse adını kendisi secemezken!...”

(*ŞS, 57*)

“Bunu söylerken karısından bir protesto bekliyordu; fakat o, cevap vermeden arkasına döndü.”

(*YD, 35*)

“Bunları söylerken gülümsüyor, yüzünün kalın derisi, kısa kesilmiş kır saçlarının dibine kadar kırışıyordu.”

(*SK, 13*)

“En doğal şeyleri söylerken bile, telefonda sesi bir giz verirmiş gibi ürpertiyle titriyordu.”

(*YYM, 27*)

“Sonraki gecelerde bostan nöbeti tutarken kendimi daha emniyette hissettim.”

(*ŞS, 6*)

“O, başkası yarken hakaretten rahatsız olurdu.”

(*Üİ, 87*)

“Beybabanızın öksürüğü tuttu, boğulur gibi sofradan kalktı, koltuğuna oturdu, yakasına asılmış pençesiyle, kızarmış yanaklarına serinlik verirken gördünüz mü, size nasıl şüpheli bakıyor?”

(*YÖ, 17/2*)

“Sigarasını yakarken sokak kapısı çalındı.”

(*Üİ, 13*)

“Yutkunurken bu ilahî lezzet anının safiyetini hiç bir düşünce ile bulandıрмаğa razı olmadığını anlatmak için de kaşlarını çattı.”

(Y, 16)

h. 5. İle Bağlacı ve Edatı:

Eklerin başlarındaki ünlü düşmelerinden *ile* şeklindeki sözcüklerden düşmeye uğrayanlar aşağıdadır:

“Kardeşi dilimi ısırmadan evvel, ona gözünün kuyruğuyla fırlattığı bir bakısla, eğer büyük bir mesele açacaksa, fena bir an seçtiğini hatırlatmak istedi, sonra dilimi ısırdı.”

(Y, 16)

“Döndü, baktı: oda kapısı yine kendi kendine açılıyordu; hem de bununla üçüncü defa.”

(Üİ, 9)

“Aftosuma adla sanla yek-çeşm Marika derler.”

(Ş, 30)

“Yaşından umulmayan dinç adımlarla basamakları atlayarak çıktı.”

(YYM, 17)

“aldığım altmış iki lira aylıkla geçinemiyordum.”

(YD, 5)

“O gün bereketli geçmiş ve küçük sepetimiz ağzına kadar irili ufaklı balıklarla dolmuştu.”

(ŞS, 3)

“Sanki iki kişi karşılıklı birer balvozla toprağa şiddetle vuruyorlardı.”

(ŞS, 7)

“Deyip alırdı beraber benimle kardeşimi.”

(S, 42)

“Bense hizmet için bazen içeride, bazen dışarıda, ama kulağımla daima içeride oldum.”

(ŞS, 171)

“Balık akın etti mi, denizleri bıçakla yarılmaz bir koku kaplar, kediler sarhoş dolaşır, âşıklar çiğ ve canlı balıklarla birbirini okşar, bu böyle.”

(YÖ, 15)

“Güneşin biraz evvel battığı, denizle bulutların birbirine karıştığı yerde katmer katmer turuncu yığınlar, bunun karşısında, Torosların üzerinde ise, karlı tepeleri saran al al tüller vardı.”

(SK, 7)

“Kardeşi küçük ve yuvarlak bir francala diliminin üstünde saat camı takar gibi dikkatle yerleştirdiği jambona tereyağını sürerken hiçbir meseleyi ciddî konuşamazdı.”

(Y, 16)

“Sonra dikkatle oğluna gülümseyerek:”

(YD, 32)

“Temiz bir isim, bir miktâr dünyalıkla beraber olursa âlâ.”

(YD, 6)

“Atlarını Emren erenle, Bican abdal aldı; suyun yukarılarında, yamacın başladığı yerde yedi at otliyordu; götürüp onlara kattılar.”

(O, 104)

“Birisine faizlen para virmiş...”

(Ş, 128)

“Benim gözümle bakarsan: Ne muhteşem! Ne mehib!”

(S, 255)

“Hidayet, kitabı bitirmiş, Adnan’ın dalgınlığına hayretle bakıyordu.”

(Üİ, 17)

“Aynada teessürüne bakmayacak kadar heyecanla hastanın odasına koştu.”

(Üİ, 10)

“Görenler onun sanki nefesi kesilmiş bir halde çok mühim bir hadiseyi, mesela karşıda taş evlerinin camları parlayan şehrin bir infilakla uçuvermesini yahut denizden büyük bir canavar çıkıp gemiyi birden yutuvermesini beklediğini sanırlardı.”

(SK, 7)

“Ali bütün gün zevkle, hırsla, istiyakla çalışacak.”

(Sem, 10)

“Kapının dışında, aşçının ara sıra fırlatacağı kemiklere vakf-ı enzar-ı istiyakle en azılısından, en acizine kadar âlâ-meratibihim dizilmiş köpekler vardır.”

(Ş, 17)

“Bu kalemle avukat lâyihası mı yazacaktı?”

(Üİ, 19)

“Başımda iki küçük kardesle hastalıklı bir ana var...”

(YD, 5)

“Çünkü kolalı insanlar, kolalı masa örtüleri, kolalı konuşmalar değil, buruşuk insanlar, buruşuk masa örtüleri, buruşuk konuşmalar arasında salt kendimle baş başa kalmak istiyordum.”

(YYM, 5)

“Böyle aylarca, senelerce kendi kendimle çekiştikten sonra nihayet şu neticede karar kıldım.”

(YD, 6)

“Balık akın etti mi, vatandaşlar kazma kürekle caddeleri savunurlar.”

(YÖ, 15)

“Onlar kendileriyle çok meşguldüler, lezzetle yiyip içiyorlar ve konuşuyorlardı.”

(AER, 11)

“Kış, Ada’nın sahillerine lodoslarla beraber gelirdi.”

(Sem, 14)

“Kağıttaki muhacirle sokaktaki muhacir arasındaki...”

(Üİ, 13)

“Hücumlarından bizarlık hasıl olduğu zaman bir iki defa sineklik sallamakla da iktifa ederler.”

(Ş, 18)

“Bu gücümü söyleyince de deli olduğumu sanıyorlar; sanmakla kalsalar iyi de, kesinlikle inanıyorlar deli olduğuma.”

(YYM, 18)

“Seninle bir daha konuştuktu.”

(Y, 19)

“Bana okuma yazma öğrettiği son bir yılın kuşluk saatlerini hariçte tutarsak hayatımız derin bir sıradanlıkla kuşatılmış gibiydi.”

(ŞS, 2)

“O, etçi, yeşil, mor, koyu mavi sineklerle ilgim yok.”

(YÖ, 75)

“Yaz gününde serin sularla bostan sulamanın keyfini anlatamam size.”

(ŞS, 3)

“Vaktiyle yağmurun, selin siddetle huruşan olduğu bir günde bu sel bacalarının biri râkibiyle birlikte bir merkep yutmuş.”

(Ş, 14)

“Tutturdu “sunlarla dans edelim” diye.”

(Y, 286)

“Aksaray Caddesi’ndeki sel ızgaraları hakkında bir rivayet-i kadime, adeta birkaç senede bir büyük fırtına ve yağmurlarla beraber teceddüt eder bir ‘lejant’ vardır.”

(Ş, 14)

“Allah’dan mehil diliyor; gördüğü ve yasamakla eşit değerinde bir soy, sop ülküsü yaptığı rüyanın gerçekleşeceğine inanmak için!”

(O, 5)

“ellerimi yüzümü yıldızlarla yıkıyorum”

(YK, 14)

“Yalnızlıktan, içinde bulunduğum hava sanki yoğunlaşıp ağdalandı ve ben bu ağda içinde zorlukla kımıldıyordum.”

(YYM, 5)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde yapım ve çekim eklerinde ünlüler açısından iki durumla karşılaşılır. Eklerin bir kısmının baş ünlüleri sabit yani değişmezken, bir diğer kısmında ise getirildiği kelimeye göre değişken ünlüler vardır. Bu türden değişebilen ünlüler, ünsüz ile biten bir kelimeye eklendikleri zaman baş ünlüleri ile birlikte eklenirler. Ünlü ile biten bir kelimeye geldikleri zaman ise baş ünlülerini düşürürler. Bunun nedeni Türkiye Türkçesinde iki ünlü ve iki ünsüzün yan yana bulunamayışıdır. Bu durum özellikle *ile* sözcüğü ve - i- ek fiilinin *-idi*, *-imiş*, *-ise*, *-iken* şeklinde kullanımları sırasında karşımıza çıkar.

Taradığımız eserlerde karşımıza çıkan örneklerin çoğunda bu türden düşmelerle sıklıkla karşılaşlmıştır. Ancak, gramer kitaplarında eklerin başında meydana gelen ses düşmeleri ile ilgili yeterince ve açık bilgiler verilmemektedir. Sadece ekler ünlü ile biten bir kelimeye eklendiğinde düşme meydana geleceğı söylenmiştir. Bu tür ses düşmeleri, diğerses düşmeleri gibi tesadüfî ve sebepsiz değildir. Yukarıdaki örneklerde en az çabayasası, kolay söyleyiş, estetik kaygılar ve kelimelerin ünlü uyumlarına uygun biçime getirilmesi gibi birçok sebep etkili olmaktadır.

j. +ER EKİYLE TÜRETİLEN FİİLLERDE SES DÜŞMELERİ

Tahir Nejat Gencan; sarı, sıfatından –er ekiyle eylem türerken ikinci ünlünün düştüğünü söyler: *Sar(i)armak*.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz –er ekiyle türetilen fiillerde düşme olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“Üçüncü gün, ikindi vakti cenup tarafı karardı.”

(SK, 13)

“Ama mescidin yanındaki badem ağacının erken açan pembeleri kararıp kavrulmuştu.”

(O, 220)

“Kaybolur hepsi de bir anda kararmakla batı.”

(KGK, 25)

“Vapur Doğu Akdeniz limanlarından birine yaklaştığı zaman ortalık kararmaya başlamıştı.”

(SK, 7)

“Bu tehdide karşı Meftun’un yüzü bir ölü kadar sarardı.”

(Ş, 462)

“Bu haberi duyduğu zaman Osman’ın benzi büsbütün sarardı.”

(SK, 32)

“Sonra sarardılar, belirsizleştiler.”

(Sem, 36)

“Ne iş yaptığını sararken, ne işle geçindiğini öğrenmek istemiştim.”

(YYM, 7)

“Binbaşı, ihtiyar adamın sararmaya titremeye başladığını görerek durdu, kısa bir tereddüitten sonra:”

(YD, 140)

“Adnan, bu konağa kendi getirdiği adamın kovulmasına sararmıs, Hidayet’e dik dik bakıyordu.”

(Üİ, 98)

“Yüzü sararmıs olacaktı ki, dayısı ona dikkatle bakarak soktu:”

(Y, 71)

“Sevgili Felsefe taşı, Simyacı’nın yüzünün sararmışlığını, güçsüzlüğünü ayımsadı.”

(YYM, 44)

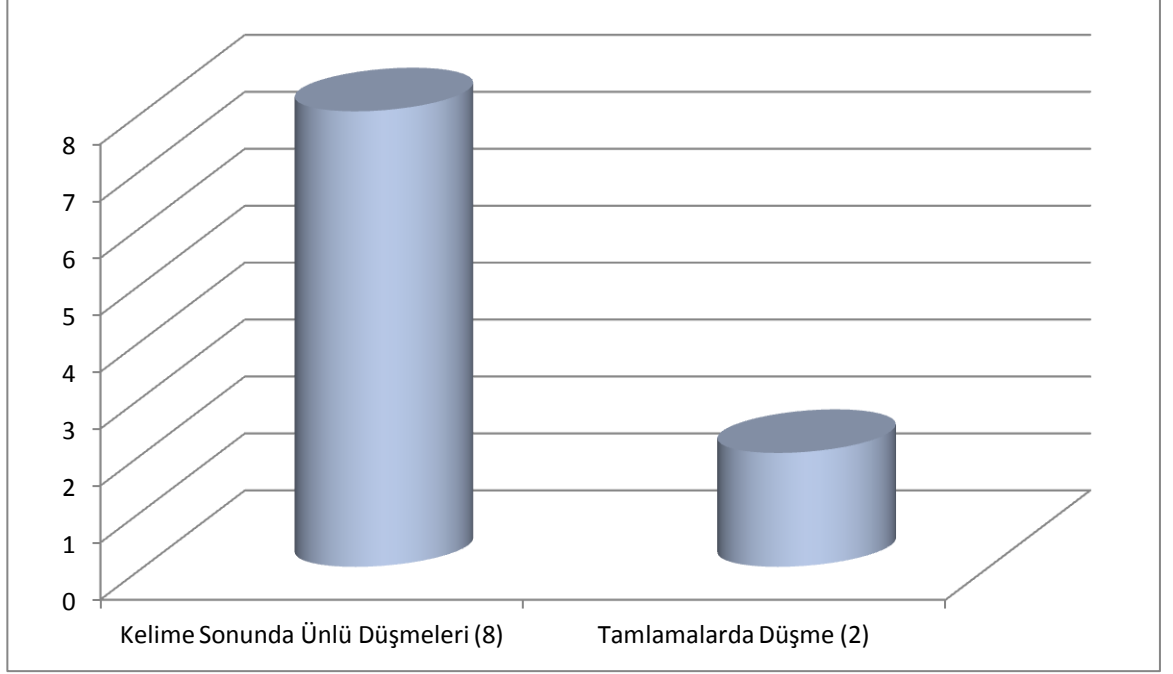
DEĞERLENDİRME:

Bu kategorideki ünlü düşmelerinde isimden fiil yapma eki olan +Ar eki etkilidir. Bu türden ünlü düşmeleri, taranan eserlerde sadece “kara ve sarı” renk adlarıyla ilgili olarak karşımıza çıkmıştır. Her iki kelimenin sonu da ünlü ile bitmekte, ekin ilk sesi ise ünlüdür. Bu nedenle Türkçede iki ünlü yan yana bulunamayacağı için ve ek de kalıp bir ek olduğu için kelimenin sonundaki ünlü düşmüştür. Bu tür ses düşmelerine uğramış başka kelimeler de olabilir.

Mevcut gramer kitaplarında bu tip ünlü düşmelerine sebep olarak genellikle iki ünlünün yan yana gelmesi gösterilir. Bu yaklaşım temelde doğru olmakla birlikte eksiktir. Buradaki ses düşmesi olayının arka planında, iki ünlüyü yan yana getirmeyen başka sebep ve gerekçeler de vardır. Türkçede iki ünlünün yan yana söylenmesi hem kolay söyleyişe uygun değildir hem de estetikten uzaktır. Nitekim “karaarmak ve sarıarmak” kulağa hiç de hoş gelmeyecektir. Dolayısıyla estetik kaygıyı hiç de yabana atmamak gerekir.

3. KELİME SONUNDA ÜNLÜ DÜŞMELERİ (Apocope)

Türkiye Türkçesinde kelime sonunda meydana gelen ünlü düşmelerinin sayısı çok fazla değildir. Taranan eserlerden elde edilen veriler aşağıdaki grafikte özetlenmiştir:

a. ÜNLÜ DÜŞMELERİ

Tahir Nejat Gencan, “düşme” başlığı altında Türkçede köklerin değişmeyeceğini ancak, bazen kelimelerin çekimlerinde ya da türeyişlerinde birer sesin düşebileceğini belirtmiştir.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz kelime sonunda ünlü düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

a.1. Dar Ünlüyü Düşürenler:

Kelime sonunda ünlü düşmelerinden dar ünlüyü düşüren sözcükler aşağıdadır:

“Buraya, şu şimdi yerleşmeğe çalıştığımız şehre neden Demirci dedik **pekey**?..”

(K, 151)

“**Vallah**, **billah**, sen benim kardeşim olmasaydın, ben Samim’e giderdim, apaçık söyledim.”

(*Y, 310*)

“-**Vallah** bilmem?”

(*M, 121*)

a.2. Geniş Ünlüyü Düşürenler:

Kelime sonunda ünlü düşmelerinden geniş ünlüyü düşüren sözcükler aşağıdadır:

“Daha fazla yaklaşmayı göze alamadı, **çarnaçar** uzaklaştı.”

(*İ, 415*)

“Çâr **nâçâr** sofraya oturdular.”

(*JT, 56*)

“Osman beğ **nâçar** kalanı öldürmez.”

(*O, 150*)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde kelime sonu ünlü düşmelerinin örnekleri çok fazla değildir. Taranan eserlerde karşımıza çıkan “*billahi, çare, pekiyi, vallahi*” kelimelerinde rastlanan kelime sonu ünlü düşmesi örnekleri hem sayıca azdır hem de çok yaygın kullanımlar değildir. Bu tür söyleyişler genellikle konuşma diline özgü sıra dışı kullanımlardır. Buradaki ses düşmelerinin sebepleri ise, kolay söyleme eğilimi yani en az çaba yasadır. Burada karşımıza çıkan *nâçâr* sözcüğü ise aktif bir düşme değildir. Kalıplaşmış bir ifadedir.

Aynı kategoride verilen “*pekiyi*” örneği diğerlerine göre farklıdır. Çünkü bu sözcük birleşik kelime yapısındadır. Bu örnekte hem ses hem de kelime kaybı söz konusudur. Buradaki zorluk aynı anda iki ayrı kelimeyi doğru ve kolay söyleyememekle ilgilidir. Dolayısıyla burada da estetik kaygı ön plana çıkmakta ve kelimeyi bir hayli değiştirmektedir.

b. TAMLAMALARDA DÜŞME:

Hanifi Vural ve Tuncay Böler'e göre, belirsiz isim tamlaması kalıbında kurulan birleşik kelimelerdeki tamlanan ekinin düşmesi de son seste ünlü düşmesi olayı içinde değerlendirilebilir: *Alibey köyü* > *Alibeyköy*, *dil bilimi* > *dilbilim*, *dip notu* > *dipnot*, *Edirne kapısı* > *Edirnekapı*, *hücum botu* > *hücumbot*...

Volkan Coşkun ise; bazı kelime birleşmelerinde, kullanım sıklığından dolayı 3. teklik şahıs iyelik ekinin düştüğünün görüleceğini söyler: *Kadıköy* < *Kadı köy+ü*; *şişkebab* < *şiş kebab+ı*; *Paşabahçe* < *Paşa bahçe+si*...

Taranan edebî eserlerde aşağıda verilen örnek cümle dışında tamlamalarda meydana gelen düşme örneklerine rastlanmamıştır:

“Bir yaz akşamı Mühürdar’dan denizi seyrederek **Kadıköy** ...”

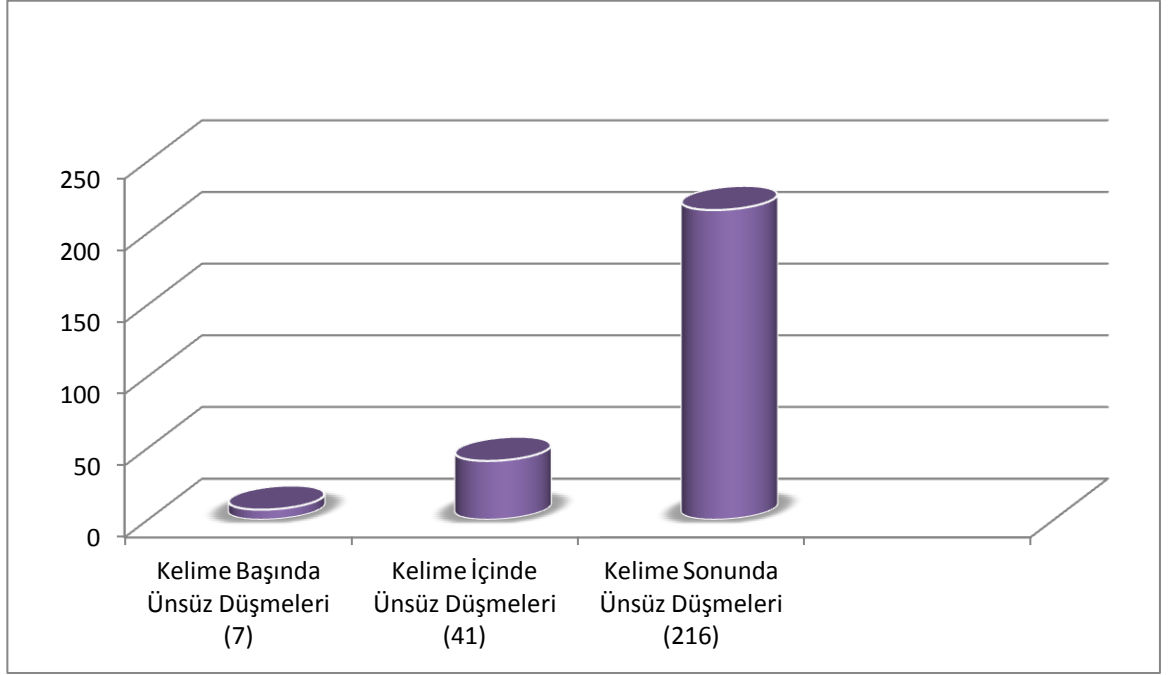
(Y, 61)

DEĞERLENDİRME:

Kadıköyü > *Kadıköy* gibi yapılardaki ses düşmelerinin sebebi, en az çaba yasası, kolay ve estetik söyleyiş olarak ifade edilebilir. Ne var ki bu tür yapıların Türkçeye uygun olup olmadığı konusu dilci ve araştırmacılar arasında tartışmalı bir konudur.

B.ÜNSÜZ DÜŞMELERİ

Taranan eserlerden elde edilen veriler aşağıdaki grafikte özetlenmiştir:

1. KELİME BAŞINDA ÜNSÜZ DÜŞMELERİ (Aphesis)

a. ÜNSÜZ DÜŞMESİ:

Vecihe Hatipoğlu, *ünsüz düşmesi* için sözcükte ünsüzün kaybolması olayını ele alır. Burada sesin düştüğü yer belirli değildir: *Çiftçi > (çifçi)*, *serbest > (serbes)* vb. Ses düşmesi teriminde (*Fr. chute; İng. disappearance; Alm. Scwind, Ausstossung*) (*Derl. Düşme, fonem düşmesi, fonem atımı*) de yine sözcükte bir sesin kaybolması vardır. Ancak, burada ünlü veya ünsüz ayrımı yoktur: (*ısıtma*) < *sıtma*, (*ısıcak*) < *sıcak*, *çift* < (*çif*) örneklerinde olduğu gibi.

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde “*düşme*” terimi içerisinde çeşitli fonetik etkiler altında kelimelerin ön, iç ve son seslerinde bulunan ses veya seslerin düşmesi olayını ele almıştır. *Isıcak > sıcak*, *ısıtma > sıtma*, *umutlu > mutlu*, *dirilik > dirlik*, *ilerile- > ilerlemek*, *oyuna- > oynamak*... Ses düşmesi teriminde de; kelimelerin ön, iç ve sonlarında bulunan seslerden birinin, çeşitli etkenlerle yitirilmesi olayı tanımını vermiştir. Bunlar ön ses düşmesi, iç ses düşmesi ve son ses düşmesi diye gruplandırılabilir:

ısıcak > sıcak, ısıtma > sıtma, uyukla- > yukla- «uyumak, uyuklamak», dirilik > dirlik, ilerile- > ilerle, aşıla- > aşla-, oyuna- > oyna-; küçükük > küçücük.... Korkmaz'a göre “*düşme*”de birden fazla ses düşebilirken, ses düşmesinde tek bir sesin yitilmesi olayı vardır.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz kelime başında ünsüz düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“Ben, Ede Balı, ıldızlara varacak gidecek yolu bildim.”

(O, 94)

“Ver ki, Oğuz’lar ıldızlara gitsin.”

(O, 95)

“O hâlde gelin imdi Hz. Peygamber’in getirdiği din için, Allah’ın emrettiği gaza-yı mübîn için...”

(ŞS, 34)

“İmdi; ben, Kayı beği Osman sana derim ki, ben, önce Kulacahisar’ı alayım, sen bana onu tanı.”

(O, 171)

“-“Babam Ertuğrul bey gazi yoldaşı Samsa çavuşum; hâlâ at koşturan, yay geren, kılıç uran Samsa çavuşum; baba bildiğim Samsa çavuşum.”

(O, 197)

“Koman yiğitlerim; yurtlarında urun.”

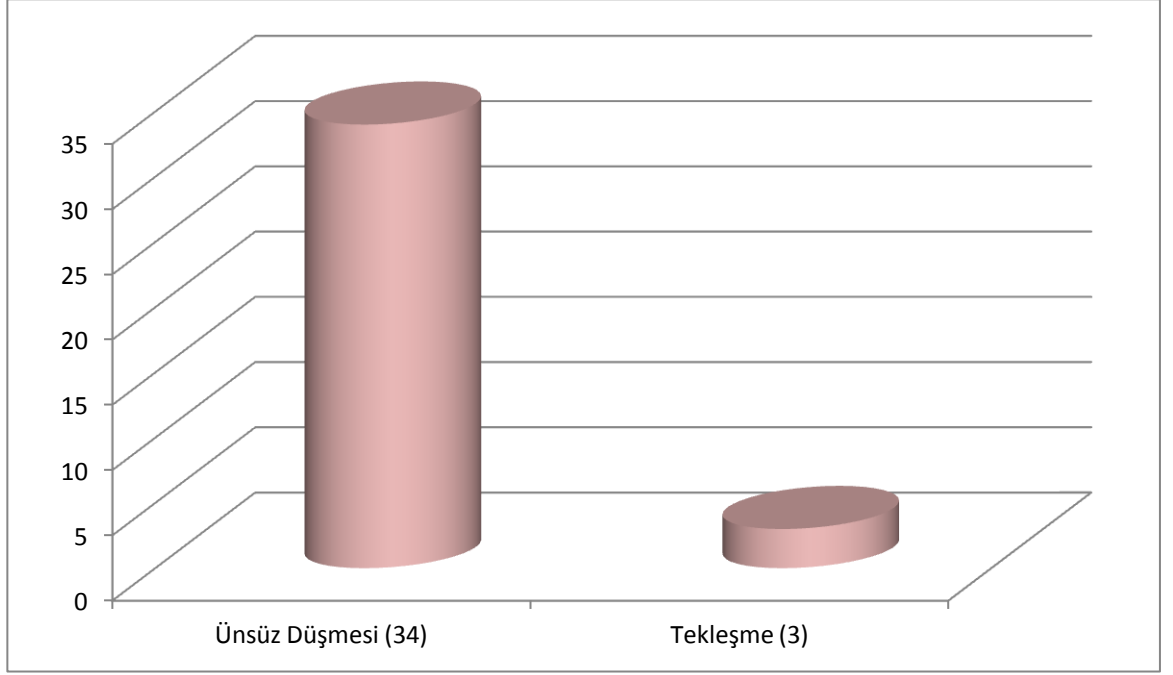
(O, 202)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde kelime başı ünsüz düşmelerine çok sık rastlanmaz. Yazı diline yansımış çok fazla örnek de yoktur, ancak konuşma dili ve ağızlarda; akıcı, sızıcı ve yarı ünlü (y, ğ) sesler kolaylıkla eriyebilir. Gramer kitaplarında da kelime başı ünsüz düşmeleri ile ilgili bilgi verilmemiş ve örnekler de yer almamıştır. Taranan eserlerden sadece *Osmancık* ve *Şah ve Sultan* adlı romanlarda “*şimdi, yıldız, vur-*” gibi altı kelime başı ünsüz düşmesine rastlanmıştır. Bu örnekler de ağızların diyaloglara yansımaları olup arkaik yapılarıdır. Dolayısıyla bu tür ünsüz düşmelerini tespit etmekle birlikte bu örnekleri Türkiye Türkçesi için kurallı ünsüz düşmeleri kabul edemeyiz.

2. KELİME İÇİNDE ÜNSÜZ DÜŞMELERİ (Syncope)

Türkiye Türkçesinde kelime içinde meydana gelen ünsüz düşmelerinin sayısı çok fazla değildir. Taranan eserlerden elde edilen veriler aşağıdaki grafikte özetlenmiştir:

a. ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Vecihe Hatipoğlu, *ünsüz düşmesi* için sözcükte ünsüzün kaybolması olayını ele alır. Burada sesin düştüğü yer belirli değildir: *Çiftçi* > (*çifçi*), *serbest* > (*serbes*) vb. İç ses düşmesi teriminde (*Fr. syncope; İng. syncope; Alm. Inlaut*) ise sadece sözcüğün içinde meydana gelen düşmeleri örnekler: (*arслан*) > *aslan*, *serp-* > (*sep-*), *çift* > (*çit*) örneklerinde olduğu gibi. Ses düşmesi teriminde de yine sözcükte bir sesin kaybolması vardır. Ancak, burada ünlü veya ünsüz ayrımı yoktur: (*ısıtma*) < *sıtma*, (*ısıcak*) < *sıcak*, *çift* < (*çif*) örneklerinde olduğu gibi.

Berke Vardar, “ses düşmesi” tanımında; bir ses ya da ses öbeğinin sözcük başında, içinde ya da sonunda söylenmez olmasını kabul eder. Yani, bir veya birden fazla ses kaybolabilir. İç ses düşmesi [*Alm. Synkope, Ausstossung*] [*Fr. syncope*] [*İng. syncope*] teriminde sözcük içindeki bir sesin kullanılmaz olmasından bahseder. Burada

kullanılmayan ses tek bir birimdir ve ünlü veya ünsüz olabilir. (Ör. arslan iç ses düşmesiyle aslan olmuştur.)

Süer Eker'e göre, ünsüz düşmesi de, sözcüğü oluşturan ünsüzlerden birinin düşmesidir. Bu ses olayı; ünsüzün düştüğü yere göre, sözcük başında (afesis/prosioposis), içinde (sinkop) ya da sonunda (apokop) görülebilir.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz kelime ortasında ünsüz düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

a. 1. Kelime Gövdesinde Düşme:

Kelime içinde ünsüz düşmelerinden kelime gövdesinde meydana gelen düşmeler aşağıdadır:

“Savaş meydanlarında, askerlerinin başında, sarayında adamlarına hükmederken Mehdi-i Zaman, Kible-i Âlem Şeyh İsmail olmaktan öte bir **arslan**, bir kurt, bir Haydar-ı Kerrâr olan Şah, o gece Taçlı'nın nazarında bir kediden farksızdı sanki.”

(*ŞS, 102*)

“Aman **aslanım**, benim öyle yağlı müşterilerden olmadığımı bilirsin.”

(*SK, 65*)

“Seniha, salonun diğer bir köşesinde arkadaşlarından iki genç kızla biraderinin dostlarından iki genç adam ve yeni evlenmiş bir hanımdan **bilesik** bir grup ortasında büyük halasının torunu Hakkı Celis'in kendisine okuduğu şiirleri dinler görünüyordu.”

(*KK, 23*)

“Ee, **sona** nidecen?”

(*KA, 191*)

a. **2. Eklerde Düşme:**

Kelime içinde ünsüz düşmelerinden eklerde meydana gelen düşmeler aşağıdadır:

“Önemli olan bu şehrin bizi kabul etmesi, sevmesi, **annıyosun?**”

(İs, 148)

“O zaman **böylemidim** ben?”

(Üİ, 23)

a. **3. Kelime Birleşmelerinde Düşme:**

Kelime içinde ünsüz düşmelerinden kelime birleşmelerinde meydana gelen düşmeler aşağıdadır:

“Yabancıyı olduğum dünyanın bu sayılı kalabalık kentinde bir haftadanberi ilk o gece **bibasına** kalmıştım.”

(YYM, 5)

“Seni öyle bir yalnızlık ülkesine götüreceğim ki, orda yalnızlığıyla **bibasına** kalıp benim dönüşümü bekleyeceksin.”

(YYM, 58)

““O da doğru,” dedi, “inşallah azıcık değil de **bıcok bıcok** güleceğimiz günler de gelir.”

(KA, 142)

“Gönlümce **bikaç** içkili yer buldum.”

(YYM, 5)

“**Bikez** de küçük bir kuzey ülkesinin başkentindeki bir uluslararası toplantıda gördüm Tülsü’yü.”

(YYM, 9)

“**Bitek** masa kalmıştı boş.”

(YYM, 6)

“**Bitek** kişi arıyorum ki, bana, gücüme inansın...”

(YYM, 22)

“**Bisüre** öyle kaldı.”

(YYM, 16)

“Her çocuğundan **bisürü** torunu vardı, hepsinin de eli ekmek tutmuştu.”

(YYM, 147)

“Sanki yüreğime giden anadamar ya da beynimin anasinirlerinden biri, bilemediğim **bisey** işte.”

(YYM, 31)

“-İyiyim, **bişeyim** yok...diye yanıtladı Simyacı.”

(YYM, 48)

“**Biyandan** fotoğraf çekilirken, biyandan sorulara yanıtlar veriyor, buyüzden de zihni karışıyordu.”

(YYM, 101)

“Söz verdiğim zamanda size yazamadığım için yüreğimin ***biverinde*** tedirginlik duyuyorum.”

(YYM, 127)

“Dünyanın bilmediğim ***biverinde***, bilmediğim bir adreste yaşayan, beni bekleyen bilmediğim bir kadındır Tülsü.”

(YYM, 8)

“Yabancılığımı yüzüme çarpan ***hiçbisey*** yoktu.”

(YYM, 6)

“-***Hicbiseyim*** yok.. dedi.”

(YYM, 11)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde kelime ortasında meydana gelen ünsüz düşmeleri için çok çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Ancak, yapılan tanımlarda bir kavram kargaşası mevcuttur. Genellikle *ses düşmesi*, *iç ses düşmesi*, *düşme* şeklinde karşımıza çıkan bu tanımlamalarda tam olarak kelime ortasında meydana gelen ünsüz düşmesinin sebepleri açıklanmamıştır. Verilen örnekler de çoğu zaman ünlü ve ünsüz düşmelerini aynı anda açıklamakta, ünsüz düşmesine değinilen kısımlarda ise kelime başı, ortası ve sonu şeklinde bir karışıklık mevcuttur. Oysaki kelimelerde meydana gelen ses düşmelerinin sebepleri çok çeşitlidir. Düşen seslerin baş, orta veya sonda olmalarının sebepleri bile farklı farklıdır.

Ses düşmeleri, hem konuşma hem yazı dilinde meydana gelirler. Ancak, konuşma dilinde meydana gelen düşmeler bazen yazı diline de yansiyabilir. Birçok kitapta tespit ettiğimiz “*bir*” sözcüğünün diğer kelimelerle birleşirken meydana getirdiği düşmenin sebebi dildeki en az çaba yasasıdır. Ayrıca *r* ünsüzü titretilen bir sestir ve telaffuzu zordur (İlhan 2009, 54). Bu nedenle genellikle konuşma dilinde karşımıza çıkan bu düşme, yazı diline de yansımıştır. Yine, “arlan” sözcüğünde meydana gelen *r* sesinin düşmesinin sebebi de aynıdır. Aynı şekilde ağızlarda görülen birçok ses düşmesi taradığımız eserlerde

de karşımıza çıkmıştır. Yukarıda yer alan “*böylemidim, anniyosun, sona vb.*” örnekler bunlardandır. Bu düşmelerin sebebi de kolay söyleme eğilimidir. Bu tür örnekleri Türkiye Türkçesi için standart ünsüz düşmeleri kabul edemeyiz.

Halk ağzındaki kelimelerden bazıları, taradığımız kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Bu kelimelerde meydana gelen ses düşmelerinin sebebi de kolay söyleme eğilimidir. “*n’apsın, nasolsa, nen, netçekmiş, neyinen*” örneklerinde halk dilinin söyleyiş özelliklerini görmek mümkündür. Özellikle, içerisinde y sesini bulduran kelimelerde y sesinin yarı ünlü olması ve erimeye daha müsait bir ses olması da etkili olmuştur. Burada da estetik kaygının etkili olduğu açıktır.

b. TEKLEŞME:

Hanifi Vural ve Tuncay Böler, dilimizde asli olarak aynı cinsten iki ünsüzün yan yana bulunmayacağını, ancak bir takım ekleşme, birleşme, türetme gibi ses olayları sonucu aynı cinsten iki ünsüzün yan yana gelebileceğini belirtirler. (*belli, elli, yassı, anne, gömme, ıssız gibi*). Bu yüzden dilimize başka dillerden geçmiş bazı kelimelerde rastlanan iç ve son sesteki aynı cinsten iki ünsüzden biri düşer; bu olaya **tekleşme** adı verilir. Tekleşme daha çok Arapçadan Türkçeye geçen kelimelerde görülür. **İç Seste Tekleşme:** *ekki > ikki > iki, ottuz > otuz, tokkuz > dokuz, ar. amma > ama, Ar. askeriyye > askeriye, ar. edebiyât > edebiyat, Ar. evvel > /evel/, Ar. kassāb > kasap, Ar. kerre > kere ... Buna karşın: kubbe, müddet, hatta, cadde...* **Son Seste Tekleşme:** *Ar. dürr > dür, Ar. fenn > fen, Ar. hadd > had “sınır,uç”, Ar. hakk > hak, Ar. hiss > his...* Ancak düşen bu sesler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında veya birleşme sırasında yeniden ikizleşirler: *dür+ü > dürrü, hac+a > hacca, had+inden > haddinden, hak+ımız > hakkımız, his+olunmak > hissolunmak, ret-etmek > reddetmek, sır+ını > sırrını, tıp+ın > tıbbın vb.* **Volkan Coşkun**'a göre; bazı kelimelerde aynı olan iki ünsüzden biri düşebilir. Dilde akıcılığı sağlamak için gerçekleştirilen bu ses olayına *tekleşme* denir. Tekleşme hadisesinde, aynı olan iki ünsüzden önde olanı düşer: *ama < Ar. amma:; hamal < Ar. hamma:l; kına < Ar. hinna:; hamam < Ar. hamma:m; kere < Ar. kerre; kasap < Ar. kassa:b; keten < Ar. ketta:n; kapan < Ar. kabba:n; çile < Far. çille.*

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz tekleşmeye uğramış ünsüz düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“Son günlerde çok arttı cüreti.”

(Y, 91)

“Esek gibi! Niçin?”

(İ, 56)

“Haa: ‘zalim’ yerine ‘zalım’ diyen, dili eşekarısı tarafından sokulmuş bir herifi be!”

(İs, 143)

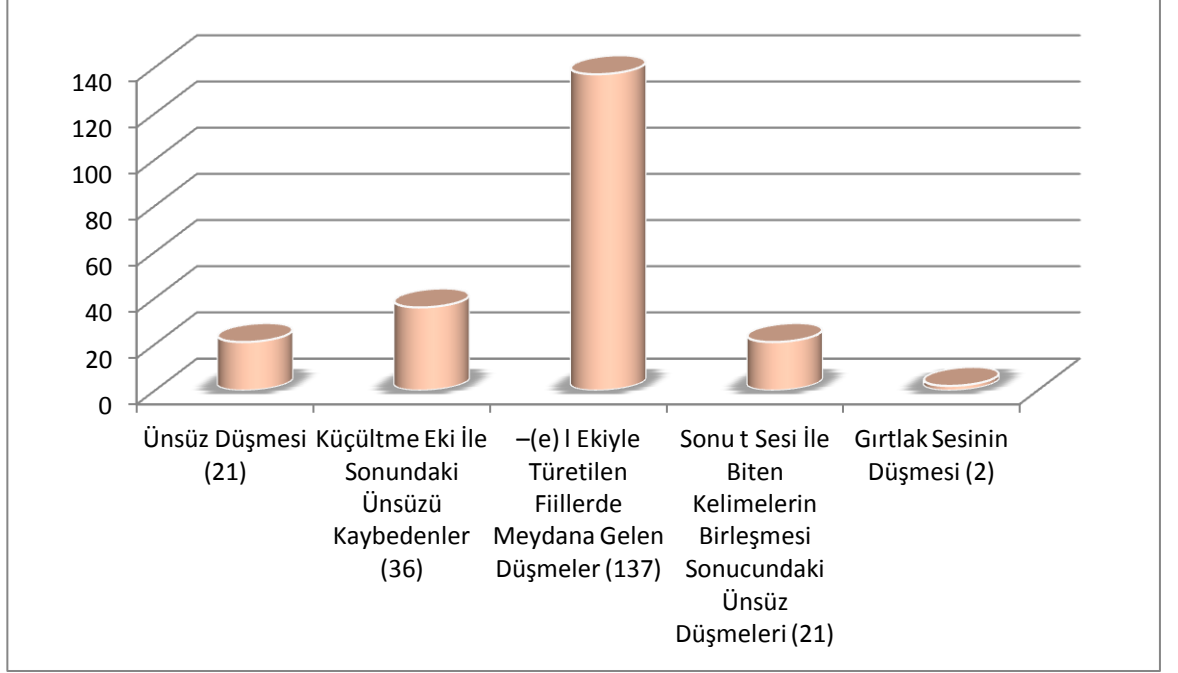
DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde aynı kelime içinde yan yana iki ünsüz bulunmaz. Aynı cinsten iki ünsüz yan yana gelmişse, burada köklerin eklerle genişlemesi söz konusudur. Yabancı dillerden dilimize geçmiş olan ikiz ünsüzlü kelimelerde ise *tekleşme* meydana gelebilir. Tekleşme eğilimi dilde kolay söyleyişe de imkân sağlar. Yukarıdaki “*eşekarısı*” kelimesindeki tekleşmenin nedeni de budur. İki kere üst üste *ş* sesini çıkarmak telaffuzu zorlaştırır. Bu nedenle seslerden birisi düşmüştür. “*cüret*” kelimesinde de bu geçerlidir. Titrek bir ses olan *r* sesini iki kere söylemek oldukça zordur.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde rastlanan *ekki > ikki > iki, ottuz > otuz, tokkuz > dokuz, amma > ama, askeriyye > askeriye, edebiyât > edebiyat, evvel > /evel/, kassâb > kasap, kerre > kere, dürr > dür, fenn > fen, hadd > had hakk > hak, hiss > his* gibi örneklerde orijinal şekillerine nispetle bir ses düşmesi yaşandığı gözlenmektedir. Ancak, düşen bu sesler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında veya birleşme sırasında yeniden ikizleşirler: *dür+ü > dürrü, hac+a > hacca, had+inden > haddinden, hak+ımız > hakkımız, his+olunmak > hissolunmak, ret-etmek > reddetmek, sır+ını > sırrını, tıp+ın > tıbbın* vb. Bu ses düşmelerinin veya türemelerinin sebebi, genelde estetik kaygıdır. Çünkü, bu durum, dilde akıcılığı sağlar. Türkiye Türkçesinde “*çille, kubbe, müddet, hatta, cadde*” gibi yapılarda çift ünsüzü bulunması da estetik kaygıyla izah edilebilir.

3. KELİME SONUNDA ÜNSÜZ DÜŞMELERİ (Apocope)

Türkiye Türkçesinde kelime sonunda meydana gelen ünsüz düşmeleri çok çeşitlidir. Taranan eserlerden elde edilen veriler aşağıdaki grafikte özetlenmiştir:

a. ÜNSÜZ DÜŞMESİ:

Vecihe Hatipoğlu, *ünsüz düşmesi* için sözcükte ünsüzün kaybolması olayını ele alır. Burada sesin düştüğü yer belirli değildir: *Çiftçi* > (*çifçi*), *serbest* > (*serbes*) vb. Ses düşmesi teriminde (*Fr. chute; İng. disappearance; Alm. Scwund, Ausstossung*) (*Derl. Düşme, fonem düşmesi, fonem atımı*) de yine sözcükte bir sesin kaybolması vardır. Ancak, burada ünlü veya ünsüz ayrımı yoktur: (*ısıtma*) < *sıtma*, (*ısıcak*) < *sıcak*, *çift* < (*çif*) örneklerinde olduğu gibi.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz kelime sonunda ünsüz düşmeleri olan cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“Turistler de anluyo, kolaylık oluyo o zaman.”

(*İs*, 52)

“ ‘Çok seviyorsan git al kızı, aslan gibi adamsın, seni sevdiğine, seçtiğine göre vardır bi bildiği’ mi derdi acaba?”

(İs, 145)

“Papaz hepsini bi coşturdu, bi coşturdu.”

(KA, 112)

“Bi şeyler yapıp etmek isteriz, çünkü bunun gerektiğine inanırız.”

(KA, 326)

“Bi tokat daha indirdim, bi, bi daha.”

(Üİ, 277)

“Bak Hasret kulum, sen cehennemliksin, kızın telefonunu aldın ya, ben de senin cezanı veriyom,’ diyo son nefesimde töbe töbe!...” diye inledi.”

(İs, 403)

“Şu hani bazen televizyonda gösteriyolar, polis üniversitede gösteri yapanları döverken, gençler parmaklarını çatal gibi yapıyorlar ya; işte onun gibi, basbayağı V anam, işte ondan iki tane yan yana koyuyosun bir çift V ediyo; dabılıuuu diye okunuyo.”

(İs, 52)

“Emme düşünmek para etmiyo.”

(KA, 211)

“Onu bir kez tanıyan artık onsuz olamaz, beni şu dünya yolunda onsuz koma, beni Havva’sız bırakma.”

(L, 202)

“Bu defa işin aslını bilen dört kişi, öbürlerine vakit **komadan** başta İmam Hâşim Efendi olmak üzere:”

(KA, 147)

“Elimden geleni ardına **komayacağım**.”

(L, 51)

“Babam mı böyle **komuş** adını yoksa Bizans’tan herifin biri mi bilemem.”

(K, 263)

“Biraz yemek **komuyorsun?**”

(S, 122)

“**Mamafi** büsbütün dargın değildi, karı- koca eskiden ne kadar konuşuyorlarsa yine o kadar konuşuyorlardı.”

(M, 185)

“Bir de 100 numara diyenler var ama bu biraz şey, yani ne bileyim, biraz şey **oluvo** 100 numara...”

(İs, 52)

“O nasıl söz Dursun Fakı? Ben sana **nası** küserim?”

(O, 80)

“Yapayım ya, **nası** iyi olacağını ben de bilmen.”

(KA, 113)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde kelime sonunda ünsüz düşmelerine çok sık rastlanmaz. Genellikle konuşma dilinde ve ağızlarda meydana gelir. Taradığımız eserlerin diyalog kısımlarının kitaba aktarıldığı yerlerde telaffuz zorluğunu önlemek amacıyla kelimelerin

sonlarında ünsüz düşmeleri meydana gelmiştir. Özellikle telaffuz zorluğundan dolayı çıkarılması zor olan *r* sesi kelimelerin sonunda düşmüştür. Ayrıca *l* sesi de kelimelerin sonlarında düşmüştür. *h* sesi de gırtlak sesi olması ve kolaylıkla düşme eğilimi göstermesi nedeniyle düşmüştür. Örnek cümlelerde geçen “*anlıyor, bir, diyor, ediyor, etmiyor, koy-, mamfih, nasıl, oluyor*” kelimelerindeki ünsüz kayıplarını Türkiye Türkçesi için kurallı ünsüz düşmeleri olarak kabul edemeyiz. Estetik kaygı yine burada da karşımıza çıkmaktadır.

b. KÜÇÜLTME EKİ İLE SONUNDAKİ ÜNSÜZÜ KAYBEDENLER:

Tahir Nejat Gencan, **-cik (-cek)**, **-rek** ekleriyle küçültülen adların sonlarında **k** varsa düşeceğini belirtir: *Küçük(k)cük, ufa(k)cık...*

Zeynep Korkmaz, *ünsüz düşmesi* teriminde bu konuyu değişik bir bakış açısıyla ele alır: Kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste *r, n, l, f* gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile *y, g, ğ, k, h* gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayı: *büyük+çek > büyücek, alçak+cık > alçacık, ufak +rak > ufarak...*

Hanifi Vural ve Tuncay Böler'e göre, Türkçede genel olarak küçültme (-cık / -cük, -cAk) ve karşılaştırma (-rAk) bildiren eklerin eklendiği tabanlardaki ön ve art damak ünsüzleri (/k/, /k/) düşmektedir. Bu düşüşte, kelimelere eklenen eklerle aynı /k/, /k/ seslerinin bulunması yüzünden söyleyişte bir sesin tekrarından kaçınma, kolay söyleme eğilimi, dolayısıyla en az çaba kuralı etkili olmuştur: *alçak+cık > alçacık, ayak+cık > ayacık, büyük+çek > büyücek* "biraz büyük, büyüğe yakın", *büyük+rek > büyürek...* Bazı kelimelerden fiil türetilirken damak ünsüzlerinin düştüğü görülür: *alçak > alçal-, büyük > büyümek, gevşek > gevşemek, küçük > küçülmek, soğuk > soğumak, ufak > ufal-, yumuşak > yumuşa-, yüksek > yüksel-* gibi.

Bu konuda hemen hemen aynı bilgileri veren **Fuat Bozkurt** ise şunları söyler: *İşçi elindeki küçücek kabı attı. Büyücek bir kova aldı. Çabucak sokağa çıktı. Ufacık taşların ayağına batmasına aldırmadı bile.* Koyu yazılı sözler **-cek** eki almışlar. Ama bunların kökleri nasıl? *küçük, büyük, ufak, çabuk*

Bir değişim seziyor muyuz?

Türkçede ünsüz düşmesi birkaç değişik durumda görülür.

Küçültme bildiren üç biçimbirimin eklendiği köklerdeki ön damak ve art damak k sesleri yiter. Sözcüklere eklenen biçimbirimlerde de sözcüklerde de k sesi bulunur. Bu yüzden söylenişte ses yinelemesi bırakılır. Kolay söyleme eğilimi etkili olur.

–**cek (-cak)**: *büyücek* (büyük+cek), *çabucak* (çabuk+cak), *ılıcak* (ılık+cak), *sağlıcak* (sağlık+cak)

–**cik**: *küçücük* (küçük+çük), *ufacık* (ufak+cık), *ayacık* (ayak+çık), *yanacık* (yanak+çık), *yumuşacık* (yumuşak+çık), *alçacık* (alçak+çık), *sıcacık* (sıcak+çık), *toparlacık* (toparlamak+çık)

–**rek**: *ufakrak* (ufak+rak), *küçürek* (küçük+rek)

Ömer Demircan, *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri* adlı kitabında ses düşmelerini sebepleriyle birlikte açıklamıştır: Kimi ekler kimi köklerle birleşirken kökün son sesi düşmektedir: *alçak*: *alça-rak*, *küçük*: *küçü-rek*, *ufak*: *ufarak*, *ılık*: *ılıcık*... Ayrıca *Ses Dizimi* adlı eserinde de şu bilgileri verir: Kimi ekler kimi kök / taban ile birleşirken, oluşan ünsüz dizisi hecelemeğe aykırı ise tabanın son ünsüzü düşebilir. Burada söz konusu olan küçük boyutlara gönderme yapan ve /K/ ile biten taban ile, ona eklenen küçültücü – **cIk**, **-cAk**, **-rAk** gibi eklerdir. Clauson (1972: 129)’a göre isi-: **isiğ** > ısığ.cak > sı.cak > sıcağ.cık > sı.ca.cık, ..., biçiminde, aşırı genellemeye götüren bir açıklama, ama Erdal (1991)’e bakılırsa bir yanlısamadır. Küçük > (Clauson ‘kiçik’) küçül, alçak > alçal, ... ilişkisinden yola çıkılırsa eski Türkçede *küç, *alç-, ... gibi bugün kullanılmayan köklerinden söz etmek gerekir. O zaman türetme küç-ük, küç-ül biçimindedir. Öteki örneklerde değişim doğruysa, pekiştirme vurgusu ve geçiş zorluğundan /k/’nın önceki ünlüye eklenmeyip (>ğ) ye dönüşerek silindiği,. (**küç**’ten, ‘azı.cık’ benzeri bir ünlü türeme işlemi ile: küç-ü > -cük biçiminin oluştuğu) ileri sürülebilir.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz küçültme eki ile sonundaki ünsüzü kaybeden cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“**Alçacık** bir sesle Âdem’ine bir şeyler anlatıyordu.”

(L, 91)

“**Alçacık** dallardan birini kendisine doğru çekti.”

(L, 219)

“Hiç unutmam, **büyücek** bir zafer olmuş da nasib,”

(S, 449)

“**Büyücek** kahvesinin, masaya diktiği mumun oynak ve canlı hâle getirdiği loşluğunda tam bir mağara adamı gibiydi.”

(KA, 81)

“Lütfigiller **büyücek** bahçelerinin anayola açılan kapısından işlerlerdi.”

(Sem, 49)

“**Küçücük**, ortalıkta kayboluvermiş denecek kadar küçük hayatının etrafında o kadar çok ve mânasız şeyler uydurulmuştu ki...”

(AER, 35)

“Reis Bey üstündeki odada uyuyan **küçücük** ve annesiz kızlarının güzel günler göreceğini düşünerek kendini uykuya bıraktı.”

(KA, 391)

“Aynı adam, anadili kürtçe’yi bile okuyup yazamayan bir anneyle, ilkokul mezunu işçi bir babanın yedinci çocuğu olarak Adana’nın bir köyünde doğup, **küçücükken** okumak için tek başına İstanbul’a gelmiş ve hayatı mücadeleyle geçmiş biri.”

(İs, 12)

“Asım bu sözlerin altında bir **ufacık** fırtına olduğunu anlıyor, ancak bunun mahiyetini takdir edemiyordu.”

(M, 34)

“Oturduğu sandalyenin üzerinde doğrulmuş, gözlerini bile kapamayarak öyle düşünüyor, **ufacık** saç demeti gözünün üstüne düşmüş, onu bile kaldırmıyordu.”

(M, 111)

“Yazgıya kafa tutan insan bu kadar mı **ufacık**?”

(L, 344)

“**Yumusacık**, hafif bir çeviklik.”

(O, 46)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde kelime sonunda meydana gelen ünsüz düşmelerinden birisi de küçültme ve karşılaştırma eklerinin meydana getirdiği düşmedir. Örneklerdeki “*alçak, büyük, küçük, ufak, yumuşak*” kelimelerine gelen küçültme eklerinin ilk harfi de k veya r olduğu için burada ünsüzler üst üste gelirler. Türkçede aynı hecede iki ünsüz yan yana gelemeyeceği için ünsüzlerden birisinin düşmesi gereklidir. Özellikle küçültme eklerinde de bu kelimelerde de bir art damak sesi olan *k* bulunduğu için sesler üst üste gelir. Burada bir *kakofoni* oluşur. Bunu önlemek adına dil, kolay söyleyişi ve estetiği tercih eder ve kelimenin sonundaki *k* sesini düşürür. Burada ayrıca ekin ilk ünsüzünün tonlulaşması vardır. Bütün bu ses kayıpları, bütüncül olarak ancak estetik kaygı ve duygularla açıklanabilir.

c. +(E)L EKİYLE TÜRETİLEN FİİLERDE MEYDANA GELEN DÜŞMELER:

Tahir Nejat Gencan, bazı fiillerde meydana gelen ses düşmelerini de şöyle açıklar: *Ufak, yüksek alçak, küçük...* sözcüklerinden –(e)l ekiyle eylemler türerken sonlarındaki k’ler düşmüştür: Ufalmak, yükselelim...

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz –(e)l ekiyle türetilen fiillerde meydana gelen cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“Alcalan, ikili, üçlü fısıltılar ve mırıltılar hâlini alan konuşmalar şimdi yine o cesur, perdesi yüksek konuşmalara dönmüştü.”

(KA, 51)

“ “Gene yerim, içirim!” diye söylendi, gezdi; lakin günden güne mutfağın şerefi alçaldı, şaşaaası söndü, neşesi kırıldı.”

(İBY, 124)

“Haykırmak ihtiyacında olduğu halde alçaldığı için boğulan sesiyle:”

(Y, 49)

“Güneş iyice alçalıp ufka yaklaşınca.”

(L, 165)

“Ata Molla’nın insanlarla münasebeti ince hesapların, kulağa fısıldanan telkinlerin, sırasında doğrulup vurmak için alçalısların münasebetiydi.”

(MB, 41)

“Güneş altın denizden alçalıyor.”

(KGK, 43)

“Ne alçalma!”

(GH, 40)

“Sesin bir perde alçalmasından, heyecanın...”

(Y, 23)

“İstanbul üzerinde alçalmaya başlayan THY uçağında, şehre kesin dönüş yapan bir yolcu vardı.”

(İs, 1)

“Uçak alçalmaya başladığı için kemerlerin bağlanması, koltukların dik duruma getirilmesi ve masaların kapatılması gerektiği, o sırada sanki gülümsemekten ağzı yırtılmış gibi konuşan bir kadın sesi tarafından önce Türkçe anons edildi.”

(İs, 2)

“Düşeceğini sandığı kırlangıç, gökyüzünde uçarken uçarken oklamasına alçalmıs, gelip tam Piyer l’Ermit’in göğsüne vurmuştu.”

(K, 38)

“Alçalmıs gök, boz bulanıktı.”

(KY, 180)

“Ay ancak biraz daha alçalmıştı.”

(AER, 95)

“ “Ah mümkün mü Belgin Hanım, ben de şimdi...” dedikten sonra sesini alçaltıp, fısıldayarak ekledi:”

(İs, 122)

“Sonra sesini alçaltıp gözünü etrafındakilerin üzerinde teker teker gezdirerek:”

(SK, 75)

“... “Şimdi zaman biziz! Kimi kaldırırsak yücelir, kimi alçaltırsak alçalır!”

(ŞS, 56)

“Bu ayı büyültüp küçülten, bu milyonlarca yıldızı ve bizi yaratan Allah adına yemin ederim ki, biz hain değiliz, biz yaşamanın, ayakta kalmanın tek yolunu keşfetmiş bulunuyoruz.”

(KA, 64)

“Fakat insanların işiyle âlakam eksildi.”

(MB, 101)

“Vakıa hiçbir şey öğrenmiyorlar idiye de evden gailelerinin eksildiği ne devlet.”

(M, 20)

“Bu illet ebediyen eksilecekti hayatından.”

(İ, 70)

“Aramızda hangimiz eksilirse eksilsin, kalanlar aynı ıstırabı duyacaktır.”

(KY, 139)

“-Lakin artık hastalık gün günden eksiliyormus, bugüne kadar hararet hiç düşmez ve bir karar devam ederken, bugün yarım derece kadar düşmüş.”

(M, 159)

“Halil alçak sesle, fakat hırsı eksilmeden.”

(KA, 301)

“Ahdiye'nin yetimliği, sabâveti [çocukluğu] müddetinde âilenin servet-i asliyesi eksilmek şöyle dursun; Dilşinâs'ın iktisat ve tasarrufu semeresiyle arttıkça artmış bile.”

(JT, 21)

“Artması veya eksilmesi, kemali veya zevali de olabilirdi.”

(ŞS, 184)

“dünden bugüne çektiklerin eksilmesi dedi yağmur bana”

(YK, 13)

“Ruhuna rahmet Bay Koca; Allah’ın rahmeti üstünden eksilmesin.”

(O, 222)

“Ölmezbey’in Bey Damı’nda güle konuşa geçen takazalarla şakalarla dolu ama saygısı kıl payı eksilmeyen kış gecelerini.”

(K, 159)

“Dalgınlaşmayan, aksine, dudaklarından eksilmeyen gülümseyişi genişleyen ve canlanan Kumral Abdal’dı.”

(O, 89)

“Geldi, bilinecek olan bilinmezin kesilip eksilmeyen, bitmeyen tükenmeyen bilgisine erişti.”

(L, 26)

“Hiss-i milliyeti sağlamdır onun, eksilmez.”

(Sa, 198)

“Halindeki vahşilik de günden güne eksilmis, bilakis çok ehli, bir fino gibi sadık ve neşeli olmaya başlamıştı.”

(İBY, 20)

“ ‘Hürriyet’, ‘istibdat’, ‘mesail-i mühime-i dahiliye’, ‘buhran-ı malî’, ‘meşrutiyet’ kelimeleri dilinden eksilmiyor, arkadaşlarıyla uzun, ciddi, münakaşalar ediyor; onlara, girip çıktığı muhitlerde dinlediği şekilde, bir gün Hersek meselesinin, bir gün şimendifer işinin tefsirlerini yapıyor, şunun bunun aleyhinde atıp tutuyordu.”

(MB, 77)

“Eksilmiyordu hâlâ.”

(L, 212)

“Evvelâ Kâzım Bey yeni mesleğinden nefretini eksilte eksilte sifıra kadar indirdikten sonra bu mesleğe muhabbetini yavaş yavaş arttırmaya başlamıştır.”

(JT, 239)

“Allah onları başımızdan, himmetlerini ruhumuzdan eksiltmesin babacım!..”

(ŞS, 12)

“Daha o zamanlar vizitelerine beş lira, on lira alan doktorlar, benim, bilmediğim tıp terimlerini bulmak için beş altı lügat karıştırarak üç günde yaptığım bir tercümeyle verdikleri bu iki buçuk lirayı bile çok görürler, eksiltmeye çalışırlardı.”

(SK, 70)

“Sonra gözler büyüdü, büyüdü, küçüldü, ölmüştü.”

(YÖ, 68)

“Sonra yine daraldı, yine küçüldü, yine bir tek oldu.”

(K, 10)

“Yahut bir ucu beş asır önceden, bir ucu bugünkü dünyadan, bir ucu memleketten, bir ucu - gittikçe daha küçüldüğü için telkin şansları artan – muhitinden yağın tesirler onun ruh köklerine işleyebilir ve bana dâvamı kaybettirebilir.”

(Y, 136)

“Hayır, öyle de değil, ben bir köşeden onların nasıl küçüldüklerini seyrettim.”

(SK, 71)

“Kadın tekneye bindi ve erkek ıssız adada kaldı ve ikisi de gözyaşlarını döküp birbirlerine el salladılar ve kırk kürek denizi ite ite tekneyi uzaklaştırdı ve tekne yıldız yağmuru altında küçüle küçüle geceye ve yokluğa karışincaya dek erkek tekneyi seyretti.”

(YYM, 60)

“Ölürüm de onun önünde küçülmem.”

(L, 45)

“Ve masalın burasında Adnan’ın gözleri küçülmeye başlamıştı.”

(Üİ, 32)

“Kendi mevkiini küçülmüş görüyordu.”

(M, 106)

“Tanrı’yı duymasa, yüreğinde Tanrı’nın küçülmüş bir tıptıyla tıp tıp attığını bilmese dağlaşan yalnızlığın yükünde ezilirdi.”

(K, 8)

“Sıra Bayatî peşrevine gelince Zeynep’i aradım; yüzü bir nevi mabet kudsiliği alan odanın havası içinde küçülmüş, donmuş gibiydi.”

(AER, 143)

“Tarlanın ta vasatında cesamet-i tabiyelerinin hemen nısfı kadar küçülmüş ikisi beyazlı biri siyahlı üç insanın süratle yürüdükleri görüldü.”

(Ş, 212)

“Sakallı Vasfi küçülmüş, küçülmüş bu yemek masasına yanlışlıkla oturan bir uşak gibi çatalının, lokmasının arkasında yüzünü gizlemek istiyordu.”

(Üİ, 92)

“Çok küçülmüş, çok bayağılaşmışım.”

(AH, 34)

“Sanki büyümüş de küçülmüş!”

(ŞS, 42)

“Ben küçülsem bile onun büyüklüğünü kabul etmem.”

(L, 45)

“Bunun için de, hiçbir tazyik, hiçbir işkence beni kendi gözümde küçültmüyordu.”

(SK, 114)

“Köpek avını der-i dehan ettikten sonra kısmetin küçüklüğünü, dişlerine hiçbir şey dokunmadığını imaen bir işmizaz-ı istigar ile gözlerini küçülterek çiğner.”

(Ş, 17)

“Bu ‘Aliciğim’ edat-ı temellükiye-i tasgiriyesi öyle aşk ile, öyle şevk ile telaffuz edildi ki karşısındakinin bade-i hüsnüyle sermest kesilen Zarafet’in, bu nev-hatt Ali’yi bir meze kadar küçülterek yutuvermek cinnetine düştüğüne şüphe kalmadı.”

(Ş, 389)

“Onun için özlemini küçültmedi Âdem.”

(L, 205)

“Salih bunu anlıyor, Adnan’ı küçültmek için yalıdan çıkarken arkasından koşarak, “Bir gün Aksaray’a yolum uğrarsa gelip bir kahveni içeceğim inşallah!” diyordu.”

(Üİ, 320)

“Samim zaferini küçültmek isteyen bir tevazuun tatlı gülümseyişiyle:”

(Y, 77)

“-Oo! dedi, beni küçültüyorsun.”

(Y, 176)

“Küçültmek istediği zaman dahi küçülttünce küçültür.”

(JT, 287)

“ “Ersagun bey’sin sen” derken küçültüyor muydu, yüceltiyor muydu belli değildi; paylıyor mu yoksa bağına mı basmak istiyordu o da belli değildi.”

(K, 113)

“O uzun, ince, Grek yüz adeta değirmileşir, gözler küçülür, sivri ince ve beyazlığından sarıca dişleri bir kutu, bir acayip kutu gibi açılırdı.”

(Sem, 18)

“Ufaladı taneleri.”

(L, 194)

“Üstelik de bazı kendini bilmez Kızılbaşlar, türbelerde medfun âlimlerin kemiklerini dışarı çıkartıp “Sünni köpeği!” diye hakaret ederek üzerlerine tükürmüşler, kırıp ufalamışlar bile.”

(ŞS, 104)

“Bu mülahazaların içinden tükettiği, her türlü adedi tamamıyet ümitlerini yıkıp mahvettiği Abdullah Efendi, birdenbire kendisini son derece küçülmüş, daha doğrusu ufalanmış ve dağılmış buldu.”

(AER, 45)

“Güzel başını, sıcaktan ufalanmış, dağılmış toprağın üzerine bırakmıştı.”

(L, 239)

“Hatta benimle konuşurken her zaman yaptığı gibi kulağımı sıkarken, -iki parmağının arasında kulağımı tuhaf bir ufalayısı vardı- canımı fazla acıttığının bile farkında değildim.”

(AER, 124)

“Sonra daraldı bütün tapınaklar, ufaldı, küçüldü, bir tek oldu...”

(K, 9)

“Çarşafın altında ufalmaya çalışıyorum.”

(GZ, 3)

“Biraz önceki kibirli havası sönmüş, koyu maviye boyadığı gözleri ufalmıs, boyu kısalmış gibi görünüyordu.”

(İs, 60)

“Ufalmıs, bir el ayası kadar kalmış, buruşuk yüzünü seneler kemire kemire âdeta bir sünger yahut daha iyisi kuru ve çürük bir ceviz hâline getirmişti.”

(AER, 25)

“İstanbul’da kalanlar ne kadar dağılıp ufalsalar da perişan olmamışlardı.”

(M, 46)

“Ahmet Bey masanın üzerinde topuklarını kaldırdı, daha ziyade yükseldi.”

(EB, 17)

“Tansiyonum kim bilir ne kadar yükseldi.”

(Y, 49)

“Sorusunu cevapladıktan sonra nasıl böyle yükseldiğimi; niçin buralara geldiğimi bilmediğimi söyledim.”

(AH, 158)

“Küçük kızın göğsünde yirmi vahşî canavar varmış gibi ses, yükseldikçe yükseldi.”

(MSE, 29)

“En büyük zevklerinden biri de bu hırslı kadınların kendi emekleri dışında, yalnızca gençlikleri ve bedenleriyle yükseldikleri yerde orta yaşa geliş sürecindeki hırçınlıklarını izlemektir.”

(İs, 79)

“Nasılını bilse Oğulcuk baba da anlatacaktı ama o ancak alevler bir hayli yükseldikten sonra fark edebilmişti; hattâ içerde Virna Hanım’ım olduğunu, uyuduğunu sanmıştı..”

(K, 98)

“Bir taraftan bu akın yükseledursun karaya;”

(S, 518)

“Er kurultayın di himmetiyle bu er dil yükselecek, yükselecek, yine yükselecektir.”

(DG, 124)

“Otelin yan tarafında üçüncü kata kadar yükselen, ince bir tuğla duvar vardı.”

(M, 45)

“Yükselen bir nakarâtın büyüyen velvelesi.”

(KGK, 12)

“Beş yüz yılın kadehleridir şimdi yükselen.”

(KGK, 40)

“Labaratuvardan, daha da büyük bir salona geçtiler ki, orası kitaplıktı ve salt duvar boylarına sıralanmış raflar değil, ortalara yerleştirilmiş ve tavana dek yükselen raflarda da tıklım tıklım kitap vardı.”

(YYM, 38)

“Ötekilerin sesini bastıran, iki mısradaki bir göğü delip yırtacakmış gibi yükselen çığılığı Piyer l’Ermit’in kulaklarına bir bıçak ağzı ısırmasında doluyordu.”

(K, 17)

“Halk arasında zekâsıyla dehasıyla hükümette yükselenler yeni baştan lord olurlar.”

(EB, 58)

“Binlerce kişinin katılımıyla önce Ankara’da Dışişleri Bakanlığı’nın düzenlediği resmi tören, sonra İstanbul’da Bebek Camisi’nden Aşiyân’a doğru yükselerek akan protestolu, dualı, gözyaşlı sloganlı, kalabalık, öfkeli ama çok üzgün insan seli...”

(İs, 225)

“Hem sadece bizde değil ki, bütün dünyada bir muhafazakârlık yükselişi var; demekki insanlığın manevi değerlere geri dönüş ihtiyacı belirmiştir.”

(İs, 162)

“Uçuşlar ve inişler, yükselisler ve düşüşler, doğuşlar ve yok oluşlar benim ruhumda iç içedir, hepsi orada birbirine dolanır, sonra da çözülemez sarmallar olarak arkeoloji mahzenlerime süzülürler.”

(İs, 18)

“Aylar geçtikçe onlar da yavaş yavaş paranın tadını, mevkiin şerefini tatmaya başlıyorlar, birbiri arkasına yükselip hep büyümek, parlamak şartıyla makamlardan makamlara geçiyorlardı.”

(İBY, 108)

“Bir buğuyla kucaklanmış toprağın üzerinden hoş kokular yükseliyor, dalların arasına elmas tozları konup kalkıyordu.”

(L, 48)

“Bir yanda, yolun üst tarafında, yabangüllerinin kapladığı kayalık yamaçlar yükseliyordu.”

(C, 41)

“Kalın, pamuklu pantolonlarından insanın nefesini tıkayan bir ter kokusu yükseliyordu.”

(KY, 36)

“Göğe doğru yükseliyoruz, yükseliyoruz...”

(GZ, 40)

“-En önce Türklerin yükselmesine ve kalkınmasına çalışmak lazımdır.”

(GH, 47)

“Onun için Ali Rıza Bey evde seslerin tizleşmeye, yükselmeye başladığını işittiği zaman ya odasına kapanıyor, ya mutfak kapısından sokağa kaçıyordu.”

(YD, 58)

“Güneye doğru indikçe vagonlar göğe yükselmis çam ormanları arasından geçiyor ve bazen gölün bataklık kıyısını takip ediyordu.”

(GH, 18)

“Sesi yükselmis ve sertleşmişti.”

(O, 21)

“Yarıp edvârı yükselmis bu müthiş heykel-i ikrâr.”

(S, 40)

“Omuz hizasında kesilmiş siyah saçları, alınına yumuşak kâküllerle düşerken, siyah gür kaşları şakaklarına doğru dışı bir kavisle yükselmis, elmacık kemiklerinin üzerine yapıştırılmış gibi dikkat çeken iki sivri perçemiyle tıpkı Belgin Doruk’un Gina dönemi saç modelini çağrıştırıyordu.”

(İs, 2)

“Küçük yaşından beri etrafındakilere sessiz, uyuşuk ve ruhsuz, tabiatıyla hiçbir korku, kıskançlık vermemişti; binaenaleyh engelsiz, kösteksiz yürümüş, eteğinden kimse çekmediğinden kolayca yükselmisti.”

(İBY, 49)

“Ama bu bulutlara uçarak yükselmemişti.”

(YYM, 130)

“düşmenle değil yükselmenle,”

(L, 40)

“Gün doğmuş, yavaş yavaş yükselmeye başlamıştı.”

(BDD, 129)

“Çünkü ay yükselmiyor, Osman’a doğru geliyor;”

(O, 87)

“Ayılıp neş’eni yükseltici sarhoşluktan”

(KGK, 65)

“Gözlerini açıp iyice Gotiye’ye baktı,sesini yükseltti.”

(K, 25)

“Arktan ustaca çıktı, vites yükseltti, gaza bastı.”

(BDD, 9)

“O halde Alman feylesofunun ömr-i tabi-iyi yükselttiği yüz seneyi bulmadan seksen beşinde belki daha evvel, liraları bize bırakarak gidebilir.”

(Ş, 377)

“Alemşah Begüm’ün herkesin içinde huzura uluorta söylediği bu sözlerden sonra ana ile oğul arasında bir tartışma çıktı; ikisi de giderek seslerini yükselttiler.”

(ŞŞ, 56)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde “*alçak, eksik, küçük, ufak, yüksek*” vb. art damak ve ön damak *k* ile biten fiillerden yeni fiil şekilleri türetilmek istendiğinde, kelimenin sonuna getirilen *+(e)l* eki kelimenin sonundaki *k* sesinin düşmesine yol açar. Bunun sebebi, Türkçede genel olarak aynı hecede iki ünsüzün üst üste gelemeyişidir. Bu sözcüklerden, yeni *+(e)l* eki ile fiiller türetilmek istendiğinde iki ünsüzün yan yana gelişini önlemek için kelimelerin

sonundaki *k* sesi düşmüştür. Burada aynı zamanda kolay söyleme eğilimi etkilidir. Ancak, gramer kitaplarında bu ünsüz düşmesinin üzerinde çok fazla durulmamıştır. Tahsin Banguoğlu, kitabında çok kısa bir ifade ile kelimenin sonundaki ünsüzün düştüğünü söylemiştir. Bu düşmenin hangi etkiler altında ve hangi sebeplerle meydana geldiği konusunda da bilgi verilmemiştir.

Örnek cümlelerde geçen “*alçak, eksik, küçük, ufak, yüksek*” gibi yapıların Türkçenin eski dönemlerindeki orijinal biçimlerinin “*alça*, eksi*, küçü*, ufa*, yükse**” gibi yıldızlı farazi köklerden geldiği düşüncesi de yabana atılmamalıdır. Dolayısıyla bu köklerde bir ses düşmesi olmadığı da var sayılabilir. Ne var ki bizim araştırmamız Türkiye Türkçesi esasında yapıldığı için ses düşmelerinin varlığını kabul etmek durumundayız.

d. SONU t SESİ İLE BİTEN KELİMELERİN BİRLEŞMESİ SONUCUNDA OLUŞAN ÜNSÜZ DÜŞMELERİ

Tahir Nejat Gencan, sonu *t* sesi ile biten kelimelerde meydana gelen düşmelerin de varlığından bahseder: *Rast*, *üst*, *ast*... sözcükleriyle kurulan bileşiklerde *t*'ler düşmektedir: *Rasgele*, *assubay*...

Hanifi Vural ve Tuncay Böler'e göre, asıl dış ünsüzleri olan /d/ ve /t/ son ses durumunda düşerler. *üst*, *ast*, *çift*, *rast* kelimeleri birleşik kelime oluşturdukları zaman sonlarındaki /t/ sesini düşürürler. Düşen bu sesler bazen yazı dilinde gösterilmekle birlikte, çoğu zaman gösterilmemektedir: *arttur-* > /artır-/, *ast subay* > /assubay/, *ast teğmen* > /asteğmen/, *ast yön* > /asyön/ “ara yön”, *üst çavuş* > /üsçavuş/, *üst çene* > /üsçene/, *üst geçit* > /üsgeçit/, *üst teğmen* > /üsteğmen/... Kimi yabancı kelimelerin sonundaki /t/ sesinin de düştüğü görülmektedir. Yazımda bu düşmenin gösterildiği ya da gösterilmediği kelimeler vardır: *âbdest* > /aptēs/, *artist* > /artis/, *büst* > büs/, *dost* > /dos/, *fihrist* > /fihris/ “içindekiler; ...”, *serbest* > /serbes/, *solist* > /solis/, *tost* > /tos/...

Volkan Coşkun'a göre; tek heceli kelimelerin sonundaki tonsuz ünsüzlerden patlayıcı olanının düşmesi hadisesidir. Bazen sızıcı-gırtlak ünsüzünün de düştüğü görülür: *Rasgele* (*rasøgele*) (*konuşma dili*) < *Far. ra:st+ Türkçe gele*; *fetet-* (*konuşma dilinde*) < *fethet-*; *pespa:ye* < *pest+pa:ye*.

Ömer Demircan da bu konuda şu bilgileri verir: **YOYY** biçimi tek heceli sözcüklerin sonundaki /t/, söz içi sesletimde aynı hece içinde kalıyor, ya da geçiş zorlaşıyor ise, sesletilmeyebilir: *çift* > *çift* + *çi* > *çiççi*; *üst* > *üs.teğmen*...

Fuat Bozkurt da “Üst, çift, ast, rast” gibi sözcüklerin, birleşik sözcükler kurdukları zaman sonlarındaki *t* sesini yitireceklerini söyler. Düşen bu ses kimi zaman yazımda da gösterilir: *üstteğmen* > *üsteğmen*, *üstçavuş* > *üsçavuş*.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz sonu *t* sesi ile biten kelimelerin birleşmesi sonucu sonundaki sesi kaybeden cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

c. **1. Ettirgen Çatıda Olanlar:**

Sonu *t* sesi ile biten kelimelerin birleşmesi sonucunda oluşan ünsüz düşmelerinden ettirgen çatıda olan düşmeler aşağıdadır:

“Osman, mutluluğunu **artıran** bir şaşkınlıkla ve gene başını çevirmeden, bakmadan biliyor:”

(O, 87)

“Körükçü, hızını iki misli **artırdı**; hem hızlı hem de daha kuvvetli bastı körüğü.”

(K, 217)

“İkincisi, çabuk adapte oluyor ve şirketin işini kendi işi olarak benimseyip, anında şirketi ‘biz’, projeyi ‘bizim’ yapıveriyor, birazcık ‘okşanıp, gönlü alınınca’ sadakati **artırıyordu**.”

(İs, 81)

“**Artırmaları** derhal ona veya iki misline çıkartıyor, kazandığım parayı bir makine süratiyle derhal hesaplıyor, ona olan nisbetini buluyor, kesirlerini tamamlamak üzere büyük bir hüznün ve dikkatle bir tarafa ayırıyordum.”

(AER, 56)

d. **2. Coğul Eki Alanlar:**

Sonu *t* sesi ile biten kelimelerin birleşmesi sonucunda oluşan ünsüz düşmelerinden coğul eki alarak oluşan düşmeler aşağıdadır:

“Hatta bazen sofu **Budisler**, Azrail’in kulübelerinin etrafında dolaşmasını önlemek için, ümitsiz can çekişen aile fertlerini sokağın bir köşesine bırakırlarmış.”

(GH, 25)

e. **3. Kelime Birleşmeleri İle Oluşanlar:**

Sonu *t* sesi ile biten kelimelerin birleşmesi sonucunda oluşan ünsüz düşmelerinden kelime birleşmeleri ile oluşan düşmeler aşağıdadır:

“... ve elma kalıyor, rasgeldiği yerde bunları söylüyordu.”

(DG, 44)

“Sonra bir gün Edremit önünde ilk rasgeldikleri bir Türk yelkenlisini batırdılar.”

(EB, 62)

“Bugün vapurda rasgeldim, paraları istedim.”

(M, 132)

“Tam o sırada, bir gün üst kat salonda Damat Bey’e rasgeldim; nöbeti tutacak olan bir deli gibi gözleri tamamen değişmiş, dikleşmiş, yüzüne bir hırs, vahşet gelmişti.”

(İBY, 61)

“ ‘Vapurda rasgeldim, rica ettim, bugünlerde gelecek’ diyordu; kapıda her araba durdukça yüreğim kalkıyordu, pencereye koşuyordum.”

(İBY, 142)

“-Veremem, meslek sırrı bu, rasgele bilgi veremem!”

(YÖ, 41)

“Peşine düşüp günlerce uzaktan uzağa takip eden beyler hiçbir emareye raslayamamışlardı.”

(İBY, 181)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde iki ünsüz kelime gövdeleriyle ek birleşmelerinin dışında yan yana gelmez. Ayrıca tonsuz- patlayıcı ünsüzlerin de yan yana gelmesi Türkçenin kuralları açısından uygun değildir. Bu tip durumlarda, yani tonsuz- patlayıcı ünsüzlerden ikisi üst üste geldiği zaman *kakofoni* adı verilen durum meydana gelir. Bu durumu engellemek amacıyla ünsüzlerden biri düşer. Burada da iki kelimenin birleşmesi sonucu seslerde geçiş zorluğu oluşur. İlk hecenin sonundaki bir diş sesi olan *t* sesi de düşer. Yabancı dillerden alınan kelimelerde ve birleşik kelimelerde bu durum daha çok karşımıza çıkmaktadır.

Taranan eserlerde genellikle “*rast*” kelimesinde düşme meydana gelmiştir. Diğer düşme örnekleri de; “arttır- ve Budist” sözcükleridir.

Gündelik konuşma dilinde kural dışı olarak “*ast subay* > /*assubay*/, *ast teğmen* > /*asteğmen*/, *üst çavuş* > /*üsçavuş*/, *üst çene* > /*üsçene*/, *üst geçit* > /*üsgeçit*/, *üst teğmen* > /*üsteğmen*/, *ābdest* > /*aptes*/, *artist* > /*artis*/, *büst* > /*büs*/, *dost* > /*dos*/, *fihrist* > /*fihris*/, *serbest* > /*serbes*/, *solist* > /*solis*/, *tost* > /*tos*/ gibi örneklere sıkça rastlanmakta ise de bunları Türkiye Türkçesi yazı dili için yerleşik bir kural kabul edemeyiz.

e. GIRTLAK SESİNİN DÜŞMESİ

Hanifi Vural ve Tuncay Böler'e göre, sızıcı gırtlak ünsüzü olan /h/ alıntı kelimelerde çoğu zaman erir ve düşer: daha > dā, dirhem > direm, eczane > eczāne, merhaba > meraba, postahane > postāne...

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz gırtlak sesinin düştüğü cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“Ben âsâne bakar gelirim.”

(O, 79)

“Benim kızlarla ev tutmamın haftasında, başka bir hastane naklini istemişti.”

(GZ, 28)

DEĞERLENDİRME:

Ünsüzler ses özelliklerine ve kelimedeki buldukları yerlere göre düşme özelliklerini belirlerler. Türkiye Türkçesinde *h* sesi, bir sızıcı-gırtlak ünsüzüdür ve ünlülerle aynı yerde oluşur. Bu nedenle iki ünlü arasında kaldığında zayıf bir ses olmasından dolayı vurgusunu kaybeder ve düşer.

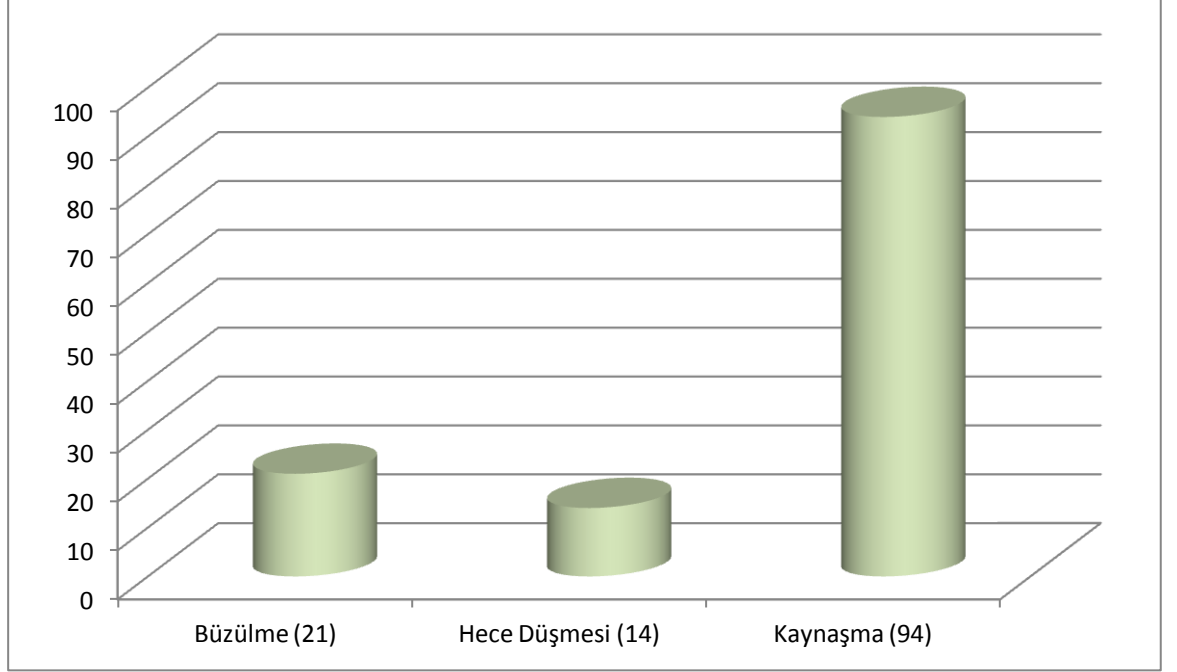
Türkçede *h* sesi, ses tellerinin iç çeperlerinde oluşan bir sestir ve iki ünlü arasında kaldığı zaman düşmektedir; düşme sebebi ünlülerle aynı yerde oluşmasıdır. Ünlülerden tek farkı, oluşumu esnasında ses tellerinin birbirlerine bitişmemesidir (Coşkun 2010, 194).

Bir gırtlak sesi olan *h* sesi, genellikle alıntı kelimelerde yukarıda söylenen sebeplerden ötürü düşmektedir. Taranan eserlerde karşımıza çıkan örnek de Türkçe *aş* kelimesi ve Farsça *hane* kelimesinin birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Yani, kelimenin alıntı kısmındaki *h* sesi düşmüştür.

Gündelik konuşma dilinde kural dışı olarak *daha > dā, dirhem > direm, merhaba > meraba, postahane > postane* gibi örneklere sıkça rastlanmakta ise de bunları Türkiye

Türkçesi yazı dili için yerleşik bir kural kabul edemeyiz. Ancak, yazı diline de geçmiş *eczahane* > *eczane*, *dershane* > *dersane* gibi örnekler ise artık kalıplaşmış olduğundan bu tür kelimeleri bir ünsüz düşmesi kabul etmek ve kurallı saymak durumundayız.

Ünlü ve ünsüz düşmelerinin haricinde taranan eserlerde bir de *büzülme*, *hece düşmesi* ve *kaynaşma* örneklerine rastlanmıştır. Taranan eserlerden bulunan veriler aşağıda grafikte özetlenmiştir:

C. BÜZÜLME (Contraction)

Bu konuda geniş bilgiler veren **Hanifi Vural ve Tuncay Böler**, büzülmenin bir kelimedeki yan yana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin yahut da yan yana bulunan iki kelimedeki birincinin son sesi ile ikincinin önsesinin birleşip kaynaşması ve dolayısıyla hece sayısının azalması olayı olduğunu söylerler. Büzülmede hecelerdeki iki ünlünün bir tek ünlüde veya birden çok hecedeki seslerin tek hecede toplanması söz konusudur. Yani büzülmede hem ünlü hem de ünsüz düşmeleri meydana gelir: *ağabey* > /ābi/, *ay oğul* > /ayol/, *bād-ı heva* > /bedava/, *bağırmaq* > /bārmak/, *bağırsak* > /barsak/, *bu ara* > /bura/, *bu ile* > /böyle/, *cuma ertesi* > /cumartesi/, *çehar şenbe* > /çarşamba/...

Kimi dilciler, büzülmenin ilerleyici ve gerileyici olmak üzere iki türünün bulunduğunu kabul ederler. Birleşik kelimenin oluşumunda, önceki kelimenin ünlüsü; *bu ara* > *bura*, *şu ara* > *şura*, *ol ara* > *ora*, *cuma ertesi* > *cumartesi*, *ne ise* > *neyse*, *ne eylersin* > *neylersin*, *babaanne* > /babanne/ örneklerinde olduğu gibi, sonrakinden güçlü ve ona egemense **ilerleyici büzülme**; *kahve altı* > *kahvaltı*, *ne için* > *niçin*, *ne asıl* > *nasıl*,

ne olur > n'olur örneklerinde olduğu gibi sonraki kelimenin ünlüsü öncekine egemense **gerileyici büzülme** söz konusudur.

Verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere büzülme ve ünlü çatışması kategorilerinin örnekleri genellikle aynıdır. Bunu nedeni, her iki başlıkta da iki ünlünün yan yana gelmesi ve çatışmasıdır. Ancak aradaki fark önemlidir. Büzülmede kelimeler genellikle değişikliğe uğrarlarken, ünlü çatışmasında araya bir y ünsüzü girer.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz büzülmenin yer aldığı cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“ Babam ölünce ben mecburen okulu bıraktım, bir hemşerimizin çalıştığı meyhanede komilik yapmaya başladım, ablam evlendi, **ağbimler** iş değiştirdi, annem evlere ütü yapmaya başladı falan...” dedi barmen kısık bir sesle.”

(İs, 33)

“..., sevmesi, **anniyosun?**”

(İs, 148)

“Gönülsüzlerin doktoru nasıl **araman** şimdi?”

(KA, 211)

“Sınırları *Zaman*'dan çizilmiş, kendisi makinelerden oluşmuş, oksijeni ve suyu makinelerce sağlanan, **barsakları** borulardan, kanı ve canı makinelerin ürettiği enerjiyle akan bir kent!”

(İs, 354)

“İstanbul'un **barsakları** bu be!”

(İs, 186)

“Zaten ben evde bile hela **demiyom** artık.”

(İs, 52)

“**Haminne**, ağaçlar, çiçekler arasında hiç de onlardan ayrı olmayan bir varlık; meselâ nar çiçeklerinin uyandırdığı heyecan ve iç hareketini Haminne uyandırmaz.”

(MSE, 19)

“**N’aber** amca?”

(İ, 294)

“**N’apacaksın**, kahraman mı olacaksın başımıza?”

(İ, 283)

“... deseydim, ‘**n’apcek** senin kara oğlun şimdi?”

(İs, 144)

“**N’apıyordunuz** o zaman?”

(İ, 131)

“**N’apıyorsun** bu saatte ayakta?”

(İ, 267)

“ ‘O zengin koskoca herif senin gibi kara kuruyu **n’apsın**, hiç heveslenme Tijen, o herif seni almaz!’ diye zaten bir yıldır başımın etini yiyor...”

(İs, 391)

“Benim **nem** o?”

(Y, 200)

“Ey oğulcuğum, diye başladı, anlat bana, **ne’n** var, ne haldesin?”

(L, 256)

“**Nen** eksikti senin?”

(Y, 97)

“**Nen** var?”

(Y, 305)

“Doktor netcekmiş oğluma?”

(GZ, 43)

“Ee, sona nidecen?”

(KA, 191)

“Hurşit Ağa nitcez diyor.”

(KA, 205)

DEĞERLENDİRME:

Örneklerde geçen “*ağabeyimler, anlıyorsun, aramıyorsun, bağırsakları, demiyorum, hanımanne, ne haber, ne yapacaksın, ne yapacak, ne yapıyordunuz, ne yapıyosun, ne yapsın, neyim, neyin, ne edecekmış, ne edecen, ne edecez*” gibi örnekler yazı dilinde de artık kalıplaşmış olduğundan bu tür kelimeleri bir ses düşmesi örneği olarak kabul etmek ve kurallı saymak durumundayız.

Büzülme kategorisinin genellikle gramer kitaplarında *kaynaşma* ile karıştırıldığı ve bir ayrıma gidilmediği gözlemlenmiştir. Kaynaşma sınıfındaki örneklerde sadece iki ünlünün birleşerek bir ünlüde toplanması gözlemlenirken, *büzülme*de birden fazla ses birbirleri içerisinde erirler ve bazen de (haminne örneğinde olduğu gibi) yeni sesler meydana getirirler. Bunun sebebi ise, dildeki en az çaba yasası ve kolay ve estetik söyleyiştir. Bireyler her zaman kelimeleri en kısa ve kolay şekilde söylemeye çalışırlar.

D. HECE DÜŞMESİ (Haplology)

Bu konuda geniş bilgiler veren **Hanifi Vural ve Tuncay Böler**, bir kelimedeki ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolması olayına **hece düşmesi (hablology)** adını verirler. Bu ses olayında kelime içinde, eklemeye ve birleşmeye yan yana gelen benzer iki heceden biri düşer. Hece düşmesinin konuşma ve yazı dilinde pek çok örneğine rastlanır: *anlamamazlık* > *anlamazlık*, *başlayayım* > /*başlayım*/, *bey baba* > /*beybā*/, *bili yorur* > *biliyor*, *gitmeyeyim* > /*gitmeyim*/, *kaplı ılıca* > *kaplıca*, *patates* > /*pates*/, *pazar ertesi* > *pazartesi*, *süt nine* > /*sütne*/, *yuğururuz* > /*yuğuruz*/ gibi. Görüldüğü üzere hece düşmesi benzer ya da eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin düşmesidir. Diğer bir ifadeyle tekrarlanan bir ses öbeğinin bir defa söylenmesidir. Örneğin, bugün birleşik kelime durumuna gelmiş olan ve aslında *pazar* ile *ertesi* ögeleriyle oluşturulan kelimedeki *pazar* ögesindeki *-ar* ve *ertesi* ögesindeki *er-* sesleri, benzer olduklarından, bunlardan ikincisi düşürülerek söylenmeye başlanmış ve bugün yazı dilinde de *pazartesi* biçimi kesinleşmiştir. Hece düşmesinde her dilde görülen kolay söyleyişe yönelme eğiliminin ve türlü dil olaylarına sebep olan en az çaba kuralının birinci derecede rolü olduğu görülür. Bu konuda **Volkan Coşkun** da önemli bilgiler vermiştir: Bazı durumlarda, zamanla bir hecedeki iki sesin de sırayla düştüğü görülür. Düşen heceler, dar ünlülü hecelerdir: *peki* (*pekiøø*) < *pekiyø* < *pek iyi*.

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz hece düşmesinin yer aldığı cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“İstanbul’un *barsakları* bu be!”

(*İs*, 186)

“Sınırları *Zaman*’dan çizilmiş, kendisi makinelerden oluşmuş, oksijeni ve suyu makinelerce sağlanan, *barsakları* borulardan, kanı ve canı makinelerin ürettiği enerjile akan bir kent!”

(*İs*, 354)

“Kış da geliyor, her taraf cırcıplak, sırsıklam çamur içinde kalacak...”

(İBY, 190)

“Önceleri cırcıplak dolaşmış gibi rahatsız oluyodum ama alışmaya başladım şimdi.”

(İs, 55)

“Önceleri cırcıplak dolaşmış gibi rahatsız oluyodum ama alışmaya başladım şimdi.”

(İs, 55)

“Aklın yattı değ mi?”

(KA, 169)

“Zaten ben evde bile hela demiyom artık.”

(İs, 52)

“Zaten ben evde bile hela demiyom artık.”

(İs, 52)

“Çukurova'nın köylü çocuğu her biri plastik sanat uzmanı görünen han'fendiler ve bey'fendiler arasında, biraz süklüm püklüm ama hâlâ 'kuyruk dik' durumu senin anlayacağını!”

(İs, 41)

“Anam bana bakıp, güler ve başımı okşardı herhal?”

(İs, 145)

“Sonra bir kurt uludu, bir çığ düştü herhal...”

(K, 172)

“Nasolsa her şey varacağına varır.”

(KA, 171)

“Benim nem o?”

(Y, 200)

“Nen var?”

(Y, 305)

“Nen eksikti senin?”

(Y, 97)

“Sen nere gittin?”

(O, 34)

“Piyer l’Ermit eridi neredeyse; kupkuru iskelet bedeninde nereden çıktığını bilemediği ter, sırsıklam aktı çıplak ayaklarına.”

(K, 243)

“İrdas, sırsıklam olduğunun farkına varınca düşünceleri bir yana bıraktı.”

(DG, 30)

“Piyer l’Ermit eridi neredeyse; kupkuru iskelet bedeninde nereden çıktığını bilemediği ter, sırsıklam aktı çıplak ayaklarına.”

(K, 243)

“Valla gönlümden geçiyor, ‘Ulan Ayhan, sabah tıraş olup fırlayacaksın ve İstanbul Modern’in muhteşem kafesinde kahveni içecek, o olağanüstü tarihi yarımada manzarasına yine hayran kalacak ve güne başlarken birkaç orijinal sanat eseri göreceksin.”

(İs, 46)

DEĞERLENDİRME:

Yukarıdaki örneklerde geçen konuşma diline ait yapılara her ne kadar yazı dilinde de rastlanmakta ise de bunları Türkiye Türkçesi yazı dili için yerleşik bir kural kabul etmek mümkün değildir. Bu tür örnekler, özensiz kullanımlar sonucu ortaya çıkan öznel yapılarıdır ve sıklıkla da değişiklik göstermektedir. Üstelik de keyfidir. Yukarıda yer alan “*bağırsak, çırılçıplak, sırlıklam, değil mi, demiyorum, hanımefendiler, herhalde, nasıl olsa, neyim, neyin, nereye, vallahi*” örneklerinde meydana gelen hece düşmelerinin en önemli sebebi ise en az çaba yasasıdır. Hece düşmesinin, büzüşme ve hece kaynaşmasından en önemli farkı, belirgin bir şekilde bir hecenin kelimedden tamamen kaybolmasıdır. Kelime içerisinde yer alan benzer hecelerden bir tanesi kelimedden ayrılır ve düşer. Hece düşmesinin en önemli özelliği kelimedde bulunan hecelerden birinin tamamının düşmesidir. Ses düşmeleri sonucunda mutlaka her kelimedde bir hece kaybı meydana gelir. Ancak, hece düşmesinin en belirgin özelliği benzer hecelerden birisinin tamamının yitirilmesidir.

E. KAYNAŞMA (Fusion)

Ömer Demircan'a göre kaynaşma, birden çok sözcüğün birleşerek tek bir sözcük biçimine girmeleridir. Katışan sözcükler toplamından uzaklaşan yeni biçim, bir hece düşmesi ve gerekli öteki ses değişimlerini içerir, bileşik biçimden tekil sözcük biçimine iner: ritmik zorlama olmadığı için Türkçede aşırı belirsizlik oluşmaz: *sütlü+aş > sütleç*, *güllü+aş > güllaç*...

Aşağıda, Türkiye Türkçesi edebî metinlerinden derlediğimiz kaynaşmanın yer aldığı cümle örneklerini alfabetik olarak vereceğiz:

“Gönülsüzlerin doktoru nasıl araman şimdi?”

(KA, 211)

“Karabey, geç yapılan sabah kahvaltısından sonra özene bezene tıraş oldu.”

(BDD, 15)

“Kahvaltısını yaptı.”

(EB, 50)

“N'aber amca?”

(İ, 294)

“N'apacaksın, kahraman mı olacaksın başımıza?”

(İ, 283)

“ ‘O zengin koskoca herif senin gibi kara kuruyu n'apsın, hiç heveslenme Tijen, o herif seni almaz!’ diye zaten bir yıldır başımın etini yiyor...”

(İs, 391)

“Bunun nasıl olduğunu bizzat kendisi de pek kolay anlatamazdı.”

(AER, 15)

“Sorusunu cevapladıktan sonra nasıl böyle yükseldiğimi; niçin buralara geldiğimi bilmediğimi söyledim.”

(AH, 158)

“Elin uşağı, papazına keşişine bel bağlar da deli sular gibi çağıldayıp üstüne üstüne akmağa başlarsa, sen bu Urumeli’nde nasıl, neyinen, neye bel bağlayıp da karşı duracaksın?”

(K, 153)

“-Nicin, dedim, yan çiziyorsunuz, uzaklaşıyorsunuz ve kabul etmiyorsunuz?”

(GH, 89)

“Eşek gibi! Nicin?”

(İ, 56)

“Koyma suyunan değirmen döndürmek ne mümkün; Çaka da, Kılıç Aslan gibi.”

(K, 138)

DEĞERLENDİRME:

Türkiye Türkçesinde sıklıkla karşımıza çıkan “*aramıyorsun, kahvaltı, ne haber, ne yapacaksın, ne yapsın, ne asıl, neyi ile, ne için, suyu ile*” vb. örnekler *kaynaşma* kategorisi içerisinde ele alınmalıdır. Burada iki kelimenin birleşmesi sonucunda birinci kelimenin sonundaki ünlü ile ikinci kelimenin sonundaki ünlü, tek bir ünlüde birleşirler. *Kaynaşma* sınıfındaki örneklerde sadece iki ünlünün birleşerek bir ünlüde toplanması gözlemlenmiştir. Bunun sebebi ise, dildeki en az çaba yasası ve kolay ve estetik söyleyiştir. Bireyler her zaman kelimeleri en kısa ve kolay şekilde söylemeye çalışırlar.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi yazı dilinde meydana gelen ses düşmeleri ele alınmıştır. Sadece yazı dili esas alındığı için ağızlarda ve konuşma dilinde meydana gelen örneklere yer verilmemiştir. Ancak, yazı diline yansımış olan ve günlük konuşma dilinde karşılaşılan ve edebî eserlerde de karşımıza çıkan ses düşmesine uğramış kelimeler de örnekler arasında yer aldığı için yeri geldiğinde değerlendirilmiştir.

Ses düşmesine uğramış kelimeler kendi içerisinde kategorize edilirken ünlü ve ünsüz düşmeleri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

Ses düşmelerinin sebeplerini aşağıdaki gibi maddeleştirmek mümkündür:

1. Cümlelerde kelime başı ünlü düşmesi örneği olarak karşımıza çıkan “*sıcak, sıtma*” gibi örnekler Türkiye Türkçesinden önceki dönemlerde oluşmuş ses düşmeleridir. Ancak, bunların Türkiye Türkçesinde hâlen yaşamakta olan “ısı” köküyle ilişkisi açık olduğundan bu tür örnekler de çalışmamızın kapsamı içine alınmıştır. Örneklerin genel anlamda Türkçenin eski dönemlerine ait olması ve sayıca azlığı göstermektedir ki kelime başında ünlü düşmesi Türkiye Türkçesinde çok sık rastlanan bir ses düşmesi olayı değildir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere kelime başında ünlü düşmelerinin hemen hemen tamamı daha önceki dönemlerde ortaya çıkmış kelimelerde rastlanmaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki Türkiye Türkçesinde kelime başında ünlüler düşme eğiliminde değildir. Bunun sebebi olarak Türkçenin genellikle değişmez köklere sahip olması ve kelime köklerini koruma eğiliminde olması gösterilebilir. Kelime başı ünlü düşmeleri genellikle akıcı ve sızıcı ünsüzlerin çevresinde meydana gelir. Kelime başı ses yitimlerinin bir sebebi de kolay söyleyiş ve estetik düşünce olabilir.
2. Vurgusuz orta hece ünlü düşmelerinin genellikle organ adlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu grupta yer alan ve organ adı olmadığı hâlde orta hece ünlü düşmesine uğrayan başka örnekler de vardır. Bütün bu sözlerin düşmelerinin sebepleri, Türk dilinin aslî söz varlığı unsurları olmaları ve çok kullanılmalarında aranabilir. Nitekim bu tür sözler günlük hayatta sıklıkla kullanılan sözlerdir. Türkiye Türkçesinde ses düşmeleri bakımından en yoğun olarak görülen ünlü

düşmesi türü, orta hecedeki vurgusuz dar ünlülerin (*ı, i, u, ü*) düşmesi olayıdır. Alıntı ve Türkçe kelimelerde karşımıza çıkmaktadır. Elbette bu olayın birçok sebebi olabilir. Bunlar;

- Türkçenin iç heceleri vurgusuz olduğu için düşme eğilimindedirler.
 - Kelimenin çekim eki alıp açık hece durumuna geçmesi ve böylece orta hecesini kaybetmesidir. Bu olay genellikle benzer ve vurgusuz orta hecelerde meydana gelir.
 - Düşen orta heceler genellikle birinci hecesi açık, ikinci hecesi kapalı olan iki heceli kelimelerdir.
 - Kelimeye gelen ek mutlaka ünlü ile başlamalıdır.
 - Bir kelimedede aldığı eklerle birlikte ünlü sayısı çoğaldıkça ortadaki vurgusuz dar ünlüler düşme eğilimine girerler. Bunun sebebi ise, kolay söyleyiş ve estetik duygusudur.
 - Türkiye Türkçesinde iki ayrı kelimenin birleşerek yeni bir kelime ortaya çıkarması yaygın bir durumdur. Kelime birleştirme olaylarında doğal olarak kimi zaman ses kayıpları ortaya çıkabilir. Bu kayıplar, özü itibariyle ses ya da sesler düşmesidir. İki kelimenin bir araya gelmesinde ortaya çıkan olay dilbilgisi kitaplarında “çatışma ya da çarpışma” adıyla geçmektedir. Sonuç itibariyle, bu durum bir ünlü düşmesi olduğu için biz, bu olayı ses düşmeleri kapsamında değerlendirdik.
3. “Türkiye Türkçesinde iki ünsüz yan yana bulunamaz.” kuralından dolayı Arapça ve Farsçadan dilimize geçen tek heceli kelimeler, araya bir ünlü alarak kullanılırlar. Ünlü ile başlayan ve ikinci hecesinde bir dar ünlü bulunan kelimeler, ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında asıl şekillerine dönerler. Bunun nedenleri; kelimenin aslına dönme eğilimi, en az çaba yasası ve vurgusuz dar ünlünün düşmesidir. Örneğin, “*fikir*” kelimesi Arapçada “*fikr*” şeklindedir. Ancak, Türkçede yan yana iki ünsüz bulunamayacağından dolayı kelime ikinci hecesine bir dar ünlü alarak dilimize geçmiştir. Ünlü ile başlayan bir ek aldığımda ise, dildeki en az çaba yasasından dolayı kelimeler aslı şekillerine dönerler ve ikinci hecelerindeki ünlülerini yitirirler. Bu düşmenin gerçekleşmesindeki bir diğer önemli nokta da, kapalı hece konumundaki dar ünlünün açık hece durumuna geçerek vurgusunu kaybetmesidir.
4. “*aşı, bağır-, beniz, besi, boyuna, çağır-, çığır, çığır-, dışarı, diri, gelmek için, hakikaten, içeri, ileri, sarımsak, soğu-, süpür-, oyun, tükür-, umur, uğur, uyu-, üzeri, yakın, yalın, yanıl, yayıl-, yoğur-, yuğur-, yukarı, yumur-*” Bu sözcüklere

çeşitli fiil ve isim yapma ekleri eklenerek yeni sözcükler türetilmektedir. Bu türetme işlemi sonucunda kimi sesler düşmektedir. Bu tür ses düşmeleri, gramer kitaplarında genellikle bir dilbilgisi olayı olarak ifade edilmektedir. Bizim araştırma konumuz, hem bu tür düşme örneklerini tespit etmek hem de ses düşmesi olaylarının sebeplerini araştırmaktır. Yukarıdaki ses düşmesi olaylarının gerçek sebebi, dilbilgisel gerekçelerden çok söyleyişteki estetik kaygısıyla izah edilebilir. Türkçe, estetik değeri çok yüksek dillerden birisidir. Kullanıcılar estetiğe aykırı örneklerde ses düşmesi veya ses türemesi gibi yollara başvurmaktadır. Taranan örneklerde yer zarfları içerisinde *-da/-de* eki ile düşmeye uğrayan “*dışarı, içeri ve ileri*” kelimeleri de yer alır. Buradaki düşmenin sebebi vurgusuz kalan ünlü ve dildeki en az çaba yasağıdır. Kelimenin sonunda yer alan *-i* sesi ekin kelimeye gelmesi sonucunda vurgusunu kaybeder, bu nedenle de ses zayıfladığı için düşmeye uğrar. Gramer kitaplarında bu şekilde yer zarflarının düşmesi anlatılmış, ancak sebepleri üzerinde durulmamıştır.

5. Gündelik hayatımızda sıklıkla kullanılan “*nerdeyse, neyse*” gibi kelimelerde de ses düşmeleri gözlenmektedir. Bu düşmelerin genel adı *ünlü çatışması*dır. Bu durumun sebebi de öncelikle bu tür kelimelerin kullanım sıklığının yüksek olması, Türkçenin genel anlamda kelime birleştirmeye ve kısaltmaya yatkın olmasında aranabilir. Ayrıca, Türkçede yan yana iki ünlü bulunamayacağından dolayı iki ünlüden biri “*y*” ünsüzüne dönüşür veya ünlülerden biri düşer. Bütün bu olaylarda, kullanımdaki kolaylık ve estetik duygusu etkili olmaktadır.
6. Türkiye Türkçesinde kelime içi ünlü düşmeleri çok çeşitlidir. Bunlardan birisi de ikinci hecesinde dar ünlü barındıran “*v/y+ dar ünlü + r*” şeklinde olanlardır. Bu kelimeler bazı yapım ekleri (*-i, -im, -inti, -ik*) ve *-il* edilgenlik ekini aldıkları zaman kolay söyleyiş ve vurgunun da etkisiyle ikinci hecelerindeki dar ünlüyü düşürürler. İkinci hecedeki dar ünlü, kelime kökünde kapalı hece konumundadır. Ancak yukarıdaki eklerden birisini aldığı zaman açık hece durumuna geçer ve vurgusunu kaybeder. Bu sebeple de vurgusuz orta hecelerinin düşmesinde olduğu gibi, bu ünlü kelimedenden düşer. Bu bilinen geleneksel sebep dışında bu tür ses düşmelerinde kolay ve estetik söyleyiş duygusunun da etkili olduğunu göz önünde bulundurmamak gerekir. Nitekim bu tür örneklerde ses düşmesi olmadığı takdirde hem söyleyiş zorlaşmakta hem de estetik açıdan hoş olmayan zor ve zevksiz bir söyleyiş ortaya çıkmaktadır.

7. Türkiye Türkçesinde kelime sonu ünlü düşmeleri çok çeşitlidir. Bunlardan birisi de isim köklerine gelen *+le* (isimden fiil yapım eki) ekidir. Ünlü ile biten bir kelimeye eklendiği zaman kelimenin sonundaki ünlüyü iki sebepten dolayı düşürür. Bunlardan birincisi, dar ünlülerin düşmesindeki en önemli etken olan vurgudur. *+le* ekinin kelimeye eklenmesi sonucunda vurgusunu bir önceki heceye atarak zayıflar ve kaybolur. Bir diğer sebep de en az çaba yasasıdır. Kelimelerin kolay söylenişi yanında estetik söyleme gayretinin de etkili olduğunu düşünmek gerekir.
8. Türkiye Türkçesinde düşme eğilimi gösteren ünlüler genellikle dar ünlülerdir. Çünkü zayıftırlar ve vurgularını kolaylıkla kaybedebilirler. Ancak, geniş ünlüler de bazı durumlarda düşebilirler. Geniş ünlülerin baskı durumları düşmelerinde önemli bir etkidir. Türkçede en baskın ünlüler sırası ile “*a > e > ü*”dür (Coşkun 2010, 60). Genellikle işaret zamirlerinden türeyen kelimelerde bu düşmeler meydana gelir. Gramer kitapları bu düşmenin sebebi olarak ilk hecelerdeki güçlü grup vurgusu ve baskın ünlülerin ikinci hecelerdeki geniş ünlüleri düşürmeleri ile açıklamaktadır. Taranan eserlerde ayrıca “mağra, sağnak” gibi sadece üslûba özgü geniş ünlü düşmelerine de rastlanmıştır. Bunların sebebi dildeki en az çaba yasasıdır.
9. Türkiye Türkçesinde yapım ve çekim eklerinde iki tür durum vardır. Eklerin bir kısmının baş ünlüleri sabit yani değişmezken, bir diğer kısmında ise getirildiği kelimeye göre yer alan ünlüler vardır. Bu değişebilen ünlüler, ünsüz ile biten bir kelimeye eklendikleri zaman baş ünlüleri ile birlikte eklenirler. Ünlü ile biten bir kelimeye geldikleri zaman ise baş ünlülerini düşürürler. Bunun nedeni Türkiye Türkçesinde iki ünlü ve iki ünsüzün yan yana bulunamayışıdır. Bu durum özellikle *ile* sözcüğü ve *-i-* ek fiilinin *-idi*, *-imiş*, *-ise*, *-iken* şeklinde kullanımları sırasında karşımıza çıkar. Taradığımız eserlerde karşımıza çıkan örneklerin çoğunda bu düşmeler meydana gelmiştir. Ancak, gramer kitaplarında eklerin başında meydana gelen ses düşmeleri ile ilgili yeterince ve açık bilgiler verilmemektedir. Sadece ekler ünlü ile biten bir kelimeye eklendiğinde düşme meydana geleceği söylenmiştir. Özellikle terim sözlüklerinde bu konulara değinilmemiştir.
10. Bazı ses düşmelerinde fiil yapma eki olan *-er* eki etkilidir. Taranan eserlerde sadece “*kara ve sarı*” isminde karşımıza çıkmıştır. Kelimenin sonu da ünlü ile bitmekte, ekin ilk sesi de ünlüdür. Bu nedenle Türkçede iki ünlü yan yana bulunamayacağı için ve ek de kalıp bir ek olduğu için kelimenin sonundaki ünlü

düşmüştür. Gramer kitaplarının bu konudaki eksik yönü ise genellikle bu tip düşmelerin sebeplerini açıklamadan örnekleri vermeleridir.

11. Türkiye Türkçesinde kelime sonu ünlü düşmelerinin örnekleri çok fazla değildir. Taranan eserlerde karşımıza çıkan kelime sonu ünlü düşmesi örneklerinin de sebepleri kolay söyleme eğilimi yani en az çaba yasasıdır. Aynı kategoride verilen “*pekiyi*” örneği diğerlerine göre farklıdır. Çünkü bu sözcük birleşik kelime yapısındadır. Bu örnekte hem ses hem de kelime kaybı söz konusudur. Buradaki zorluk aynı anda iki ayrı kelimeyi doğru ve kolay söyleyememekle ilgilidir. Dolayısıyla burada da estetik kaygı ön plana çıkmakta ve kelimeyi bir hayli değiştirmektedir. Burada karşımıza çıkan *nâçâr* sözcüğü ise aktif bir düşme değildir. Kalıplaşmış bir ifadedir.
12. *Kadı köyü* > *Kadıköy* gibi yapılardaki ses düşmelerinin sebebi; en az çaba yasası, kolay ve estetik söyleyiş olarak ifade edilebilir. Ne var ki bu tür yapıların Türkçeye uygun olup olmadığı konusu dilci ve araştırmacılar arasında tartışmalı bir konudur.
13. Türkiye Türkçesinde kelime başı ünsüz düşmelerine çok sık rastlanmaz. Yazı diline yansımış çok fazla örnek de yoktur, ancak konuşma dili ve ağızlarda; akıcı, sızıcı ve yarı ünlü (y, ğ) sesler kolaylıkla eriyebilir. Gramer kitaplarında da kelime başı ünsüz düşmeleri ile ilgili bilgi verilmemiş ve örnekler de yer almamıştır. Taranan eserlerden sadece *Osmancık* ve *Şah ve Sultan* adlı romanlarda “*şimdi, yıldız, vur-*” gibi altı kelime başı ünsüz düşmesine rastlanmıştır. Bu örnekler de ağızların diyaloglara yansımaları olup arkaik yapılardır. Dolayısıyla bu tür ünsüz düşmelerini tespit etmekle birlikte bu örnekleri Türkiye Türkçesi için kurallı ünsüz düşmeleri kabul edemeyiz.
14. Türkiye Türkçesinde kelime ortasında meydana gelen ünsüz düşmeleri için çok çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Ancak, yapılan tanımlarda bir kavram kargaşası mevcuttur. Genellikle ses düşmesi, iç ses düşmesi, düşme şeklinde karşımıza çıkan bu tanımlamalarda tam olarak kelime ortasında meydana gelen ünsüz düşmesinin sebepleri açıklanmamıştır. Verilen örnekler de çoğu zaman ünlü ve ünsüz düşmelerini aynı anda açıklamakta, ünsüz düşmesine değinilen kısımlarda ise kelime başı, ortası ve sonu şeklinde bir karışıklık mevcuttur. Oysaki kelimelerde meydana gelen ses düşmelerinin sebepleri çok çeşitlidir. Düşen seslerin baş, orta veya sonda olmalarının sebepleri bile farklı farklıdır. Taradığımız eserlerde kelime ortasında meydana gelen ünsüz düşmeleri için oldukça çok örnek karşımıza

çıkıştır. Çoğu zaman aynı köke gelen çeşitli yapım ve çekim eklerinin kelimelerde meydana gelen düşmelerin çeşitlenmesini sağlamıştır. Ses düşmeleri, hem konuşma hem yazı dilinde meydana gelirler. Ancak, konuşma dilinde meydana gelen düşmeler bazen yazı diline de yansiyabilir. Birçok kitapta tespit ettiğimiz “bir” sözcüğünün diğer kelimelerle birleşirken meydana getirdiği düşmenin sebebi dildeki en az çaba yasasıdır. Ayrıca *r* ünsüzü titreşen bir sestir ve telaffuzu zordur (İlhan 2009, 54). Bu nedenle genellikle konuşma dilinde karşımıza çıkan bu düşme, yazı diline de yansımıştır. Yine, “*arşlan*” sözcüğünde meydana gelen *r* sesinin düşmesinin sebebi de aynıdır. Aynı şekilde ağızlarda görülen birçok ses düşmesi taradığımız eserlerde de karşımıza çıkmıştır. “*böylemidim, anniyosun, sona vb.*” örnekler bunlardandır. Bu düşmelerin sebebi de kolay söyleme eğilimidir. Bu tür örnekleri Türkiye Türkçesi için standart ünsüz düşmeleri kabul edemeyiz. Halk ağzındaki kelimelerden bazıları yine taradığımız kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Bu kelimelerde meydana gelen ses düşmelerinin sebebi de kolay söyleme eğilimidir. “*n’apsın, nasolsa, nen, netçekmiş, neyinen*” örneklerinde halk dilinin söyleyiş özelliklerini görmek mümkündür. Özellikle, içerisinde *y* sesinin bulunduran kelimelerde *y* sesini yarı ünlü olması ve erimeye daha müsait bir ses olması da etkili olmuştur.

15. Türkiye Türkçesinde yan yana iki ünsüz, eklerle genişleme dışında bulunmaz. Yabancı dillerden dilimize geçmiş olan ikiz ünsüzlü kelimelerde ise *tekleşme* meydana gelir. Tekleşme eğilimi dilde kolay söyleyişe de imkân sağlar. Bulunan “*eşekarısı*” kelimesindeki tekleşmenin nedeni de budur. İki kere üst üste *ş* sesini çıkarmak telaffuzu zorlaştırır. Bu nedenle seslerden birisi düşmüştür. “*cüret*” kelimesinde de bu geçerlidir. Titreşen bir ses olan *r* sesini iki kere söylemek oldukça zordur.
16. Türkiye Türkçesinde kelime sonunda ünsüz düşmelerine çok sık rastlanmaz. Genellikle konuşma dilinde ve ağızlarda meydana gelir. Taradığımız eserlerin diyalog kısımlarının kitaba aktarıldığı yerlerde telaffuz zorluğunu önlemek amacıyla kelimelerin sonlarında ünsüz düşmeleri meydana gelmiştir. Özellikle telaffuz zorluğundan dolayı çıkarılması zor olan *r* sesi kelimelerin sonunda düşmüştür. Ayrıca *l* sesi de kelimelerin sonlarında düşmüştür. *h* sesi de gırtlak sesi olması ve kolaylıkla düşme eğilimi göstermesi nedeniyle düşmüştür. Örnek cümlelerde geçen “*anlıyor, bir, diyor, ediyor, etmiyor, koy-, mamfih, nasıl, oluyor*”

kelimelerindeki ünsüz kayıplarını Türkiye Türkçesi için kurallı ünsüz düşmeleri olarak kabul edemeyiz. Estetik kaygı yine burada da karşımıza çıkmaktadır.

17. Türkiye Türkçesinde kelime sonunda meydana gelen ünsüz düşmelerinden birisi de küçültme ve karşılaştırma eklerinin meydana getirdiği düşmedir. “*alçak, büyük, küçük, ufak, yumuşak*” kelimelerine gelen küçültme eklerinin ilk harfi de k veya r olduğu için burada ünsüzler üst üste gelirler. Türkçede aynı hecede iki ünsüz yan yana gelemeyeceği için ünsüzlerden birisinin düşmesi gereklidir. Özellikle küçültme eklerinde ve bu kelimelerde de bir art damak sesi olan *k* bulunduğu için sesler üst üste gelir. Burada bir *kakofoni* oluşur. Bunu önlemek adına dil, kolay söyleyişi ve estetiği tercih eder ve kelimenin sonundaki *k* sesini düşürür. Burada ayrıca ekin ilk ünsüzünün tonlulaşması da vardır.
18. Türkiye Türkçesinde “*alçak, eksik, küçük, ufak, yüksek*” vb. art damak ve ön damak *k* ile biten fiillerden yeni fiil şekilleri türetilmek istendiğinde, kelimenin sonuna getirilen *+(e)l* eki kelimenin sonundaki *k* sesinin düşmesine neden olur. Bunun sebebi, Türkçede genel olarak aynı hecede iki ünsüzün üst üste gelemeyişidir. Bu sözcüklerden, yeni *+(e)l* eki ile fiiller türetilmek istendiğinde iki ünsüzün yan yana gelişini önlemek için kelimelerin sonundaki *k* sesi düşmüştür. Burada aynı zamanda kolay söyleme eğilimi etkilidir. Ancak gramer kitaplarında bu ünsüz düşmesinin üzerinde çok fazla durulmamıştır. Tahsin Banguoğlu, kitabında çok kısa bir ifade ile kelimenin sonundaki ünsüzün düştüğünü söylemiştir. Bu düşmenin hangi etkiler altında ve hangi sebeplerle meydana geldiği konusunda da bilgi verilmemiştir.
19. Türkiye Türkçesinde iki ünsüz kelime gövdeleriyle ek birleşmelerinin dışında yan yana gelmez. Ayrıca, tonsuz-patlayıcı ünsüzlerin de yan yana gelmesi Türkçenin kuralları açısından uygun değildir. Bu tip durumlarda, yani tonsuz- patlayıcı ünsüzlerden ikisi üst üste geldiği zaman *kakofoni* adı verilen durum meydana gelir. Bu durumu engellemek amacıyla ünsüzlerden biri düşer. Burada da iki kelimenin birleşmesi sonucu seslerde geçiş zorluğu oluşur. İlk hecenin sonundaki bir diş sesi olan *t* sesi de düşer. Yabancı dillerden alınan kelimelerde ve birleşik kelimelerde bu durum daha çok karşımıza çıkmaktadır. Taranan eserlerde genellikle “*rast*” kelimesinde düşme meydana gelmiştir. Diğer düşme örnekleri de; “*arttır-* ve *Budist*” sözcükleridir.
20. Ünsüzler ses özelliklerine ve kelimedeki buldukları yerlere göre düşme özelliklerini belirlerler. Türkiye Türkçesinde *h* sesi, bir sızıcı-gırtlak ünsüzüdür ve

ünlülerle aynı yerde oluşur. Bu nedenle iki ünlü arasında kaldığında zayıf bir ses olmasından dolayı vurgusunu kaybeder ve düşer. Türkçede h sesi, ses tellerinin iç çeperlerinde oluşan bir sestir ve iki ünlü arasında kaldığı zaman düşmektedir; düşme sebebi ünlülerle aynı yerde oluşmasıdır. Ünlülerden tek farkı, oluşumu esnasında ses tellerinin birbirlerine bitişmemesidir (Coşkun 2010, 194). Bir gırtlak sesi olan h sesi, genellikle alıntı kelimelerde yukarıda söylenen sebeplerden ötürü düşmektedir. Taranan eserlerde karşımıza çıkan örnek de Türkçe *aş* kelimesi ve Farsça *hane* kelimesinin birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Yani, kelimenin alıntı kısmındaki h sesi düşmüştür.

21. Örneklerde geçen “*ağabeyimler, anlıyorsun, aramıyorsun, bağırsakları, demiyorum, hanımanne, ne haber, ne yapacaksın, ne yapacak, ne yapıyordunuz, ne yapıyosun, ne yapsın, neyim, neyin, ne edecekmiş, ne edecen, ne edecez*” gibi örnekler yazı dilinde de artık kalıplaşmış olduğundan bu tür kelimeleri bir ses düşmesi örneği olarak kabul etmek ve kurallı saymak durumundayız. *Büzülme* kategorisinin genellikle gramer kitaplarında *kaynaşma* ile karıştırıldığı ve bir ayrıma gidilmediği gözlemlenmiştir. Kaynaşma sınıfındaki örneklerde sadece iki ünlünün birleşerek bir ünlüde toplanması gözlemlenirken, *büzülme*de birden fazla ses birbirleri içerisinde erirler ve bazen de (haminne örneğinde olduğu gibi) yeni sesler meydana getirirler. Bunun sebebi ise, dildeki en az çaba yasası ve kolay ve estetik söyleyiştir. Bireyler her zaman kelimeleri en kısa ve kolay şekilde söylemeye çalışırlar.
22. Konuşma diline ait yapılara her ne kadar yazı dilinde de rastlanmakta ise de bunları Türkiye Türkçesi yazı dili için yerleşik bir kural kabul etmek mümkün değildir. Bu tür örnekler, özensiz kullanımlar sonucu ortaya çıkan öznel yapılardır ve sıklıkla da değişiklik göstermektedir. Üstelik de keyfidir. Hece düşmesi grubunda yer alan “*bağırsak, çırılçıplak, sırlısıklam, değil mi, demiyorum, hanımefendiler, herhalde, nasıl olsa, neyim, neyin, nereye, vallahi*” örneklerinde meydana gelen hece düşmelerinin en önemli sebep ise en az çaba yasasıdır. Hece düşmesinin, *büzüşme* ve hece kaynaşmasından en önemli farkı, belirgin bir şekilde bir hecenin kelimedenden tamamen kaybolmasıdır. Kelime içerisinde yer alan benzer hecelerden bir tanesi kelimedenden ayrılır ve düşer. Hece düşmesinin en önemli özelliği kelimedede bulunan hecelerden birinin tamamının düşmesidir. Ses düşmeleri sonucunda mutlaka her

kelimede bir hece kaybı meydana gelir. Ancak, hece düşmesinin en belirgin özelliği benzer hecelerden birisinin tamamının yitirilmesidir.

23. Türkiye Türkçesinde sıklıkla karşımıza çıkan “*aramıyorsun, kahvaltı, ne haber, ne yapacaksın, ne yapsın, ne asıl, neyi ile, ne için, suyu ile*” vb. örnekler *kaynaşma* kategorisi içerisinde ele alınmalıdır. Burada iki kelimenin birleşmesi sonucunda birinci kelimenin sonundaki ünlü ile ikinci kelimenin sonundaki ünlü, tek bir ünlüde birleşirler. *Kaynaşma* sınıfındaki örneklerde sadece iki ünlünün birleşerek bir ünlüde toplanması gözlemlenmiştir. Bunun sebebi ise, dildeki en az çaba yasası ve kolay ve estetik söyleyiştir. Bireyler her zaman kelimeleri en kısa ve kolay şekilde söylemeye çalışırlar.

Sonuç olarak Türk dilinin genel yapısında ses düşmeleri eğilimi çok yüksektir. Bu eğilimin özünde; kullanım sıklığına bağlı olarak doğal değişimler vardır. Zaman içinde ortaya çıkan bu değişimler, ses düşmelerini beraberinde getirmektedir. Söz konusu eğilimin bir başka sebebi, doğal dilbilgisel süreçler yanında en az çaba yasası ve kolay söyleyiş arayışıdır. Bizce, diğer önemli bir sebep ise, tezimizin asıl bulgusu olan **estetik duygusu**dur. Türkçe Sözlük’te (2011: 821) estetik; *sanatsal yaratının genel yasalarıyla sanatta ve hayatta güzelliğin kuramsal bilimi, güzel duyu, bedii, bediiyat; güzellik duygusu ile ilgili olan; güzellik duygusuna uygun olan* anlamlarına gelmektedir. Türkler, tarih boyunca estetiğe hep önem vermişlerdir. Bu bağlamda Türkçe de estetik bir dil olarak gelişimini sürdürmüştür. Ses düşmeleri, söz konusu estetik arayışının doğal sonuçlarıdır.

TERİMLER DİZİNİ

B

belirtme durumu eki xi, 83
birleşik fiiller xi, 74
bulunma durumu eki xi, xii, 85, 93, 114
büzülme xiii, xiv, 25, 33, 36, 191, 205
büzülme 188

Ç

çıkma durumu eki xii, 116
çoğul eki x, xiii, 62, 183

D

düşme xii, 22, 27, 30, 34, 36, 37, 39, 151, 154, 155, 161, 208

E

ettirgen xiii, 182

F

filden fiil yapım eki xi, 94, 102
filden isim yapım eki xi, 91, 97

G

gırtlak sesinin düşmesi 186

H

hece düşmeleri 37
hece düşmesi iv, xv, 23, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 42, 188, 192, 196, 205

İ

i- fiilin hikâyesi xii, 121
i- fiilin rivayeti 129
i- fiilin şartı 132
i- fiilin zarf- fiili 137

içses düşmesi 22, 36
ile bağlacı ve edatı xii, 140
isimden fiil yapım eki xi, 90
isimden isim yapım eki xi, 83, 93
iyelik eki x, xi, 28, 44, 65, 95

K

kaynaşma iv, 24, 25, 35, 36, 165, 188, 191, 196, 197, 205
kaynaşma 196
kelime başında ünsüz düşmeleri 150
kelime içi ünlü düşmesi 89
kelime içinde ünsüz düşmeleri 153
kelime sonunda ünsüz düşmeleri 160
küçültme eki 164

N

nispet i'si xi, 85

O

orta hece 22, 32, 65
orta hece düşmesi 36
orta hece yutumu 24, 36

S

ses iv, v, xv, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 63, 64, 72, 86, 88, 89, 97, 107, 108, 110, 112, 119, 144, 147, 149, 150, 151, 154, 157, 158, 159, 165, 166, 168, 169, 177, 181, 182, 186, 191, 192, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205
ses çarpışması 37
ses düşmeleri v, 31, 37, 157, 195, 202, 205, 206
ses düşmesi 22, 24, 33, 36, 39, 89, 151, 154, 161
ses kaynaşması 37
ses yitimi 37
sesdeşlerin düşmesi 36
seslilerin düşmesi 36
sıfatlar xi, 82

T

tamlamalar xi, 78
tamlamalarda düşme 149
tamlayan eki xi, 81
tekleşme 25, 33, 36, 158, 159, 203

Ü

ünlü çarpışması 23, 36, 87
ünlü çatışması iv, 36, 87, 88, 189
ünlü çatışması 22, 36
ünlü çatışması 87
ünlü düşmeleri 38, 39, 42, 65, 97, 108, 113, 120, 147
ünlü düşmesi iv, v, 22, 24, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 36,
37, 39, 41, 42, 43, 63, 65, 89, 90, 149, 198, 199, 201
ünlü düşmesi 22, 27, 33, 36

ünsüz düşmeleri 150, 182
ünsüz düşmesi 150, 154, 161
ünsüz yitimi 26, 36

V

vurgusuz orta hece 42

Y

yönelme durumu eki 80
yönelme durumu eki x, xi, 43

Z

zarflar xi, 79

KAYNAKÇA

Akçataş, A. (2007). Süre Açısından Türkiye Türkçesinin Sesleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*. 2/3, 13- 24.

Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. (9. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt.

Boz, E. (2001). Ünsüz Düşme ve Kaybolmalarında Terim ve Tasnif Sorunu. *Türk Dili*. 600, 856- 864.

Bozkurt, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem.

Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem*. İstanbul: Kapı.

Coşkun, M. V. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi* (2. Baskı). İstanbul, 2. Baskı, IQ Kültür Sanat.

Demircan, Ö. (2013). *Türkçenin Seseşizimi*. (4. Basım). İstanbul: Der.

Demircan, Ö. (2005). *Türkiye Türkçesinde Kök- Ek Bileşmeleri*. İstanbul: Papatya.

Deny, J. (2004). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*. Ankara: TDK.

Durmuş, M. (2009). *Üniversiteler İçin Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker.

Ediskun, H. (2010). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi.

Ediskun, H. (1993). *Yeni Türk Dilbilgisi*. Remzi.

Efendioğlu, S.–İşcan, A. (2010). Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 43, Erzurum: 121- 143.

Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk Dili*. (3. Basım). Ankara: Grafiker.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. (2. Baskı). Ankara: Bizim Büro

Ergin, M. (2005). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.

Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ.

Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A-N*. (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü O-Z*. (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Gülsevin, G. (2002). Bir Ünsüz Düşmesi Tipi Daha: Ünsüz Yitimi, *Türk Dünyası Araştırmaları. Prof. Dr. Osman Nedim Tuna Hatıra Sayısı*. 139, 133- 136.

Güneş, S. (1995). *Türk Dil Bilgisi*. İzmir: Altındağ.

Hatipoğlu, V. (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.

İlhan, N. (2009). Türk Dilinde Ünsüz Düşmesi, Nedenleri ve Türleri. *Journal of World of Turks*. 1/2, 43- 55.

İpek, B. (2009). Alıntı Sözcüklerde Ses değişmeleri ve Elazığ İli Ağızları Örneği. *Turkish Studies*. 4/8, 1558- 1573.

Kahraman, T. (2012). Kimi Fiillerdeki Orta Hece Düşmelerinin Çatısal Özelliğe Etkisi. *Turkish Studies*. 7/2, 605- 611.

Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. (1. Baskı). İstanbul: Kesit.

Koç, A. (2010). Alıntı Kelimelerde Son Ses Düşmesi. *Turkish Studies*. 5/4, 1339-1363.

Koç, N. (1996). *Yeni Dilbilgisi*. (2. Baskı). İstanbul: İnkılâp.

Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.

Korkmaz, Z. (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK.

Sevortyan, E.V. (2001). Türk Lehçelerinde Kelime Başı Konsonantlarının Düşmesi. Aktaran: Minara Aliyeva, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*. 12/2, 787-798.

Tok, T. (2008). Denizli İli Ağızlarında Vurguya Dayalı Ünsüz Düşmesi. *Turkish Studies*. 3/7, 841- 848.

Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken.

Tseng, L. (2002). *Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi*. Ankara: TDK.

Tseng, L.(1999). Orta Hecede Ünlü Düşmesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dili*. S. 567, 213-217.

Türk, V. (2001). Türkçede Ön Seste Ünlü Düşmesi (Aphaeresis- Aphesis) Örnekleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellekten*. 44, 223- 233.

Türkçe Sözlük (2011). (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Üçok, N. (2007). *Genel Fonetik (Ana Çizgileri)*. İstanbul: Multilingual.

Vardar, B. yönetiminde Güz, N. , Öztokat, E. , Rifat M. , Senemoğlu O., Sözer E. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.

Vural, H.- Böler, T. (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*. (2. Baskı). İstanbul: Kesit.

Yazım Kılavuzu (2012). (27. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Zülfikar, H. (1997). *Yüksek Öğretimde Türkçe Yazım ve Anlatım*. Ankara: İlkayaz.